IRODALMI
TANULMÁNYOK.

IRTA

SALAMON FERENCZ.

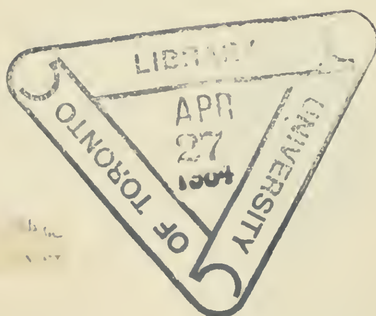
ELSŐ KÖTET.

KIADJA A KISFALUDY-TÁRSASÁG.

KASSELIK JENŐ ALAPITVÁNYÁBÓL.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.
1889.

KLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

ELŐSZÓ.

Rég elmúlt idők emlékeit lapozza itt az olvasó, azokét, mikor a közönség egyértelműnek tartotta az írást a hazafisággal, — értem az ötvenes éveket s a hatvanas évek első felét. Nagy részben 1848 előtti hagyomány az; de 1849 után hathatós tüntetés az osztrák kormány ellen, mely nem érte be az absolutismussal, hanem nyiltan bevallotta, hogy germanizálni akar bennünket. Természetes, hogy *Pártoljuk az irodalmat,* hazafiak és honleányok jelszava volt. Az irodalom s mellette a magyar színpad, ha jól viselte is magát, de mint elkényez-tetett gyermek (*enfant terrible*), nem ritkán vissza kezdett élni a kegyes elnézéssel, s követelődzött is olykor, hogy a kontárt lángésznek, a közepest

óriásnak, a költői formák rombolóit martyroknak tekintse a jelen- és utókor. Már-már korlátlan szabadságot hirdettek némelyek prózában és versben. Ilyeket neveztek a vidéken élt Arany és Tompa *fiatal óriások*-nak. Összetartó párt lett ez, melyet irodalmi szélsőbalnak nevezhetnénk.

Volt azonban mérsékelt párt is, egy irodalmi jobboldal. Ámbár Deák, — ki csak 1854 után szokott volt feljőni Pestre a téli hónapokra — nem vett soha közvetlen részt a szépirodalmi ügyekben, mégis a mérsékelt irodalmi kört méltán nevezhetjük irodalmi Deák-pártnak. Pártfegyelemről ugyan szó sem volt ez irodalmi körben. Mindenki azt vallhatta és írhatta, a mit tetszett. Csak a rokon gondolkodás s elvi barátság tartotta össze. Az igazságos részrehajlatlanság volt a fő jelszó, mi sokkal bajosabb mindig, mint a részrehajlás.

Csak említem az irodalmi párt jeles híveit, a már 1852-ben vidéken élt Aranyt, Tompát, Lévay Józsefet, Erdélyit és Szász Károlyt, kik szép költeményeket küldtek föl olykor, de távol állottak a pesti irodalmi világ zajától. A mérsékelt irodalmi körnek csak Pesten volt képviselőiről szólok, a mint először 1852-ben láttam.

Ennek legtehetségesebb feje Kemény Zsigmond,

sugalmazó és mozgató szelleme CSENGERY ANTAL. PÁKH ALBERTtel volt kiegészítve a triumviratus. A táborkart az ezeknél ifjabb SÜKEI KÁROLY és GYULAI PÁL alkották. Mikor én Pestre jöttöm után a természettudományokon kívül irodalommal is kezdtem foglalkozni, — ez érdemes férfiak és ifjak fáradoztak egy hetilap, a *Szépirodalmi Lapok* fenntartása körül. Ennek, valamint az *Ujabbkori Ismeretek Tárá*-nak is, a szerkesztője, az akkor mindig ágyban feküdt szenvedő, de se humorát, se munkakedvét el nem vesztett PÁKH volt. Az ő elég tágas, két nagy szobából álló szállása, melyet GYULAIval osztott meg, volt egyszersmind ezen irodalmi párt szokott gyülekezési helye.

Ez a kör, miután a politikai térről az eszmék vitatásában le volt szorítva, a költészetben és tudományban igyekezett a helyes elveknek érvényt szerezni az álság, valótlanság és ámítások ellenében. Az irodalom által igyekeztek előkészítni a tért azon időre, midőn majd a nemzet egy vagy más úton visszanyeri a maga fölötti rendelkezés jogát.

Ha féltették nemzetünket a germanizálástól, féltették saját maga hibáitól, a túlzástól, önámítástól, nyegleségtől s általán a jellem elfajulásától,

mire az irodalom s kivált a költészet, mely gyakran előpostája a közel jövendő politikájának, nagy hatással van. Az ízlés nem csupán az ízlés dolga, kapcsolatban áll az erkölcscsel s a helyes gondolkodással is. Az irodalmi kör a nemzeti nyelvvel együtt a magyar józan ész őre is kivánt lenni. A fölcsigázott reményű emigratio e törekvésekről keveset tudhatott s később sem sokat akart tudni róla; de a nemzet intelligentiája felfogta, megértette és pártolta.

A *Szépirodalmi Lapok* megszünvén és a szerkesztő gyógyulás végett hosszabb időre külföldre menvén, e mérsékelt párt együtt maradt. Gyűlekező helye Csengery Antal egyszerű, de vendégszerető háztája lett s irodalmi működése szakadatlan volt. Először a *Pesti Napló* volt a közlönye. Ez nemsokára Récsi Emil szerkesztő kezéből a Török Jánoséba került. Sem irodalmi, sem politikai eljárásának modora nem egyezett azon irodalmi körével. Azért inkább a másik politikai napilap, az akkori hivatalos *Budapesti Hirlap* tárczájának adott elsőséget, hol az irodalmi részben, a szerkesztő, a tudományosan és irodalmilag művelt Szilágyi Ferencz szabad tért nyitott a kör eszméinek és íróinak. Mindaddig a

politikai kerdéseket ezek merőben érintetlenűl hagyták. Majd a *Pesti Napló* Kemény Zsigmond, Pompéry, Királyi kezébe, azaz mindig csak a Kemény-Csengery-kör rendelkezése alá kerűlvén, a párt irói kezdtek már, a mennyire lehetett, politikailag is hatni. Mind több több harczosa lett s 1856-tól 1861-ig. Az előbb csak irodalmi kör Deák-párttá nőtte ki magát, míg aztán 1861 után abban a politika jóformán elnyomta az irodalmat, mely onnan Csengery *Szemlé*-jében s Arany heti lapjaiban talált menedéket.

E sorok írója ama régi irodalmi táborkarnak volt hive és militáns közkatonája, meggyőződésből, gondolkodásánál fogva, sőt hálából is. Majd semmit sem tudnék mondani — nem levén Pesten — amaz irodalmi kör azon idejéről, melyben Kazinczy Gábor is itt volt s Szilágyi Sándor volt egy csoport vállalat szerkesztője. De Pákh Albert fennírt szerkesztése idejétől kezdve, ha akkor még szót se érdemlő csekélységeket írtam — azt is, mint dilettans — kivéve nagykőrösi tanárkodásom egy évét — mint tárczaíró journalista foglalkoztam irodalmunkkal s túlnyomóan a szépirodalommal. Igy Récsi *Napló*jába, a *Budapesti Hirlap*ba regényt fordítottam, irodalmi és tudományos tár-

czákat írtam. Kemény *Pesti Napló*jában már rendes belmunkatársképen mint ujdonságíró is többféle tárgygyal foglalkozva, különböző rovatokat vezetve, 1857—1867 közt, 1860-on kezdve, már politikai czikkeket is írtam; de 1861-ig túlnyomólag az irodalmi s különösen a drámai birálat volt rendes föladatom. A *Budapesti Szemlé*be s Arany heti lapjába írt nagyobb tanulmányaim is journalistikai természetűek, a mennyiben alkalom szerint keltek. Egyedül a Csokonairól írt tanulmányom volt tárgyára nézve egészen szabadon választott: mint akadémiai székfoglalóm.

Nem akar ez önéletrajzi vázlat lenni, csak előszó, tájékoztatás s egyszersmind mentség egy s más olyanra nézve, a mit netalán az olvasó ma nem tart korszerűnek. Legyen meggyőződve, hogy az illető években azok korszerűek voltak s így némileg a kor rajzához tartoznak. Azért keveset módosítottam rajtok s csak a Petőfiről írt tanulmány befejezése más, mint volt. Akkor, mikor, írtam, időszerűnek látszott Vörösmartyt legalább eszményítés szempontjából szembe állítni Petőfivel. E helyett most elmondok egy-két észrevételt, melyet akkor hiában láttam ilyen formán, mint most, a rendőrség eltiltotta volna.

Igen nehéz helyzete volt az ötvenes években a kritikának. Az írók, s kivált a költők, hajlandók voltak hazafiatlanságnak tartani annak kimondását, hogy a rossz vers rossz, a novella vagy dráma unalmas. Másfelől megnyomni a tollat azon igazság elmondására, hogy a nemzeti irodalomnak nagy politikai fontossága van, a lap betiltására vezethetett.

Meg kellett tanulni az írónak, hogy igazmondásából le nem alkudva úgy beszéljen, hogy a két ellentétes hatalom egyike se botránkozzék meg rajta. Arany Jánostól hallottam, hogy a censura néha használ az írói művészetnek. Mert könnyű nagy phrasisokkal tapsot aratni; de egyes jól alkalmazott szóval, czélzással tenni hatást már művészet. Meg kell azonban vallanom, hogy szépirodalmi kérdésekben mind a német hatóság, mind a magyar közönség censurája elnéző volt, mint Vörösmarty halálára írt kissé bombasztikus czikkem esete is bizonyítja, melyet a rendőrség átbocsátott, pedig a közönségnek nagyon tetszett. Igaz, hogy az ily szerencsés merészség ritkaság volt.

Rég elmúlt idő emlékei ezek, mint fentebb is mondám. Magam lehetek legkevésbbé illetékes bírájok; mert rám nézve sokszorta becsesebb emlé-

kek, mint másra nézve, s becsesebbek nekem sok más későbbi irományaimnál. Nem csak hogy szépirodalmi kritikák által szereztem magamnak először nevet, hanem ezek voltak bevezetőim s legjobb gyakorlataim történelmi munkáimhoz. Ott tanultam meg a hamisat a valótól megkülönböztetni a legfinomabb árnyalatokban is, minő egy lyrai vers vagy elbeszélés *hangja*. Elbeszélés, dráma csaknem ugyanazon lélektani és erkölcsi problemák körül fordul meg, mint a történelem egyéni oldala. Sőt a modern vagy történelmi tárgyu költői elbeszélések és szindarabok a társadalmi és politikai viszonyok ismeretét kivánják meg. Ezenkívül a benyomások elfogulatlan befogadása mellett az itélet részrehajlatlansága még tán bajosabban tartható meg müvészeti és költői tárgyaknál, melyek könynyen megvesztegetik a józan itéletet, mint a prózai élet kérdéseinél. De ez sem elég. Annak benyomásait, a mit olvastunk, hiven tükröztetni vissza tollunk segedelmével, és sem többet, sem kevesebbet nem mondani, mint a mit igazságos itéletnek tartunk, — e kritikusi tollgyakorlatnak szint oly nagy hasznát veszi a történetíró.

Mindezeket mennyire értem el, mások itéljék meg. Abban bizonyos vagyok, hogy e magas esz-

ményt nem sikerült elérnem; de abban is, hogy mindig törekedtem rá, s hogy a mire mentem, e törekvésnek köszönöm.

Összeiratván szépirodalmi czikkeimet és tanulmányaimat, melyeket 1853-tól 1863-ig írtam, először is külön választottam a drámaiakat a nem drámai birálatoktól és értekezésektől. Itt ezen két kötetben csak utóbbiakat veszi az olvasó. Ezekből is ki van zárva sok, a mit a versekről s elbeszélő költeményekről írtam, valamint minden polemikus czikkeim, melyek nagy számot tesznek. Teljesebb gyűjteményt magam sem óhajtottam. Válogatni kellett, s e megválogatásban nem csupán saját tetszésem vezérlett, hanem két barátom jó tanácsa is kiknek, valamint a kiadó Kisfaludy-Társaságnak is köszönet! Vajha az olvasó közönségnek mentűl kevesebb kifogása lenne ellenünk.

Ha rég elmúlt idők emlékei is e dolgozatok, azt gondolom, soha sem fog elmulni az az idő, hogy költészet és müvészet ne legyen igen nagy befolyással a nemzet művelődésére. erkölcseire és gondolkodására. Tükre a jelennek, de előkészítője is némi részben a jövő politikának. A lelkiismeretes kritika pedig, ha egymagában soha költőt és művészt nem teremthet, de irányt adhat, ha az

irónak nem is mindig, de az intelligens közönség izlésének és fölfogásának. A mi ezelőtt harmincz évvel elfogadott igazság volt, ma sem valótlanság, habár kevesebb figyelem tárgya, s kevésbbé ápoljuk is.

Budapest, 1888. november 4.

Salamon Ferencz.

TARTALOM.

I.

ARANY JÁNOS.

ARANY JÁNOS ÉS A NÉPIESSÉG.

1856.

Épen most kilencz éve, midőn mindnyájunk e kérdésre várt feleletet: ki az az ARANY JÁNOS, kit a Kisfaludy-Társaság múlt februári gyűlésén megkoszorúzott? Egyszerre megtudta a nagy közönség is, hogy az nem álnév, hanem egy ép oly ismeretlen egyén vallja magáénak, mint a minő e név volt, midőn a pályadíjt nyert mű a közönség kezére jutott.

Azon percz óta, hogy a *Toldi* czímű remekből nehány lapot elolvastunk, az embert, a költőt tökéletesen véltük ismerni, s neve kedves hangzatúvá lett irodalmunkban. Eredetisége, ujdonsága mellett is e műnek minden sora, egyes szavai, az eszmemenet, a beszédfordulatok oly ismertek s oly kedvesek voltak, mintha a soha nem feledhető édes anyai hang csendűlt volna meg, egész tisztaságában, egész varázshatalommal. Eszményileg, sejtelmünkben mintha már rég ismertük volna e

költőt és költészetét. Ki ne érezte volna, hogy ott népünk geniusa szólal meg egész nyugodtsággal, sokat mondó egyszerűséggel s még naivságában is erőteljes férfiassággal?

Annak, ki figyelemmel hallgatja az eredeti, tősgyökeres magyar beszédet, lehetetlen nem gyönyörködnie komoly, még kedélyeskedésében is nyugodt hangjában, azon művészetben, mely szerint a nélkül, hogy bőbeszédű volna, kereken, oly találó kifejezésekben mondja el a mit mondani akar, mintha gonddal válogatta volna szavait, pedig nagyon természetesek és keresetlenek.

Ha lelkesültünk azon költőinken, kik a nemzet lelkületének nem alapját, nem legszebb erényeit, hanem részben gyönge oldalait képviselték, t. i. a föllobbadozó lelkesedést, a táblabiró lármás szónoklati szenvedélyét, a fiatal szív visszatarthatlan hevét (s ennek is meg kellett lennie), kérkedés nélkül mondhatjuk el, mily benső szeretettel, becsüléssel fogadtuk azon költőt, kinek észjárásában, férfias s közvetlen érzelemnyilatkozatában a magyar lelkület és gondolkozás tükrözi magát.

Igen, Arany műve mindjárt megjelenésekor figyelmet ébresztett s nagy hatást tett minden olvasójára. És nem csalódom, ha a fennebbi rajzot hűnek veszem e benyomás jellemzésére. Aranynak azonnal legjelesebb költőink sorában adtunk helyet,

s művét igen sokan többször is egymásután gyönyörrel olvastuk végig.

Lehettek számosan és pedig épen a legműértőbbek közt, kik *Toldi*-t mindjárt megjelenésekor a legtökélyesb magyar műnek tartották, mely valaha iratott; de nem mondhatjuk el, mintha *Toldi* teljesen méltányolva lett volna, s számára kimutatva azon hely, melyre irodalmunkban érdemes. Ha nem ismernők az 1847-beli irodalmi viszonyokat (melyekről alább szólok), azt kellene mondanunk, olyanok voltunk, mint azon magyar gazda, ki azt sem tudja, mije van, és pedig nem mintha dúsgazdag volna, hanem mivel egész vagyonát rösteli számbavenni.

Arany *Toldi*-ja egészben véve igen kedvező benyomást tett: — de csalatkoztak azok, kik csak az általános benyomást véve, azt hitték, hogy e művet és alkotóját ismerik, és érdeme szerint tudják becsűlni. Épen az egyszerűség, a tisztaság szokott legcsalékonyabb lenni. *Toldi* megjelenése után nem sokára egy igen derék földbirtokostól hallám, hogy az a *Toldi* mulatságos, érdekes olvasmány, de ha neki adná magát, ő is tudna olyat írni. Már gondoltam magamban, mily kevés lehet az, mit ez az úr *Toldi* kitűnő oldalaiból fölfogott, midőn azt hiszi, hogy oly könnyen lehet utánozni; megcsalta e kristály tisztaságú mű, melynek fenekét oly közel képzelte állani a fölülethez.

Az olvasó közönség jobb része bizonyosan ennél mélyebben látott. De a mű, mint mondám, nem lőn vizsgálva és hitelesen megmérve.

Ha annak fenn érintett összes benyomása legalább nagyjában elemezve, fejtegetve lesz vala, oly érdemét kell vala elismernünk, mety íróját a legnagyobb költők sorába helyezi. Kiderűlt volna, mikép az, hogy költészete közvetlenűl népünk geniusától látszik venni a lelkesedést, nemcsak hogy legszebb érdeme akármely nemzet költőjének, hanem a legelső rendű művészi tulajdonokat föltételezi.

Legelső helyen áll e tulajdonok közt a bámulatos, mintegy ösztönszerű vizsgáló tehetség, mely csak nagy költők tulajdona, kik annak, a mi legmélyebben van rejtve, külső jeleit oly jól eltanúlták, hogy a legnagyobb hűséggel birják kifejezni. A látottak, hallottak erős vonásokban nyomúltak lelkébe, s épen a legnagyobb költők azok, kik legfigyelmesebb vizsgálók. Innen van, hogy e nagy költők közvetlen környezetükből, azaz a nemzettől, a helyből és a korból veszik alakjaikat, képeiket és eszméiket. Oly eredetiség, mely semmit sem utánoz, merő képtelenség. Minden költőnek utánoznia kell, csakhogy a nagy költő a természetet utánozza, míg a kisebb tehetség a kisebbnagyobb költőket; s az első az eredeti forrásból merít, az utóbbiak másod kézből veszik a tanulmányt.

Az eredetiséget nem a pathosz nagyságából

határozhatjuk meg. Schiller költészetében több a pathosz, mint Göthe-ében; Lamartineban több, mint Berangeréban, s melyik eredetibb költő? — Vagy ha e példák nem elegendők, vegyük Homert és Virgiliust. Ez utóbbinak hangja pathetikusabb, s meglehet jobban megragadja a fiatal képzelődést, — de lehet-e itt kérdés arról, melyik az eredetibb, midőn Virgilius sokban utánózta Homért? Azon költő műve, ki a természet hű utánzója, sokkal egyszerűbb szokott lenni, s mondhatnók-e azért, hogy nem eredeti? A természet oly nagy úr, hogy követőit sem szabad szolgáknak neveznünk. — «Ha szabad nagy dolgokat kicsinyekhez hasonlítani» — a természet oly uralkodó, mint Nagy Károly, kinek kiséretét is uralkodók képezték. Csakhogy művészetben e nagy uralkodó paladinjai nem szeretik a hiú ragyogást, egyszerűségükkel űznek fényt. — Arany a leghívebb szobrászok közé tartozik, de a hűséggel meg is elégszik. Azon nehány vonással elénk rajzolt tájképek, alakjainak teljes plastikája mind oly dolgok, melyek fölületes olvasás mellett igen természeteseknek látszanak, s kivitelük nem lep meg, ha erre különösen nem figyelünk; azon gyakran elrejtett vonások, melyek népünk lelkületét, gondolkodása módját oly híven tükrözik, közvetlenűl hatottak ránk, a nélkűl, hogy e hatást elemeztük volna. Nem csoda, ha sokan a kevésbbé műértők közűl

Arany művében semmi rendkivűlit nem találtak. Épen az, mi a mű remekségére mutatott, annak természetessége volt, s épen az, mi az írónál legnagyobb eredetiség volt, nem juttatá eszünkbe az eredetiséget.

Nagy író, mint Kölcsey mondá, nem volt és nem lehet a nyelv teljes birása nélkül, s valóban a nagy költők ez oldalról mind kitünők. A nyelv ismerete hasonlíthatlanúl fontosabb az íróra nézve mint a színeké a festőre nézve; inkább olyan az, mint a zenészre nézve hangszere, melynek titkait tökéletesen kell ismernie, hogy abból emberi érzelmek hangját bírja kicsalni, oly természetesen, hogy ne a húrokat, hanem magát az érzelmet véljük megszólalni. Minél jobban feledjük a közvetítő eszközt, minél kevésbbé jut eszünkbe a mester kezeinek ügyessége, s minél inkább gyönyörködünk csak eszméiben, annál nagyobb a művész. Arany nyelve oly természetes, annyira összeolvadt az eszmével, hogy az olvasók nagy része, könnyen feledte az eszközt s egyebet nem látott *Toldi*-ban, mint azt, hogy minden helyesen, talpraesetten van mondva s ez *nem tartatott* a legelső rendű költői tulajdonnak! Arany nem készített új szavakat s régebb nem láttuk eléggé, hogy ez nagy érdem. Sőt, mindamellett, hogy a legelőbb, t. i. a nép ajkán élő, teljes épségében s eredetiségben fönmaradt nyelvet és régi irodalmunk maradványait oly bőven

használta föl, mint előtte senki sem, e kifejezések nemhogy megleptek volna különösségük által, hanem csak azt éreztük, hogy a költö eszméinek, képeinek valamelyik jobb, erélyesebb és határozottabb kifejezését alig találhatta volna. A valódi költőnek főczélja épen nem az, hogy nyelvészeti érdemeket szerezzen magának s a *nyelvet előbbre vigye*, hanem az, hogy minél tökélyesebb művet alkosson az egész nyelvkincs *fölhasználásával*. A valódi költő czélján és tudtán kívül, vagy jobban mondva csak a mennyire művében szüksége van a kifejezésekre, viszi előbbre azon nyelvet, melyen minden eszméjét kifejezi. Azonban az itésznek, hogy méltányos legyen, el kell teljes mértékben ismernie a nyelvre nézve mellékesen tett nagy szolgálatokat is. Míg Aranynak legelső műve is nyelv tekintetében olyan volt, hogy a nyelvész s az, ki a magyar nyelv szellemével bensöleg meg akar ismerkedni, tanulmányul s mintegy eredeti kútfőként használhatja: az, ki csak a műben akar gyönyörködni, minden sorában csak az eszmét, a képet látja oly szabatossággal s egész teljességében kifejezve, miként a nyelv érdemeit az oly csalódásig híven előállított tárgy mellett feledi. A körrajz, az árny néhány erőteljes vonásban mesterileg van kivive. S csoda-e, ha addig, míg minden sorban gyönyörködtünk, e részben is feledtük bámúlni a mestert? — Feledtük elválasztani a tárgyat a nyelv-

től — azaz, nem fogtuk fel itészileg. Mert az itész kötelessége az, hogy a mi a művekben össze van forrasztva, azt teljesebb méltányolhatás és megértés kedveért egymástól elválaszsza, s e tekintetben épen ellenkező irányú szellemi munkát mível, mint a valódi költő, kit főkép az jellemez, hogy mindig az eszme és annak kifejezése, azaz formája teljes összeolvasztására törekszik. Hiú kivánság azoké, kik az itésztől azt kivánják, hogy maga is költő legyen. Az elemzési és alakító tehetség két különböző dolog, a mint a tapasztalás számtalan esetben bizonyítja, egyik nagy tökélyre fejlődhetik a nélkül, hogy a másikat fejleszteni kellene.

De nemcsak az e műben uralkodó hang és nemzetünk jellemének erős alapvonalai, nemcsak a mesteri nyelv-kezelés tette meg hatását a nélkül, hogy róla számot adtunk volna, hanem a mű egésze, arányossága is kijátszta azon kor olvasóit, a melyben *Toldi* megjelent.

És ebben semmi csodálatos sincs. Az egész művelt világban a mai nemzetek olvasó tömege, magunk az írók, sőt az itészek nagy része igen keveset ád a mű belső és külső compositiójára. A tömegnél azon művek tesznek hatást, melyek valamely egy-két évig divatozó irányeszmét, egy *uralkodó szenvedélyt* képviselnek, a kisebb-nagyobb művészet, a compositió méltánylása csak kevesektől várható. Ha az angol és franczia irodalomnak nagyobb

figyelmet ébresztő műveit veszszük, igaz, hogy azokban is látjuk a compositio bizonyos nemét; de a közönség e részben kevéssel szokott megelégedni. A francziáknál a külső, mintegy gépies, architekturai compositiót látjuk a drámákban és regényekben uralkodni. A személyek mintegy csupa gépekké válnak s az események képezik a főérdeket. Az angolok, a regényírók, egyéneket, alakokat állítnak ugyan előtérbe, s míg az egyesekben, a kisebb részletekben, nagy plastikai tehetséget látunk, az egészben ritkán van meg az egyöntetűség. Az irányeszmék mind a francziáknál, mind az angoloknál nagy szerepet játszanak; csakhogy a francziáknál kevesebb művészettel, földoldozatlanúl, míg az angoloknál többnyire megszemélyesítve szövetnek a műbe. Sőt az angol írók egyik legkitűnőbbike, Thackeray, mintegy kerűlve kerűli az irányeszméket, s habár compositio dolgában nagy terjedelmű regényeiben ő is választ bizonyos lélektani s költői eszmét alapúl s mintegy összetartó kapcsúl, a külső compositióra ő sem figyel, s nem ád arányosan alkotott műveket.

Magát az itészetet is nagyrészben tévútra vezették az irányeszmék. A *Revue*-kben terjedelmes értekezéseket olvashatni egyes írók vagy egyes szépirodalmi művek fölött. (Ez utóbbiak többnyire regények.) A műveknek e nagy értekezésekben többnyire csak iránya van kimutatva, fejtegetve és sok-

szor vitatva; a többi részt az egyes alakok, egyes szép jelenetek és az események előadása képezi. Csak kevés itész van, ki a művet művészi, költői szempontból veszi vizsgálat alá. Vannak Plancheok kik a művészet alaptörvényeit soha sem tévesztik szem elől, bárminő ragyogók legyenek is a mellékes dolgok, a kinövések. Vannak Saint-Beuveök, kik az irodalom embereit és tüneményeit magasb történeti szempontokból vizsgálják; s mindamellett, hogy az eszméket főfigyelemre méltatatják, óvakodnak attól hogy a kisebb-nagyobb mértékben művészietlen irányeszmékkel foglalkozzanak. Csak azon szellemi összeköttetést mutatják ki, mely az író és annak kora közt létezett, s azon helyet az irodalom történetében, melyet az író mint a múlt és jövő lánczszeme elfoglalt. Ez egészen különböző dolog azon eljárástól, melyet az itészek nagyobb része követ, midőn az író lelkébe s művészetébe nem enged pillantanunk, hanem alkalomszerű eszméit s illetőleg paradoxonait ismerteti. Az elsők úgy tekintik az írót, mint a kor és irodalmi állapotok termékét, az utóbbiak úgy, mintha az volna a költő hivatása, hogy a költészet körén kívül eső tárgyakban is próféta s pártvezér tartoznék lenni. Az elsők a költői tehetségből, a szellemi részből ismerik el a halhatatlanságot; az utóbbiak a mulandó anyagot mérlegelik.

Azonban mindamellett, hogy írók, közönség s az itészek nagyobb része a divatozó irányeszmék hatalma alatt áll, tapasztalás bizonyította tények mutatják, hogy az irodalmi művek sorsát a forma tökélyessége, a compositio és az alakításban tanusított tapintat és ügyesség s az eszmének mind a kül, mind a bel formávali minél tökélyesebb összeolvadása szokta eldönteni. Maga a közönség is időmultán csak a formájára nézve tökéletesebb műveket tartja becsben, s azok, melyek a bizonyos kor- és helyhez kötött divateszméket használták fel csalétekűl, az eszmékkel együtt kimennek a divatból, mint azon versek, melyek csak egy névnap megéneklésére gyártvák, mint azon alkalomszerű bohózatok, melyek egy városi eseményre vagy helyi szokásra vannak alapítva. A különbség csak az, hogy míg ezek napokig, egy pár hétig mulattatják a közönséget, a csupán irányeszméi által ajánlott mű egy pár évig, s ritkán tizedekig, vagy csak bizonyos népnél olvastatja magát. A compositiójára nézve tökélyesebb mű örökre gyémántja marad egy irodalomnak, és a külföld is csak azokat fogja akármely nemzeti irodalomból becseseknek találni.

Lehet, hogy néha nem tesz oly rögtönös, pillanati hatást, mint a minden kedélyt elfoglaló irányeszmékkel teljes mű, de becse évről évre emelkedni fog, s az irodalomban, mely ily reme-

ket vall magáénak, folytonos példányul szolgálván, arra kiszámíthatlan befolyást gyakorol.

Toldi első részében a külső és belső compositio oly egyszerűen tökélyes, maga az adott anyag annyi tárgyilagossággal s művészettel van kezdve, mikép senki sem kételkedhetik, hogy irodalmunk ebben a legtökélyesebb művet bírja s mint valódi, csaknem egyetlen remekét mutathatja fel, melylyel csak a *Toldi estéje* versenyezhet. Emebben a belső compositio túluralkodó.

Toldi első részében, a dolog természeténél fogva, a külső. Elbeszélő költészetünkben nincs több, mely ezekkel, főleg compositio dolgában, versenyezhessen. Megadom KISFALUDYnak, VÖRÖSMARTYnak irodalmunk történetében a kétségtelen rendkívüli érdemet, bámulom és tisztelem a lángészt és költői tehetséget; de a mű alkotásában íróink közt egy sem volt oly nagy mester, mint ARANY, mit *Kisebb költeményei* is számos példában bizonyítnak.

A *Szépirodalmi Szemle* képviselői, kik közt HENSZLMANNt és ERDÉLYIt kell mint főmunkásokat megneveznem, az ARANY föllépte korában *Toldi* több jeles oldalát emelték ki. Érdemük szerint csak az tudná méltányolni e férfiak rövid működését, ki irodalmunk félszázados történetének több tért és időt szentelne. Én itt csak nagyjában s a mennyiben tárgyammal összefügg, akarok egy-

két jellemző vonást kiemelni működésükből. A *Szépirodalmi Szemle* szerkesztői nagy erkölcsi erőt s belátást mutattak, midőn egyfelől meg merték támadni az úgynevezett irányeszméknek a költészetbe vitelét, s ezzel szorosan összefüggőleg, másfelől a műformák és compositio mellett emeltek szót; ők voltak, kik az álpathoszú dagályt meg merték róni még PETŐFIben is, kinek műveit méltányolták (*Szépirodalmi Szemle* első félévi folyam 298. lap), s a forma pongyolaságát verseiben is hibáztatták (ugyanazon folyam 279. lap). Általán véve pedig a PETŐFI által kiválóan képviselt irány a *Szépirodalmi Szemlé*-ben és a Kisfaludy-Társaságban sok pártolóra talált. Akkor ez irány *népiesnek* lőn nevezve. Én egészen más szempontból veszem a dolgot, s mindamellett, hogy a *népies* szót itt tévedésnek, helyenkívülinek tartom, a *Szépirodalmi Szemle* körűl csoportosúlt *itészeknek* (kiknek e szót is köszönjük), korunkhoz képesti nagy érdemét akarom föltűntetni.

Irodalmunk időszámlálását előre és hátra KAZINCZY-n kell kezdenünk. A szakadatlan fejlés éveit csak rajta innen számíthatjuk, az irodalmi «renaissance»-nak az ő neve képezi első betűjét. Egy nemzet életében szerfölött rövid ötven év alatt irodalmunk bámúlatos gyorsan fejlett ki és nőtt magasra. Mint az agave, mely pár nap alatt egy hatalmas belső erő következtében óriási virágzó

törzset hajt ki. Egy emberéletben lehetett fölsarjadzásának első mozzanatát és a virágzást látni.

Mint minden nép irodalma, úgy a mienk is utánzáson kezdődött; — átvettük az idegen formákat, mint mások, sőt a Kazinczy és barátai közti viszony is némileg Weimarra emlékeztet. Másutt igen későn bontakozhatott ki az irodalom a külföldi formákból, — nálunk a kibontakozás példátlan gyorsasággal ment véghez. — Ennek egyik igen nevezetes s tán egyedűli okát könnyen fejthetjük meg magunknak. Mindnyájunk ismeri azon belső erőt, mely irodalmunkban csodát tőn. — Irodalmunk újabb korának férfiait csaknem kivétel nélkül a hazafiúság késztette tollhoz nyúlni. Látták, hogy nekünk mindenek előtt s minden áron irodalom kell — s lelkesűlt önfeláldozással nyúltak a tollhoz. Ugyanezen érzelem volt, mely költőink szakadatlan lánczolatának mindenikét lelkesítette, s mely mindig hatalmasabban nyilatkozott. Bármi különbözők voltak e férfiak tehetség dolgában, mindenik örökség szerint vette át ez érzelmet, s megmutatták, hogy állandóan ható erők a szellemi világban épen oly csodákat mívelnek, mint az anyagiban. Igen természetes volt, mikép a költők, kik először megelégedtek azzal, hogy csak e munkásság által akarák kimutatni lelkesedésüket, később nem rejtették el azon érzelmet, mely őket írásra buzdítja. — Csakhamar Berzsenyi

szózata hangzott fel, s bár latin formában, az említett érzelem nyilatkozott «Romlásnak indúlt . . .» stb. dalaiban. Szintolyan természetes volt, hogy az idegen formában s még nem elég magyaros nyelvbe öntött eszmék a nagyobbkörű közönség előtt nem voltak élvezhetők. Vörösmarty egy lépéssel tovább ment. Csak a kétségbeesett költőhöz mondá: «Vagy zengj, de magadnak, örömtelenűl!» Ő nem csak magának akar dallani: ő hatni akart, föl ügyekezett szavával rázni, buzdítni a nemzetet a «régi dicsőség» iránti lelkesedésre. Ehhez neki egészen, magyarosabb nyelvre, kifejezésekre volt szüksége, s lángeszű szónokként találta el a hangot, melyen biztosabban szólhat a magyar közönséghez. Nyelve, hangja, keleties képzelme új, eredeti, gazdag s teljesen magyar volt; csak a forma volt még idegen, habár lángesze, szép nyelve varázsa alatt a csak másodrendű versmérték idegensége annyira elenyészett, hogy egy újabb költői nemzedék fedezteté föl velünk a forma idegenségét. De visszatérve az uralkodó eszmére, melynek irodalmunk oly gyors fejlődését köszönheti, Vörösmartyban és főként utánzói és követőiben azon érzelem át is lépte volt már a költészet határát. A lyra, az eposz irányköltészetté vált. Lyránk mintegy arra érezte magát hivatva, hogy a szónoklatokat rímbe, mértékbe szedje; eposzaink s balladáink irói nem azt tartották szem előtt, hogy a

hősökben embereket állítsanak elénk, hogy az alakok, a szenvedélyek természetszerűen mozogjanak és fejlődjenek szemeink előtt s egyszerű objectivitásuk által hassanak, hanem mondhatni, azon *föltett szándékkal* voltak írva, hogy lelkesítsenek, buzdítsanak.

A ma élő emberek nagy része ezen irodalmi generatio alatt élte le fiatal korát; — de — már az emléknél fogva is — bármi rózsaszínben lássa is maga előtt a kort, midőn minden költő egy-egy Orpheus akart lenni, ki azt hivé, hogy neki elől kell járnia s buzdító dalokat zengenie, be kell vallanunk, hogy ez irányban költészetünk túlságra ment; — s egyszersmind csalódásnak kell nyilvánítnunk, mintha a költő egy nemzetnél profétai szerepre volna hivatva. Tudjuk, Franczia-ország nagy költője, Hugo is e csalódásban él s azt hiszi, philosophiai és politikai eszmék fölvételével a költői név méltóságát emeli, — holott egészen egyébben nagy, ú. m. a családélet képeinek, érzelmeinek festésében. — Vörösmarty is, művészi szempontból, nagyobb nehány igen szép lyrai műve, mint némely eposza által.

Nálunk a Vörösmarty följéptére következő korban az irányeszme, uralkodó érzelem, mely az egész közönségnél viszhangra talált, háttérbe szorította a valódi költészetet. — Azon költemény, lett legyen az eposz, ballada vagy dal, melyben ha-

zafias érzemek voltak megénekelve, bármi gyenge volt is a kül- és belforma tekintetében, mintegy sérthetlenné lett, — s alig kivántunk egyebet a a költőtől, mint azt, hogy ezen egy húrt pengesse szüntelen. — Minél kihivóbban s így többnyire kevesebb költőiséggel lőn megzengve az, annál jobban lelkesített s annál jobban szerették. Az eszme nagyságát, szépsegét bármennyire elismerje is az itész, irodalmilag irányeszmének nevezhetjük mindazt, mely egy költői műbe beleszövetvén, annak a művészi szempontok alája vannak rendelve Az eszme lehet a legmagasztosabb, lehet hazafiúi, sőt vallásos; de mihelyt annyira elfoglal mind irót, mind közönséget, hogy hosszabb ideig az irányeszme kedvéért feledjük a művekben a jellemzőt, az általános emberit, a műszerkezetet: tisztán irodalmi szempontból az irányt tévíránynak nevezhetjük. Azon hit, mintha a költő jellemzésen, festésen, drámai előállításon kívül tanítói szónoki szerepet is tartozik vinni, irodalmunkban is megzavarta egy ideig a valódi költészetről fogalmainkat, s sokáig a dagályt, a deklamatori hangot fogadtuk el legnagyobb költészet gyanánt. Adjátok csak külföldi műértő kezébe az 1830-tól 1845-ig megjelent műveink nagyobb részét, s mivel rá nézve azon kor hangulata idegen, nem fog e művekben tizedrész annnyi jelest mutatni, mint mi akkor találtunk; mert előttünk azok is nem mű-

vészi becsükért, hanem tárgyuknál fogva voltak érdeklők.

Maga Petőfi is, ki művészet tekintetében sokkal magyarabb formákat választott, mint elődei, nem volt ment attól, hogy a költőt prófétának, legelső sorban járó buzdítónak higyje. Azonban költeményeinek nagy és becsesebb része jótékonyan hatott az irodalomra. Formáinak ú. n. népiessége kevésbbé hatott, mint azon mesterkéletlen hang, mely merőben ellenkezett a szónoki feszes modorral, melybe hazafias dalaink, balladáink öltöztetve voltak, s melyekre a közönség is egyhangúságuk s részben álságuk miatt rá kezdett unni. Petőfinek ez új hangja zavart idézett elő az irodalomban. A hang, a forma újdonsága mindenkit meglepett, s azon időben, midőn föltűnt, az itészet is, mondhatni, kiejtette kezéből a kormányrudat. Itészetünk, mint Gyulai helyesen mondá, a múlt két tizedben nagyrészint politikai szinezetű volt. Mit én úgy fejezek ki, hogy arra is elragadt azon kor uralkodó érzelme, vagy irodalmilag szólva, irányeszméje. Nem csoda, ha e szónoklatot szerető kritika végre kimerült, s midőn Petőfi föltűnt, már alig létezett.

Ha most azt veszszük, hogy nálunk oly gyorsan követték egymást, vagy inkább oly gyorsan torlódtak egymásra az irodalmi nemzedékek: csoda-e, ha az itészet oly nehezen tudta feltalálni

magát; csoda-e, ha az akkori jelen embere oly nehezen tudott történeti szempontra emelkedni?

Ha némi fogalmat alakítottunk azon irodalmi anarchiáról, mely egy oly hatalmas gyökeret vert általános irányeszme elenyészte s az idegen formák végképi megbukása korában beállott, lehetetlen elismerőleg nem szólnunk azokról, kik az utolsó *Athenaeum*-okban s a *Szépirodalmi Szemlé*-ben oly merészen álltak síkra egyfelől az irányeszmék ellen, (bár nem egész általánosságban), másfelől a művészi compositio mellett.

Henszlmann volt főként az, ki a compositio mellett és a szónoki hang ellen szólalt fel. Azon czikksorozata, melyet Vörösmartyról az *Athenaeum*-ban adott ki, párját keresi irodalmunkban. E munkában volt a compositio tán legelőször nagyban, gyakorlatilag megmagyarázva irodalmunkban. Erdélyi volt, ki az u. n. *népies irányt* szóval és tettel érvényesítni törekedett, kimutatván egyszersmind, hogy az a népies irány, melyet Petőfi költészetében látott, nem is új. S valóban Csokonai, Kisfaludy K., Czuczor és Vörösmarty is írtak népdalokat még Petőfi előtt.

Mindamellett azonban, hogy a nevezett itészek érdemeit teljes mértékben el kell ismernünk, most, csaknem egy tized múlva, nem elbizakodottságból, hanem irodalmunk tovább fejlése által feljogosítva veszek magamnak szabadságot némely tévedései-

ket kimutatni, mit csupán azért kell tennem, mert szorosan ahoz tartozik, mit Arany költészetéről részint elmondtam, részint még ezután elmondandó vagyok.

Teljesen menthető, mikép mindamellett, hogy a *Szépirodalmi Szemle* itészei sok, nagy lelkesedéssel fogadott költeményben részint a szónoki hangot, részint az irányeszmék fölvételét hibául tették ki; sőt a *Szépirodalmi Szemlé*-ben egy névtelen a politikai dalokról elmondá, hogy bárminő nagy sensatiót csináljon a bajor sörivók közt bizonyos rajnántúli dal, még abból nem következik, hogy remekmű legyen: még sem emlékszem, hogy a balladákra, költői beszélyekre nézve tisztán ki lett volna mutatva, hogy azokról akkori költőinknek elég helyes fogalmuk nem volt; holott tán épen e költői nemek szenvedtek leginkább a szónoklási betegségben (hol épen legkevesebb helyük volt), azok voltak leghiányosbak conpositio dolgában, azokban uralkodott az álpathosz, a dagály s azokban volt legkevesebb drámai s legkevesebb adag a valódi költészetből. Az ő koruk épen egy átalakulás kora volt, s a még részben fenmaradt romokat ők sem merték érinteni.

Meglehet s vannak is némi jelei, hogy tán e részben is tisztán láttak; csak nem volt tanácsos az irodalmi nagy többséggel s az általános közhittel s érzülettel homlokegyenest szembeszállani.

Maga a Kisfaludy-Társaság is, mely őket tekintélyével fedezhette volna, nagyrészben a már hanyatló irodalmi nemzedék elemeiből állott. Valószinű azonban az is, hogy az érdemdús férfiak félszemmel még mindig *csak* a német irodalomra tekintvén, Uhland által igazoltnak s tekintélye által följogosítottnak tartották elbeszélő költészetünk akkori álirányát.

Sokkal fontosabb azonban egy tévedésük, melyet akkor lehetett menteni, de ma már semmi sem ment, ha ugyanazon nyomba hágunk.

A mint a dolgot most egy tized múlva látjuk, tévedés volt Petőfi és Arany költészetét túlnyomóan a *népiesség* szempontjából fogni föl.

Először is azon időben s még tán maig is nemcsak szavakban, de viszonyainkban is Kölcseynek e szava élt mindenki lelkében: «Nép és nemzet két egymástól különböző dolog». Tehát a közvélemény, az egész ország előtt két legnagyobb költőnknek mintegy alsóbb helyet mutattak ki az irodalomban. Tudjuk ugyan, hogy Petőfi és Arany műveit nem a ponyvairodalomba sorozták: ezt művelt szépészeti izlésüknél fogva nem tehették; tudjuk, hogy ők e szó alatt «népies» nem láttak valami megalázót; — de új műszavuk az irodalomban és a közönségnél közforgalomba jövén, válaszfalat képezett s önkényt megkülönböztette mindenki a nemzeti költészetet a népies költészettől, s mintegy határ-

vonalat húzott egy irodalmi aristokratia és alsóbb osztályok között.

Ez azonban csekélység. Most vitatkozni a rangok fölött gyermekesebb volna, mint akkor volt, rangokat különböztetni meg. Sokkal fontosabb az, hogy a költészet, az æsthetika szempontjából a népies költészetnek kevés értelme van.

Midőn egy, akármely nemzetbeli műitész PETŐFI vagy BERANGER művét olvassa, nem az jut eszebe, hogy őket azon eszmék nagysága szerint itélje meg, melyek csak *anyagát* képezik a műveknek; hanem magát azon művészetet, azon alakító tehetséget, teremtő erőt veszi mértékül, mely az anyagot a maga illő formájába tudja önteni; azon költői egyéniséget, kinek lelkében minden, a mi környezi, sajátságos, eredeti fölfogás szerint nyomúl be és megfelelő módon nyilatkozik. PETŐFInek költői egyénisége a legfeltünőbb mind egy itész, mind a közönség előtt. Nagy hatását nem a népies forma fölvétele fejti meg; hanem az, hogy mint valódi költőben, benne csaknem minden őszinte s mintegy önkénytelenűl nyilatkozó volt. Igaz, e talajdon megvan a nép ismeretlen költőiben is; de ugyanez az, mi *a világ legnagyobb költőinek kiváló ismertető bélyege.* Ő mintegy pillanati lelkesedésre dallott; s habár művei közt több van, mely épen azért, mivel egy szeszélyes gondolaton épül, nem nevezhető költői műnek,

dalainak igen nagy része, oly egyszerre s oly önkénytelenűl látszik születni a gondolattal, az érzéssel, mint egy felsohajtás. Ez őszinte ihlettségnek köszönheti lyránk igen számos műremekét. A forma mintegy egyszerre született az eszmével, s épen e kettő összeolvadásának mértékéből kell a művek fölött itélnünk.

A költészetben igen nagy s még az itészek közt is elterjedt tévedés azon eszmék szerint itélni meg a költőket, melyek életviszonyok és kor szerint különbözők lehetnek s csak történetesek. Hogy Dante, Milton a keresztyén hit dalnokai voltak, koruk s helyzetük hozta magával, s nagy tévedés volna e két nagy szellemet, azért mivel ugyanazon eszméket vették tárgyakúl, egy osztályba sorozni s még ráadásúl Klopstockot, Luthert és Calderont is melléjök tenni. — Mint Brassai közelebbről igen helyesen fejtegette, minden valódi költő annyira önálló, mikép helytelen köztük osztályozásokat, iskolákat venni föl.

Forma tekintetében osztályozzuk-e őket? Így sem gázolnánk ki soha a zűrzavarból. Vörösmarty a külső formában s némely más részben is a classikusokhoz volna sorozandó, míg az ú. n. romantika vegyületével is bírnak művei. Arany a külformában nem classikus, de az ú. n. classikusokra emlékeztet művei szerkezete, plastikai festése, tárgyánál fogva pedig a romantikához tartoznék.

Hová tennők GÖTHÉt, kinek *Werthere*, *Faust*ja, *Hermann és Dorotheá*ja bizonyosan nem sorozható épen a classikai osztályba.

Hát népies forma létezik-e? HOMER népies költő volt, de egyszersmind a classicismus ősapja; OSSIAN is népies költő, valamint a *Nibelungen* és a középkorból fenmaradt legendák és balladák szerzői; népies forma az arab regék szerkezete, a hindu és chinai elbeszélések, drámák és dalok; s már e roppant változatosságban mi az általános jelleg a formára nézve? Az, hogy mindenekben az érzelmek természethíven, egyszerűen vannak kifejezve, a külternészet lelket, az emberi lélek testet, megszemélyesítést nyer, s hangban, nyelvben a tárgy összhangzó a százféle formával — az az mindenütt a valódi költészetnek azon nemét találjuk, mely minden oly valódi nagy költőnél is megvan, kinek nevét is ismerjük, s ki műveit *papyrusra, pergamentre vagy papirra írta le,* a helyett, hogy azok szájhagyomány útján maradtak volna fönn. A nép ajkán élő dalok, elbeszélések, melyek kötött formájuknál fogva maradtak fönn, egy-egy nagy költői tehetség művei, ki költői fölfogással birván, maga köréből, a látott, hallottakból, s az *elődeitől eltanult traditionalis s általa gyakran módosított formában teremtett új művet.* Azért látjuk, hogy azok nemcsak a költőt, hanem a nemzetet is jellemzik. Maguk köré-

ből vették a tárgyat, fölhasználták a legépebben maradt nyelvet, s a rá legjobban illő formát; — festették benne az emberi érzelmeket, szenvedélyeit, az embert — egyszerű hűséggel, azaz ugyanazt tették, mint azon költők, kik sajátkezűleg írták meg műveiket, s nagyobb költők voltak, mint számtalan azok közűl, kik ívszámra kaptak honorariumot munkájokért.

Ha népies költőnek nevezitek azt, ki az alsóbb néposztály életét rajzolja, akkor miért nem nevezzük Göthét «polgár» költőnek, midőn *Hermann és Dorothea*, remekműveinek egyike, aztán *Werther*, részben *Faust* és *Egmont* s több más művei a polgári körben játszanak? Nem lehetlen, ha Göthe először *Hermann és Dotheá*-val lép föl, nyárspolgári költőnek neveztetik, s Klopstocknál alsóbb rangot nyer vala; s ismét föltéve, hogy ez első és utolsó műve lesz vala, bármily remek is *Hermann és Dorothea* czímű *polgári elbeszélés*, valószínű, hogy azok, kik a tárgyakból s a rajzolt szenvedélyek nagyságából itélik a költőket, egy fokkal keveseblbre becsülik, mint *Don Carlos* íróját. Nem egyoldalúságra mutatna-e Dickens-t, Sue-t a nagyvárosok költőjének nevezni, midőn oly óriási különbség van fölfogásukban, styljükben, költői egyéniségük és költészetük közt, s midőn épen e dolgok azok, melyek szerint a költőket meg kell itélnünk. Miért nem mondjuk, hogy Sand

népies íróvá lett, miután közelebbi időben több regényeinek tárgyát a népéletből merítette s a nép embereit a nép nyelvén beszélteti? Ezen népies színezet a nagy tehetségű szerzőnőnek mi dicsőséget sem hozott. A franczia kritika legkevésbbé sem jött zavarba a «népies» szóra; hanem ezen műveit is teljesen a művészi szempontok, a jellemek kivitele és a compositio szempontjából vette birálat alá; sőt pl. Planche igen helyesen s igen tisztán mondá ki, hogy az által legkevesebbet sem nyer egyik költői mű is, ha csupán a népies nyelv, a népies modor az, melytől szerzője a hatást várja.— Természetes, hogy a nép életéből vett elbeszélésben jellemzés végett *szükséges* a nép nyelvét megtartani, de azon egyes kis vonások, melyeket a nép nyelve ád, még nem elegendők arra, hogy összhangzó egész mű jöjjön létre — szóval az, hogy minő életkörből veszi tárgyát a költő, csak mellékes s kényére bizott dolog; — de az, hogy a költemény műegész, a benne fölléptetett emberek művészien előállított alakok legyenek, a jellem és a lelki tünemények külső jelekben határozottan, híven legyenek előállítva — az a mi nem mellékes, s ez az egyedűli szempont, melyben az elbeszélő nemben a költőt itélni kell, s ez az egy az, miben Arany *Toldi*-jára, s még Petőfi-re nézve is az egykorú itészet nem volt egészen tisztában.

Se tárgy se forma tekintetében nem látván a népies és nem népies költészet közt különbséget, nem marad fönn egyéb a népies költő jellemzésére, mint az, hogy ez nem írja le műveit, hanem elénekli, s a nép eltanúlja tőle. Még az sem szükséges, hogy a dalnok épen a népből való legyen. Egy-egy költői fölfogással s a dalokra nagy hivatással biró nemesnek dala épen annyira lehetett népszerűvé, mint az, melyet egy-egy jobbágy, falusi kántor, vagy juhászbojtár készített.

A *Szépirodalmi Szemlé*-ben *Toldi*-ra nézve e tételt olvassuk, mely a *Kisfaludy-Társaság* 1847-beli közgyülésén e pályanyertes műre beadott jelentésben fordúl elő: «Öt műbíró volt kinevezve. Ezek, mintha előlegesen összebeszéltek volna, fölolvasott véleményeik egymásután ugyanazon műnek itélték a dijat, mely nemcsak a jelen pályairatok közt hasonlíthatlanúl a legbecsesebb, hanem, mint egyik műbíró megjegyzé, *a magyar irodalom legszebb dísze*». Egyszersmind a kitüzött 15 arany 20-ra lőn kiegészítve. — (Minő csekélység egy örökbecsű műért.)

Látjuk, hogy a mű jelessége el lőn ismerve, sőt az elismerést nagy irodalmi nevezetességekből álló testület hivatalos magasztalássá fokozta.

Sőt a *Szépirodalmi Szemle* 1847-beli junius-deczemberi folyamának 2-dik számában röviden ugyan, de elég részletesen lőn kimutatva, mily

mesterien tudta fölhasználni Arany a *Toldi*-ról szóló krónikát.

De a magasztalások, a művészi tökélyeknek ez elismerése daczára, ugyancsak a fönnebbi bírálatban ezt olvassuk:

«*E költemény (Toldi) legkitünőbb sajátsága a népiesség,* mely leginkább a fölfogás naivságában áll — e *látszó (!) öntudat-hiányában*, mely azon kor népköltőinél találtatik csak, midőn a tudomány s művészet a természet közvetlenségére olvasztólag még nem hatott, midőn *a költő korának és népének szemléletét és érzetét, nem a művészetnek, melyet nem ismer, törvényeihez,* nem ennek eszmélt czéljaihoz szabja, hanem belső szükségből úgy adja, mint az benne, népének hasonmíveltségű tagjában visszatükörődzik; *ki nem míveltségre hanem csak egyedi felsőbb adományokra nézve áll népe fölött. Ez a népköltő lényege s e tulajdonság tiszta foltatlan birtoka teszi* Arany J. *művét ritka tüneménynyé az egyetemes műköltészetben,* s egyetlenné a magyar irodalomban.»

E bírálat, melyből idéztem, először is nagy tétovázást mutat, már annálfogva, mivel önmagával jön ellenkezésbe. Mint emlitém, először ki van mutatva az, mily ügyesen s nagy művészettel használta föl Arany a megadott mondát, azaz *öntudatosságának* a legnagyobb bizonyítéka van fölmutatva; azután nyomban, mint az egész

idézetből látjuk, az öntudatosság van kétségbe vonva.

Toldi-nak mind első, mind utolsó része, mint szerzőjöknek azóta megjelent *Kisebb költeményei* oly nagy művészi öntudatosságot mutatnak, mely irodalmunkban egyetlen s messze kiváló tűnemény. Nem tudom, hogyan lehetett *Toldi*-ból azt következtetni, hogy írója azon költők közé tartozik, vagy csak látszik is tartozni, «*ki nem a művészetnek, melyet nem ismer, törvényeihez*» szabja magát, tehát főként az jellemzi Aranyt, hogy lényegesen népköltő?

E tétovázó itélet nagy költőnek ismeri el Aranyt s csak az magyarázza meg ezen (irodalmi szempontból) rendkívül sajátságos itészeti fölfogást, mikép a *Szépirodalmi Szemle* szerkesztőinek, s az azon időkben uralkodó irodalmi közvéleménynek a «népiesség» épen kedvencz szava volt.

Fönnebb kimutattuk röviden, miért volt oly nehéz az itészek legjelesbjeinek is tájékozniok magukat, s mi a «népies» szót 1847-ben menthetőnek ismerjük el; de már 1850 és egynehányban nevetségessé válnánk a világirodalmi, azaz tisztán költői szempontú itészek előtt, ha tovább is e szót alkalmaznók azon két legnagyobb költőnkre, kik közűl mindenik s főként Arany sokkal alaposabban ismeri mind a magyar irodalmat, mind a külföldi

ó és új remekírókat, mint a «népies költő»-ről a *Szépirodalmi Szemle* föltevé.

Szünjünk meg hát Petőfit és Aranyt egyébnek, mint pusztán költőnek nevezni; se többet, se kevesebbet nem érdemeltek, s ha az egyik kevély volt e nagy czímre, a másik szerénységében nem kiván melléje epithetont, itt legfölebb a *valódi* szót tartanám méltónak hozzá, ha fölösleges nem volna.

Arany J. igaz, ritka tűnemény; de nem azért, mintha öntudatlan, hanem épen azért, mivel öntudatos művész, nem azért, mintha népköltő volna, hanem azért, mert költő, és a költők ritka tűnemények.

* * *

Midőn a fönnebbiekben Arany első művének hatását, a művészeti fő szempontokat, akartam leírni és kijelölni, melyekből azt meg kell vala itélni, de melyekre nézve a mű egyszerűségénél fogva, mind a közönség, mind az itészet kisebb-nagyobb tévedésben volt; s midőn csak futólag érintettem azon uralkodó eszmét, mely egyfelől oly nagy lendületet adott irodalmunk kifejlésének, s azt az idegen formákból oly hamar segíté kibontakozni; másfelől ideiglenesen s kissé megzavarta a valódi költészetről helyes fogalmainkat; végre a «népies» szónak alaptalanságát igyekeztem kimutatni: — egy-

szersmind előszót írtam ARANYnak közelebbről megjelent *Kisebb költeményei* birálatához. Tudom, hogy későbbi itészek, mint b. KEMÉNY Zs. (a *Divatcsarnok*-ban), GYULAI P. (a *Budapesti Hírlap*-ban) maga ERDÉLYI J. (a *Pesti Napló*-ban) ARANY *Toldi*-ját több oldalról ismertették s e költő nagy tehetségéről érdemlegesen s nagy méltánylattal szóltak. Nem akarok azon kelepczébe jutni, melybe csaknem mindenik kezdő itész közelebbi időkben jutott, miszerint elődeit s egykorúit merőben ignorálta s kritikánkat szánandónak mutatta, melynek árvasága csak szerény (!) jó akaratára s tehetségére szorúlt.*

* E megjegyzés alól kevés a kivétel. Elkezdve oly magasan, hol EGRESSY képzeli magát (ki BAJZÁról mitsem akar tudni, ERDÉLYIt tán névről is alig ismeri, GYULAInak megmutatja, hogy csupán SHAKSPEREt kell ismerni az egész világirodalomból, hogy E. urat megérthesse), le azon névtelen ifjúig, ki nem rég a *Hölgyfutár*-ban ARANYnak előttem fekvő műveit akarván ismertetni, az ismertetés helyett egy ARANYt leczkéz — legnagyobb költőnket akarja megtanítni arra, mi az a költészet — csaknem mindenik kimutatta, mikép a többi itészt nem tartja még szóra se érdemesnek. Szakférfiaktól hallám, s magam is többször tapasztaltam, hogy e hibát nem egyedűl az itészek követik el, hanem a mi tudósaink is, kik ha könyvet írnak, nem abban járnak, hogy műveiket az azelőtt ugyanazon nemben saját irodalmunkban megjelent művekkel kapcsolatba hozzák, s így a tovább fejlesztésen működnének, hanem

Midőn Arany *Kisebb költeményei*-t fogom ismertetni nem kérkedem azzal, hogy e nagy költői tehetséget minden oldalról kellően fogom jellemezhetni; ehez nagy jellemző tehetség kivántatik, melylyel kevés ember bír. Oly költeményeket, minők az előttünk fekvő gyűjteményben vannak, csak egy Göthe tudna talán kielégítően ismertetni; — de kötelességünk jeles költőinket minél több oldalról tanulmányozni, s a több oldalú fölfogásból mindenesetre határozottabban fognak felűtnni mind költőink, mind költészetünk iránya.

Arany fölötti tanulmányom csupán tanulmány s nem azon értelemben vett birálat, mintha itéleteket akarnék mondani az egyes művek fölött, Az itész nevetségessé válik, ha Aranyt akarja tanítni, neki Aranytól tanulnia kell. Ez nálunk tán szokatlan nyilatkozat; de meg kell gondolni, mikép az itész nem Arisztotelestől, Schmidt Juliantól tanúlja a költészet törvényeit, hanem egész tudományát a műremekekből meríti, s a mindig egy, de többféle színben mutatkozó költészet az a friss forrás, hova el szeret járni. Arany költeményeiben egy ily friss forrást találunk, miért

minden előd és egykorúnak mellőzésével, kezdőkként lépnek föl. Ez nem csak méltánytalanság, hanem az ügyre is rossz befolyással van, s részemről belátván a hibát, azt telhetőleg kerülni ügyekszem.

szégyeljem bevallani, hogy abból annyi tanúlmányt akarok meríteni, a mennyire képes vagyok?

Hiú elbizakodás is volna egy kitünő költőről életében irodalomtörténeti szempontú itéletet mondani. A jelen embere csak félig itélhet történészi alapossággal. A múltból is csak annyi áll előtte, mennyit a még egészen ki nem derített közelmúlt homálya látnia enged, melynek elfogúltságai s netaláni szenvedélyei is fennmaradhattak. A jövő pedig, melybe a jelenkori tűnemények hatása esik, merőben ismeretlen, s mihelyt azokba kalandoz át az ember, nem történész, hanem jós akar lenni.

Elmondhatnók, hogy Arany zárkövét képezi lyrai költészetünknek — elérte a tökély legmagasb fokát. De hát ha a jövendő kijátsza ez állításunkat? Hátha bebizonyúl, miszerint az, mit mi zárkő gyanánt tekintettünk, nem egyéb szilárd alapkőnél?

Én e magas szemponton, honnan múltat, jelent és jövőt kellene áttekintenem, nem érezném magamat biztosnak, elszédűlnék.

Az itészet csak előkészítheti a jövőt, mennyire a költők műveiben nyilatkozó irányra az író és olvasó közönséget figyelmezteti. Megmondhatja, hogy bizonyos irányban tévútra fogunk jutni — egy másikon helyes irányt követünk; nem mondhatja meg, hol van a netovább.

Meg lehet elégedni közvetlenűl a művektől elvont tanúlmánynyal, s a helyesebb iránynak méltánylásával. Én csak biztos alapra szeretem fektetni a vizsgálatot — s egy-egy műszót soha sem tartottam biztos alapnak egy tárgy megitélésére, hanem a dolog természetét igyekszem szem előtt tartani. Így lőn, hogy mindenekelőtt a népiességet igyekeztem bemutatni, mint oly szót, melyen megindúlva tévútra jutnánk.

Azok, kiket a két *Toldi* meg nem győzött, miszerint Arany jellemzésére a «népiesség» nevezet üres szó: *Kisebb költeményei*-ből teljesen meggyőződhetnek a felől, miszerint sem több sem kevesebb mint valódi költő műveit bírjuk ez új két kötetben is.

Lehetnek, kik e két kötetre azt fogják mondani, mily keveset írt Arany egy tized alatt! Más költő két-három annyit írt volna, s hajlandó lesz őt nem sorozni, mint mondani szokás, a *termékeny* írók közé.

E vélemény is csalódás. A mai költő, igaz, nagyon sokat ír; de általános szabályként fogadhatjuk el, miszerint minél több kötet sarkán tündöklik neve, annál kevesebb műremeket találunk azon kötetek belsejében. A legnevezetesebb írók bármily sokat írtak, csak kevés számú remeket hagytak fenn. Ha csak e munkájukat veszszük, melyekben lángeszük és művészetük együtt véve teljes fényben

ragyog, Arany *Kisebb költeményei*, melyeket többnyire az utóbbi 4—5 év alatt írt, foglalnak magukban annyi példányúl felmutatható művet, mint a mennyit egy-egy jeles írónak számos művekben kiadott összes munkái tartalmaznak. E szerint Arany épen a legtermékenyebb írók sorába tartozik, ha csak az örökbecsű, jó műveket veszszük tekintetbe.

E művek egy részét egy vagy más folyóiratban olvasta a közönség, de ezen művek azok, melyeket minél többször olvasunk, annál több szépet és újat fedezünk föl bennük, s ezekre kiálthatjuk legméltóbban irodalmunkban: «*nocturna versate manu, versate diurna!*» Horatiusnak e Homérra mondott szavaira emlékezvén, meg lehetünk győződve, a mostani itészek sem fognak egyebet adhatni tarlózatnál Arany művére nézve, s legjobb akarat mellett is, maradni fognak későbbiek számára elrejtett kincsek.

ARANY JÁNOS KISEBB KÖLTEMÉNYEI.

1856.

Az e czím alatt megjelent két kötet nem egy könyv, hanem több önálló s egymástól sokban különböző művek gyűjteménye.

Azon nagyobb beszélyek, melyek e két kötetben vannak, a balladák s több lyrai költemény megérdemlik, hogy külön-külön önálló művekként tárgyaljuk.

Arany műveinél, melyek tárgy, felfogás, kivitel és forma tekintetében oly nagy változatosságot mutatnak, kétszeresen szükséges egyes műveket venni vizsgálat alá.

Arany főként elbeszélő költészetünkben, beszélyek és balladákban alkotott irodalmi korszakot, s megbocsátható lesz, ha czikkeimben elsőséget adok azoknak.

Kezdjük *Katalin*-on, Arany geniusának e talányán, mely elüt minden eddigi művétől, tárgy és forma tekintetében.

I.

Katalin.

Fátyolt kezembe
Az éj legsürübb fátyolát!

Ezt mondja a költő, midőn el akarja fedezni egy «jelenetnek iszonyát», mely a sötét műnek legborzasztóbb jelenete volna, s ha részletesen leiratnék, maga az olvasó mondaná: «Fátyolt reá!»

De nem csak e jelenet van fátyollal takarva: az egész művön végig vonúl az. Éjbe és ködbe van burkolva az egész beszély, s ebben is a költői felfogásra és a költői lélekre ismerünk. Mi lenne *Katalin*-ból, ha tárgya fényes napvilágnál, leplezetlenűl adatnék elő? — Elvesztené varázsát s költőiségét — közönségessé, koptatottá válnék. A szenvedélyek oly erősek, az előforduló tettek oly mindennapiakká lettek a kezdők beszélyeiben, miként a művészi földolgozás nélkül azt hinnők, hogy azok egyike írta, kik csak a nagy szenvedélyek túlzott festésében s a rendkívüli eseményekben látnak költészetet.

Az ősz Szunyog, a természetlen apa befalaztatja leányát Katalint vára mélyében egy üregbe, mivel egyszer egy titkos szerelmest talált Katalin szobájában, ki kötélhágcsón ment föl hozzá. Szu-

nyog ez által meggyalázva látja a foltatlan családi becsületet. Katalin egyszersmind átlépte az apai tilalom korlátját; mert ő már el van jegyezve egy gazdag várúrnak — Jakusicsnak. Hogy Szunyog becsületét megmentse, s haragját kielégítse, befalaztatja leányát. Az apát e természetellenes bűnének öntudata annyira kínozza, hogy megőrül. Katalin szerelmese Forgács, kitől a leány meg volt tagadva, kiszabadítja a leányt börtönéből, lóra kapja s elszáguld vele.

Az atya őrjöngve veszi üzőbe, de az üldözött lova elvesz szemei elől. Midőn a lovag mentve hiszi mátkáját, akkor bukkan a vetélytársra, Jakusics-ra, ki Forgács-ot párbajban legyőzi. Forgács és a leány meghal. Emezt Jakusics fölemeli lovára, s azt hívén, hogy él, várába viszi. Az őrjöngő apa megjelen Jakusics lovagvára alatt és követeli leányát. A lovag kiadja azt s így szól:

«Itt van leányod, ime nézd!
Ismered őt Szunyog vitéz?,
Itt a leány, szép mint előbb;
Zordon apa, *temesd el* őt!»

Ime nehány alapvonásban így néz ki a mese a *napvilágnál,* mely egyébiránt távolról sem ad fogalmat e költeményről. E vázlatot csak azért adtam, hogy egyfelől kitünjék az előforduló tettek rendkívülisége, melyek épen e tulajdonoknál fogva

lettek a gyönge művekben mindennapiakká, másfelől jó, ha egy kis vázlatban látjuk a műnek mintegy perspectiváját.

Az előtéren, mint látjuk, nem Katalin, hanem az apa áll. Ő az, kinek lelkében oly borzasztó fejlemény megy véghez, s ő az, kinek vasakaratából, vagy annak következtében történik minden. A mű két első szakában az apa van festve. Így a 6-ik szaktól a 12-ig öt szakon át az ő lélekállapotát látjuk — s végre az utolsó szakban is mint főérdekű személy jő elő. Katalin merőben szenvedőleges egyén. De alakja szolgál minden cselekmény központjául. Érette küzd a két vetélytárs, miatta őrül meg az apa, s az anya is, kit fentebb nem is említénk — messze háttérben — érette szenved. Így a czím, mi különben nem lényeges dolog, igazolva van.

Azonban, mint mondám, az apa áll az előtéren, s az egész műnek, mint alább látni fogjuk, az ő lelke adja az alaphangot, — mondhatni a belső és külső formát is. — A nélkül, hogy pedansul ragaszkodnám a külformákhoz, meg kell említnem, hogy a mű fentebbi *alaprajzában* aránytalanságot fognánk látni, ha a 2-ik és 7-ik közt eső négy szakaszt oda behoznók. Itt Forgács és Katalin találkozása, s főként szerelme van leírva. E jelenet arra való, hogy Szunyog ott találja Forgácsot, utána lőjön s leánya iránt kiengesztelhetlen bo-

szúja kigyúljon. Így e jeleneten kezdődik mintegy a cselekvény s nagy fontosságú; de áradozása miatt hosszúnak kell találnunk az egészhez s a költő főczéljához képest. Ez által Katalin nagyon is előtérre van állítva, mi nem czél, s az apa csak mint kényszerítő hatalom, mintegy a «sors» lebeg a szeretők szemei előtt.

De ily áradozást elbeszélésben, hol a külcompositio többet enged meg, nem tartunk hibának, midőn főként a jelenet lényegesen a műhöz tartozik. – A külső compositióval s a műnek úgyszólván anyagával röviden megismerkedve, lássuk a mű finomabb — költői alakulását.

A vén Szunyog, e vad erőszakos apa «vas kényúri gőgje», erős akarata, mindjárt a mű elején szépen van festve, ki ha alunni dűl, az őr, ha vált, szótlan megy tovább, s a vár falai közt a többi nép, bár agyán bor gőze van, lassan beszél s lábhegyre lép. — E zordon férfi, lelkének képét viseli maga a táj, és vára, melyben lakik s melynek

Rossz kedvet nem zavarja már
Harsány zene, csengő pohár.

(T. i. a «kidőzsölt» lakoma után). «Hasonló ő a zord fenyűhez, melynek tövén nem mer fakadni más növény.» Vén kopasz hegyormok környezik a várat,

Melyek mint törpe szolgahad,
Bár fú, esik, villám szakad,
Bár éget a délesti nap,
Fedetlen fővel állanak.

Azon sivár büszkeség, mely az ősz Szunyog-ot jellemzi, a tájra is átmegy, sőt már itt kezdetben is, a «Vág őrült kaczajjal» rohan el a vár mellett; — a felhő, mely a völgylapályt sötét homlokkal járja be, palástja tág redői közt meg-megvillantja vakító fényű fegyverét, mint haragja jelét, s végre a fedetlen fejű hegyek — baljóslatú előjelei a bekövetkezendő őrülésnek.

Az egész művön keresztűl az erős szenvedélyek, melyek benne szerepelnek, mintegy *jelvényileg* vagy a tájban, vagy éji, tündéries tüneményekként vannak szemünk elé állítva. A szenvedélyek förgetegébe maga a kültermészet is bele van sodorva. Az egész költemény nem egy kép, hanem mintha minden megmozdulna benne, mint *Macbeth*-ben a dunsinani erdő. A tájon át a holdvilágos éjben az árny átvonúl a vidéken, «a szükvölgyi út *szabadulást remélve fut*». A vögykeblet a Vág, mint nagy pallos, két részre vágja, a kard megmozdúl szögén a hüvelyben, a kalapács megszólal s visszaköveteli az élőt a sírtól. Ismét Forgács csolnaka alatt:

Dühében, mint szilaj csikó,
Tajtékot hány a vad folyó,

Majd körbe fut, majd elrohan,
Tombol, prüsszög, mind hasztalan!
Nyergét viselni kényszerül stb.

Mindenütt e mozgékonyság, az élő és élettelen tárgyak föl- és összekavarása uralkodik, úgy hogy a műnek nagy részét idézhetnők e tekintetben. E mozgalmas kép egy vihar képeként áll előttünk, melyben az alakok körvonalai csak egyes gyors megvilágításban tűnnek föl, főként onnan kezdve, hol a cselekvény, szűk mederbe szorúlva rohan vége felé, értem azon részt, mely a mű főrészét képezi, mindőn az őrült apa üzőbe veszi a tőle elrablott leányt. — E sötét viharban egy-egy perczre tünedezik föl a fehér leány, mint az ind költő fehér galambja a fekete felhők közt. Csakhogy Katalin, mintegy akaratlanúl sodortatik könnyű pehelyként az erős, egymással csatázó viharok örvényébe.

Távol, sötét bokrok megett
— Mint gyors menekvő hold, mikor
Felhők rónáin bujdokol —
Mind távolabb, mind távolabb
Feltünik a futó lovag;
Fehér lován fehér a hölgy,
Sötét árnyékban ül a völgy.

Hátrább ismét, «mint villámlob», kapja meg őrült szemét leánya fehér alakja:

Mert mielőtt homályba vesz,
Felcsillámlik a női mez.

Azt hiszem, mindenki előtt ki *Katalin*-t olvassa, a mű főrészekint tűnik föl az, hol Forgács magával ragadva a leányt, szabadulást remélve fut (mi már korábban mondatik az erdei útról), s hol az öreg Szunyog-ot képzeli folyvást utána nyargalni. «El. el!» mond a lovag, «El, el!» sóhajt a völgyi szél — «El, el!» ez a jelszó, ez a refrain a mű ezen részében. «El, el!» Ezt mondja előbb Katalin, midőn Forgács-ot várja, s a vár alatt elrohanó folyamra nézvén, a várat képzeli haladni. «El, el hajó, akárhova!» stb.

A mozgalmasság, mely a mű főrészében látszik, a kül- és belvilágnak mintegy összekuszálása, az őrülésig korbácsolt szenvedély mohósága, s a lángolón szerető fiatal türelmetlen heve, melyek, miután az elbeszélés cselekvénye megkezdetett, pihenés, megszakadás nélkül viszik azt végkifejléshez: mindez önként megadta a műnek formáját is.

Gyors, minél szakadatlanabb menet lőn szükségessé, hogy az megfeleljen a tárgynak. S ez elv híven van megtartva egész művön át, kivéve azon helyet, melyet a külcompositióban aránytalannak neveztem, hol e beszély, mely mint a Vág szűk völgybe szorúlva rohan, de a Forgács és Katalin találkozásakor, Szunyog leányának

Laktornya mély falainál
Egy bérczfolyammal összevág,
S miután ott örvényt csinál,
Sebesen fut tovább a Vág.

Igen, az elbeszélés is örvényt csinál itt, s csak azután fut sebesen tovább. Katalin, mint kihajló falszobor, kinek «kezei, mint kis hódarab, mely barna kősziklán maradt, nyugosznak a párkányzaton» a lehető legszebb *álló* szobor s azon szenvedélyes jelenet, mely közte és Forgács között lefoly, drámai ugyan, de a jelenetnek menete igen meglassúl, az alatt míg a költő maga veszi át a szót, s az 5-ik szakban azon «néma élvezetet», mely két szerető szívnek találkozásában van, nem anynyira festi, mint általánosságukban kimagyarázni igyekszik.

A mű más részeiben, mindenütt a leggyorsabb, s mintegy sietős menetet látunk. Még ott is, hol az öreg Szunyog mint álló szobor festetik, midőn egy munkással azon üreget vágatja vára mélyében, melybe leányát s a léget meghalni záratja.

A munka foly, tágul a rés,
A kar hevül, a pöröly ég,
Nyomán szikráznak a kövek stb.

A gyors munka is ily vonásokban van leírva. A tárgy, a cselekvény gyors menetéhez illően

van választva a külforma. A vers nem csak rövid sorokba van szedve, melyek a hatalmas rövid vonásokra s a gyors menetre alkalmasak, hanem a rímelés is mintegy arra van számítva, hogy az olvasó ne egy hamar találjon nyugvó pontot. *Katalin* nincs versszakokra (strophákra) osztva, a sorok keresztűl-kasul, néha párosan, néha hármasával rímelnek, néha a negyedik sorig kell várnunk a rím csattanására, s sokszor a csattanásnál sincs befejezve a mondat értelme; hanem nyugtot nem engedve, tovább-tovább fűződik a mesterkéletlen lánczolat, s csak a szakasz végén lelünk alkalmas nyugvó pontot.

Talán sikerült kimutatnom, hogy a bel-forma mintegy szükségessé tette a külső formát — a verselést. Arany eléggé kimutatta a két *Toldi*-ban, s az előttünk fekvő *Kisebb költemények* nagy részében, mily tökéletesen alakúlnak nála a versszakok sőt sorok is, mennyire hatalmában áll a rímelés, mennyire érti a rithmus természetét, s azt nem állíthatja senki, hogy *Katalin*-nál csupa elhanyagolás volna a füzéres, nem szakokra osztott verselés. Lehetnek azonban, kik a verselés e nemét tán kisérletnek vagy szeszélynek tulajdonítják! — Annyi bizonyos, hogy *Katalin* verselését már Arany két bírálója elválasztotta magától a műtől, s általánosságban szólván arról, *Katalin*-ban vadásztak egyes, nagyon ki-

vételes s Aranynál tán csupán e műben előforduló *hibákat.* Így Arany szabadságot vesz magának az *és*-t, az *a*-t a sor végén hagyni *Katalin* egy két helyén. Ez Arany verselésbeli hibájának mondatik egész általánosságban. Egy másik bírálója *Katalin* egyik helyén egy összetett szó első felét a sor végén, a másikat a rákövetkező sor elején találta. Ez is Arany egyik hibájaul említtetik ott, hol egész általánosságban verseléséről van szó. Az mind igaz, hogy *Katalint* is ép úgy Arany írta, mint azon verseit, melyben ily *hibáknak* nyoma sincs; de tévesztett eljárásnak tartom egy költő összes műveinek egyes oldalait vizsgálni, elvontan a különkülön tán más-más természetű egyes művektől. Sokszor lehet elvontan, kiszakasztva hiba az, mi a maga helyén fel sem tűnik, s viszont lehet idézni gyönyörű helyeket egy műből, melyek a mű egészében hibák. *Katalin*-ban az általam kimutatott gyors menetben s nyugtot nem engedő lánczolatos rimelésben nem hiba az *és*-nek s az *a*-nak sor végén maradása míg *Toldi*-ban hiba volna. Már pedig mind az, mi a maga helyén nem hiba, az egyáltalában nem hiba. Hogy e kiszakítások, e sajátságos abstrahálások mennyire nem helyesek, mutatja Arany egy másik itészének példája, ki különben igen szépen és philosophiailag elmélkedvén Arany festéseiről és leirásairól, e két sorát hozta föl mint igen szép példányt *Katalin*-ból:

A könnyü sajka percz alatt
Mint egy szilaj pók átszalad

(t. i. a folyamon). Ha maga a költő mondaná e szavakat, megengednők annak szépségét; — de miután *Forgács* mondja, épen midőn gyors távozásra akarja kedvesét bírni, s miután a fentebbi kép épen egy magánbeszéd végén áll, melyet *Forgács* a helyzethez nem egészen illő bőbeszédűséggel mond a Vágról, melyen csolnaka könnyen áthaladand: azt festi kevéssé, a mit kellene, t. i. a lélekállapotot és a helyzetet. Bármily szépnek tűnik fel a hely külön — a maga helyén nem tartozik a kiemelendő helyek közé.

Azon szerelmes jelenet, melyből az utóbbi idézet van kiragadva, általában nem mutatja föl oly erős, oly határozott ecsetvonásokban a két ifjút: Katalint és Forgácsot. Az ősz Szunyog, midőn előjön, mindenütt röviden, de élesen van körvonalozva, s lelki állapotát igen jellemző szavakban, s arczán és tetteiben mintegy megtestesítve látjuk. Katalin és Forgács találkozási jelenetében nem látjuk minden lépten nyomon e rövid, határozott körvonalú megtestesítést. A költő az adatokat igen határozatlanul állítja elénk, s maga vevén át a szót érzelmeik festésére, az általánosságokban tévedő merengés a szerelem fölött még jobban elfátyolozza előttünk az alakokat és lelki állapotjokat. Sőt midőn megszólalnak is azok, mintha nem

magok szólanának, hanem a költő, holott akkor, midőn a költemény minden más részeiben azt látjuk, hogy akármit hoz föl, mind vagy jellemző epithetont nyer, vagy egy-egy képben veszünk határozott fogalmat róla. Midőn ez alakok a darab egy részében ennyire előtérbe állanak s mintegy *szóvivői* annak: hiányt, ürességet érezünk azon részben, melyben velünk akarja a költő lelkünket elfoglalni. Igen, azon költő, kinek minden művén uralkodni látjuk Horácz e mondatát: «nil moliri inepte», itt nem fejezi ki azt, a mit várnánk, s ecsetelés helyett részint a szerelem abstractióiba téved, részint oly felettébb eszményíti alakjait, hogy azok, mint ugyanazon jelenetben mondatik Katalinról, «*elfoly*»-nak: Forgács

Átfogja a karcsu leányt,
De reszket ez; csaknem kihull
És foly ércz karjaibul!

Azonban mi haszna volna annak, hogy ha a költeményben egyszerűen aránytalanságot rónánk meg, ha annak okát nem keresnők? Mi igazság volna benne, ha a részt az egésztől elválasztva itélgetnők? A költő hibája csak akkor válik tanúlságossá, ha a hiba és erős oldal között egybefüggést keresünk.

Tévedés volna, ha a fentebbiek után Aranyra azon itéletet mondanók, mintha a szerelmet nem

bírná festeni, hogy múzsája csak férfiakat kedvel, s a fiatal leánykák iránt nem tud részvétet érezni, hogy így a költő Katalin iránt sincs oly rokonérzettel, mint a könyezni és ábrándozni szeretők óhajtanák.

Hogy rövidbe foglalva határozzam meg a felhozott jelenet hibáját, ez abban áll, *hogy a költő a részt nagyon is föláldozta az egésznek*. Vagy az egész művet egy festvényhez hasonlítván, Katalin alakja nagyon légi, nagyon homályos, mi magában véve nem volna hiba, mert az egész költeménynyel összhangzó; de légibb, homályosabb akkor is, midőn előtérben áll, mint közelsége megengedné.

Mind Forgács, mind Katalin a költeményben uralkodó s a költő hangján beszél. A költő az egész költeményen át fest, de ez alakoktól midőn megszólalnak, azt kivánnók, hogy főként magokat fessék.* Ezen alakokat egészen magába olvasztja az egész művön átvonúló hang, s e túlságos költői eszményesités az, miből a hiba származik.

Miután Katalin annyira előtérbe van állítva, nagyobb hatást tenne a szóban forgó szerelmes jelenet, ha a leány és Forgács határozottabb alakok volnának, ha a szerelem *általuk* drá-

* Azon szép hely is, melyet például hozott föl Erdélyi, hol a leány az «Anyám! anyám!» kezdetű magánbeszédet mondja — magában igen szép, mint melylyel az anya van festve, de a leányt igen határozatlanúl jellemzi.

maiabban, lángolóbb nyelven s több lelkesedéssel szólana a szemhez és szívhez, ha ragyogóbb színekben volna festve az, minden nagyobb hatású volna, s tán a fiatal olvasó az egész művet jóval többre becsűlné; — de nem nyilvánvaló-e, hogy e ködös, sötét költemény ez egy helyen túl erős megvilágosítást fogna nyerni, s akkor a mű *egésze* szenvedne csorbát a *rész* szépsége miatt? — Nem tanúlságos-e azon, a mai költészetben oly ritka tünemény, miszerint a hiba abból eredjen, hogy a költő az *egész* kedvéért áldozza föl a *részt*, míg annyian vannak, kik a rész miatt áldozzák föl az egésznek összhangját? — Itt látjuk egyszersmind Arany tehetségének azon oldalát is, mely szerint őt a tökéletes compositiókra nem hideg kiszámítás, hanem úgyszólva a költői ösztönszerűség vezeti. Ő az egészet tartja szem előtt, s nem tér el, hogy úgy mondjam, az alaphangtól még akkor sem, midőn a legcsábítóbb alkalmak kinálkoznak, még akkor sem, midőn az epizódszerű kitérés több szabadságot engedne meg.

Arany nem az ellentétek költője, melyeknek újabb korban annyi képvíselője van s ezért, ha erős szenvedélyei s külformájáért *Katalin*-t byroni műnek neveznék némelyek, egy lényeges pontban tévednének. Byron elbeszéléseinek nagy része az ellentéteken alapszik. A legpompásabb természet kebelében nagy bűnöket mutat föl; a

leggyöngédebb szerelem virága nyilik a legvadabb keblű rablók körében. Miután a legragyogóbban, bujábban festi a keleti égalj bájait, ezt mondja végezetűl a keletről:

Hol gyöngéd a lyány, mint rózsa kezében,
S *kivéve az embert* oly isteni minden.
Ez a kelet égalj, a Nap hona ez,
Hogy nézheti el mit korcs fia tesz!*)

Azon keletet festi többnyire BYRON, melyben a «gerle bánata s a sólyom vérengző természete most fájdalmas dalba olvad, majd rögzött bűnné fajúl». Ez ellentetés költészet elbájolja a képzeletet, s ragyogó színei által csaknem elvakít. Elismerjük jogosúltságát, de épen oly nagy mértékben kell elismernünk a költészet azon nemét, melynek titka és varázsa az összhangzásban áll, mely nem vakító fényű világosság és annál sötétebb árnyékkal hat a képzeletre, hanem a mű minden részében mérsékeltebben osztja fel a világosságot, hol a világosság és a színezés csak a nuance-okig s nem a szembeszökő ellentétig megy.

Katalin-ban a setét háttér mindenütt szem előtt van tartva, s a mű egészét nézve, más kifogásunk nem lehet mint az, hogy egyes részeiben több világosságot, erősebb nuance-okat óhajtanánk. Ha a mű külső alkatában némi aránytalansá-

* The Bride of Abydos (Abydosi menyasszony).

got, ha a menetben meglassulást látunk is egy helyen, s ha ugyan e helyen az erő mintegy lankadni látszik: a költői összhang s a költői érzék ellen legkisebb kifogás sem lehet.

Bár némely tekintetben tévedés volna hát *Katalin*-t byroni műnek nevezni, vannak oldalai, melyek csakugyan a költői beszélyek azon nemére emlékeztetnek, minő Byron beszélyeinek nagyobb része — s ezen oldal a lyrai elemnek összevegyülése az eposzival.

Újabb időben az ily lyriko-epikai költemények egészen divatosokká lettek. A költő ezekben rendesen nagyobb, erősebb szenvedélyeket fest a közönségeseknél, hogy tárgya méltó legyen azon pathoszhoz, azon lyrai szárnyaláshoz, melyben múzsájának szabad tér nyilik csapongani, a határozatlanba, végetlenbe tévedni, az érzelmek fölött ábrándokba, elmélkedésekbe merűlni és lelkesült szónoki fölkiáltásokkal indítni meg az olvasót. Ez azon ábrándos költészet, melyről a franczia azt mondja «ils font réver» (ábrándokba ringatnak). Annyira divatossá vált ez ábrándosságot, ez elmélkedést az érzelmek fölött, s lyrai elemet venni a költészet legmagasabb foka gyanánt, még elbeszélésben, sőt néha drámában is, hogy illő lesz e helyen ezen elemek jogosúltságáról az elbeszélő költemények terén, legalább röviden s általánosan szólani.

Senkinek sem juthat eszébe a lyrát a maga

helyén és ott, hol valódi érzelmeket fest, kitagadni a költészetből; sőt még nem a maga helyén, az eposzban is elismerjük, ha t. i. nem szorítja ki az epikai és az eposzban mindig otthon levő drámai elemet saját fészkéből. Azonban kereken tagadnunk kell, mintha a lyrai elem az elbeszélésben csak közel is volna oly művészet s a költőiség oly magas foka, mint a drámaisítás, az érzelmeknek, szenvedélyeknek megtestesítése.

A lyrában a költő főként saját lelkét és szívét tárja föl. Legyen az ábránd, legyen az érzelem, szenvedély, mindig a költő képezi annak tárgyát; — ámbár még itt is gyakran mesteriebb azon mű, mely a tárgylagost megközelíti. Saját gondolataink, érzelmeink oly közel állanak hozzánk, hogy ez érzelmeket, gondolatokat a legfinomabb mozzanatokig festhetjük a lyrában, s mind ez valószinű, ha az őszinteség bélyege van rajtuk. De még a lyrában is a valószinűség, azaz az érzés őszintesége felől való hitünk elvesz, mihelyt a költő azon igyekezete tűnik ki, mintha érzelmeit inkább elemezni, kimagyarázni, semmint a formában csupán megtestesítni igyekeznék.

Ha az elbeszélő költeményben a költő vagy saját érzelmeit szövi közbe, nem a cselekvény személyeinek, tetteiben és szavaiban egyéniségüknek megfelelően testesítve meg; vagy igen kilátszik, hogy a személyek indulatait elmélkedve bonczolja

s tudni akarja, hogyan kergette agyában egyik gondolat a másikat, hogyan forrott vére, a helyett hogy a gondolatok az egyén szavaiban s a vér forrongása tetteiben, mozdulataiban híven s külsőleg állíttatnék elő, mind ez bármi szoros ismeretére mutasson az emberi léleknek és szenvedélyeknek, mint költészet örökké kevesebb becscsel fog bírni, mint a tárgylagos megtestesítés — s alig teendi azon erős benyomást.

Itt mintegy csak túlságait akarám fölemlítni azon költőknek, kik az elbeszélő költészetet mintegy felolvasztják a lyrai elemben, s egyszersmind kimutatni azok tévedését, kik «poesis» alatt csak a lyrai elemet értik. Ezen fiatal urak csak akkor látják mily szép az ég, ha oly csillag tűnik föl, melynek üstöke van, s akkor is az üstököt s nem a csillagot magát tartják a fődolognak.

A lyrai eposzok, vagy a byroni költői beszélyek lyrai szépségeit mindenki elismeri. Elbeszélés közben is örömest olvassuk a hosszú fenséges tájleirásokat, örömest elandalgunk a költővel egy-egy érzelem fölött, kivált ha maga a tárgy oly lyrai, finom természetű, hogy abban nem annyira tettek, egyének, hanem szenvedélyek és érzelmek szerepelnek, melyeknek ecsetelését tüzte ki az író főfeladatául. — A mű ilyenkor elvontabbá lesz, s az alakok határozott körvonalozását nem kivánjuk az erősebb érzelmek festése mellett.

Arany *Katalin*-ját talánynak mondtuk bevezető szavainkban. Talánynak azért, mivel költőnk ily nemben több művet nem írt. Ez az egyetlen újabbkori értelemben vett költői beszélye, melyben a lyrai elem annyira szokott uralkodni.* Azonban *Katalin* olvasása, minden hatalmas ecsetvonások s a művészi kéz daczára nem teszi meg teljes mértékben hatását. A költő mintha érezné, hogy a lyra nincs egészen otthon az elbeszélő költészetben, nem meri egészen átengedni magát csábjainak — az érzelmek elevenét nem igen érinti s a különben művészien kidolgozott kép inkább a képzelethez, mint a szívhez szól. Azon túlerős szenvedélyek s az ősz Szunyog valódi, de igen erős tragikuma csak elfátyolozva, homályba burkolva jelenik meg, egyes, futólagos villanatokban van időről időre földerítve.

Nem tudjuk mivé lenne ehhez hasonló tárgy eposzi nyugodtabb modorban dolgozva föl hol a költő tárgyát nagyobb világításban s az alakokat nagyobb objectivitással állítná elénk. Meglehet, hogy az egész oly kevéssé volna költői, hogy maga Byron is, — a ki különben nem ijedt vissza a legborzasztóbb tárgyaktól sem,— habozott volna hozzá fogni. Annyi bizonyos, hogy sokkal kisebb szenvedélyek,

* Később megjelent *Toldy szerelme* czimű művében ismét sok tér van engedve a lyrai elemnek (1888-diki megjegyzés).

kevésbbé megrázó tények közvetlenebbűl hatnának, ha magok a szereplő egyének és tények beszélnének hozzánk nem annyira a költő, mint a magok hangján, mire Arany művei közűl számos példát idézhetnénk.

A lyrai elem behozatalának az elbeszélő nembe, tulajdonítjuk részben azt, hogy a költői beszélyekben gyakran találjuk nem allegoriai egyénítésben, mint a mythologiai személyeket, hanem közbe-közbe megtestesítve figurálni az elvont eszméket, a lélek indulatait, érzelmeit — a félelmet, a titkot, veszélyt stb. mint pl. «a haragtól viselős titok», s a félelem egy «szál ideg»-hez hasonlíttatik, az eszményi hajót «vágy és remény lebegteti.» Így észrevétlenűl mintegy a lelkesűlt hangú képekbe magok a személyek is beleolvadván, ily abstractiókban beszélnek: pl. Katalin így szól Forgácshoz:

S mely ég felé száll *tiszta-hűn*,
Oltáraink szent lángja bűn,
A szívnek üdve kárhozat.

Ismét, a leány anyjáról szólván, mondja «Boldog, ha rettegés ölé meg. Előcsatárja a veszélynek». — Hátrább: «A vaskényúri gőg előtt fetrengett a hű szerelem». — Az ily lyrai, mint mondani szokás, magasb szárnyalatú költemények mintegy magukban hordják természetüknél fogva a költészet azon elemeit, melyek igen könnyen csapnak át dagályba.

Nem azért hoztam fel ezt, ismétlem, mintha kárhoztatni akarnám a költészet ezen faját, hanem csak mintegy ki akartam mutatni annak természetét, s egyszersmind éreztetni, hogy hiba volna csak a lyrai elemet, a lyrai szárnyalatot és lelkesedést venni valódi költészet gyanánt.

Éreztetni akartam, hogy a költészet magasabb neme az, midőn a természeténél fogva objectiv elbeszélő nemben a költő lelkesedése nem lyrai elemekben, hanem tárgylagos megtestesítésben s így mondhatni naivul nyilatkozik.

Toldi szerzője inkább otthon van a művészet ezen magasabb nemében, midőn elbeszél — s épen ez által teremtett újat irodalmunkban. *Katalin* mind tárgyra, mind formájánál fogva az őt megelőzött irodalmi korszakra emlékeztet — s mintegy összekötő lánczszeme saját költészetének az előbbi korszakban divatozott költészettel.

Noha csak akkor lesz helye *Katalin*-t párhuzamba tenni Arany más műveivel, midőn az előttünk fekvő két kötet más elbeszélő művein egyenkint átmenendünk;* nem árt előlegesen is néhány szót szólanunk a lyrai s tisztán eposzi elbeszélésekről. A szenvedélyek és érzelmek hosszas elemzése, s a lyrai és szónoklati elemek túlnyomósága mindig elvontságokra vezet a költészetben. Magá-

* Sajnos, be nem fejezhettem. Salamon.

ban az, hogy külön elmélkedünk vagy ábrándozunk egy előforduló érzelem vagy lélektani igazság fölött, nem egyéb abstractiónál. A költő vagy egészen feledi, habár csak ideiglenesen, az egyénítést, a cselekvény továbbvitelét; vagy az egész művet magasabb lyrai hangon tartván, az egyéneket annyira eszményíti, mikép igen közel járnak ahhoz, hogy csupán elvont fogalmak vagy alig valami személyességgel biró érzelmek és szenvedélyek képviselői legyenek.

A költő így is tehet hatást, képei, leirásai ragyogása, a nyelv és a vers zenéje által; de nemcsak hogy az ilynemű compositiót nem ismerjük el eposzinak, hanem oly hatásúnak, oly meghatónak sem tapasztaljuk, mint a minő a költészet azon neme, melyben maga a költő közvetően, s a szereplő egyének közvetlenül szólalnak meg; melyben a költő félrevonúlván, hogy saját tehetségének bámúltatása által ne rontsa illusiónkat, magát a fölvett tárgyat beszélteti ezen tárgynak egész *naivságával.*

A költő itt nem ömledezteti érzelmeit, nem áradoz ki pathetikus mondatokban, s maga az, hogy tárgyát illően beszélteti, nem engedi meg, hogy az abstractiók költeményében helyet foglaljanak. A költészet ezen neme végetlenűl egyszerűbb lesz nyelv és érzelemnyilatkozatok tekintetében; de a hatás sokkal nagyobb, mert mintegy magát

az emberi természetet érezzük nyilatkozni szavakban és tettekben. Az egész költészet, sőt a művészet minden ága az emberi lelket festi; de mindenik bizonyos általánosan érthető jelvényeket, úgyszólva hieroglyghákat használ az érzelmek kifejezésére. Mindezen művészetek közt nincs egy is, mely oly hatást tenne az emberi szívre, mint az eposz és a dráma. Ezekben a jelvények az emberi cselekvények és az előállított egyének szavai. Mindezekben a költő csaknem oly tárgylagos, mint a festészetben, de ennél sokkal elevenebbb, mert a mozgást, életet és szavakat is festheti és visszaadhatja. Minél jobban képes a költő magát a tárgyat, magát a természetet beszéltetni, a helyett hogy a zenével rokon lyrát közbeszólaltatná, annál bizonyosabb lehet a hatásról, mert művészete törvényeihez hű maradt.

Az egészen objectiv elbeszélő sokkal nehezebb feladattal küzd, midőn nem közvetlenűl, hanem egy tárgy által közvetítve fejezi ki eszméit s az emberi lélek indulatait, érzelmeit; de egyszersmind sokkal érthetőbb s csaknem kézzel foghatóvá válik minden érzelme a *megtestesítés* és — ne feledjük — az illusio által, melyet az alakok és az elbeszélés valósziniívé tétele idéz elő épen a megtestesítés segedelmével.

Nem nyilvánvaló-e az előadottakból, miszerint *Katalin* és Arany számos más költeményei

közt a különbség az, hogy *Katalin*-ba a költő több lyrai és szónoki elemet vegyített, s nem maradt azon objectivitás terén, melyen — s ez legnagyobb dicsősége — teljesen otthonos. Ez objectivitásra mondták aztán, hogy Arany költeményei egy részét *naiv fölfogással* írta, míg *Katalin*-t a maga saját nem-naiv fölfogása szerint. Ez objectivitásra mondatott, hogy nem egyéb népiességnél.

A fentebbiek után nem tartom szükségesnek bővebben fejtegetni az eszmét, s kimutatni, miszerint az elbeszélésbeli teljes objectivitásban, ha a «naiv fölfogás» mindamellett hogy egy kissé összezavarja a fogalmakat, még közeli rokonságánál fogva a naiv nyilatkozási modorral, megengedhető is: teljesen «népies»-nek nem nevezhető.

Katalin igen sok egyes szép helyeit idézni nem volna a maga helyén. Itt csak nehány általános eszmét akartam elmondani, melyet közvetlenűl e mű olvasása költött föl. — Meg vagyok győződve, másokban is számos igen szép eszmét ébreszthet e mű figyelmes olvasása. Az itéletnek, a véleménynek e mű, mint minden más mű fölött írt bírálatnak czélja az, hogy az olvasó a művek fölötti gondolkodásra ébresztessék, s ebből folyólag bírálataink többnyire csak akkor lehetnek teljes érdeküek az olvasó előtt, ha azon tárgyat, melyet a bírálat elemez, maga is ismeri. Hogyan szerezhessünk helyes fogalmat magunknak valamely ki-

váló művészi tárgy felől, ha saját szemeinkkel színről-színre nem látjuk. Ha bírálatunk czélja az volna, hogy az olvasónak kellő és teljes fogalmat adjunk, pl. *Katalin*-ról, akkor az egész művet utolsó betűig kell vala közölnünk. A bírálat csak mintegy magyarázata lehet *a már látott* tárgynak; — de azért szükséges az minden irodalomban, hogy a könnyen romolható izlésnek útmutatójául, őréül szolgáljon, mert alig van a világon valami oly könnyen *ízt kapó*, mint az izlés tárgyai. Magának az erkölcsiségnek megvannak hajthatlan, positiv törvényei, melyektől eltérni a «bűn» szó magában is elég büntetés; míg az izlés tárgyai csupán mulatságnak, fényűzési czikkeknek tekintetvén, a szeszélyes divateszmék örökös ostromának vannak kitéve, melyektől eltérvén, sem esztelenséggel, sem bűnnel nem vádolhat a világ. S e szabadság ellen senki sem szólhat józan észszel. De épen e korlátlan szabadság engedi meg másfelől azt, miszerint a kritika e tárgyban háborút izenjen a szeszélynek, helytelen divateszméknek s komolyan véve hivatását, figyelmet igyekezzék kelteni a jelesebb művek iránt, a szeszély helyett a gondolkodást törekedjék meghonosítni.

Lehetnek és vannak is, kik bálványimádással vádolják azon egy-két itészt, kik oly bőven értekeznek Arany művei fölött. — Ez is arra mutat, hogy irodalmunk még ifjú. Miért nem nevették ki

az angolok csaknem kétszáz évvel ezelőtt ADDISONT, ki a *Spectator*-ban 17 czikket írt az akkori legújabb műről, MILTON *Elveszett paradicsom*-áról? Miért nem nevetjük ki a mostani angol itészeket, kik közelebbről egyetlen költemény fölött minden lapban, *Rewiew*-ben, minden irodalmi közlönyben értekeztek, úgy hogy az három hónapig minden lapban ismertetve és bírálva lőn.* Ha Francziaországban egy jelesebb mű jelenik meg, szégyen volna az irodalmi rovattal biró közlönyöknek azt tüzetesen nem ismertetniök. Ez, uraim, az irodalmi moralis állapot, s a helyett, hogy az új tüneményt kritikánk körül nevetségesnek tartanók, inkább óhajtsuk, vajha minden nagyobb műről tüzetesen értekezni módja és ideje volna a napi és heti sajtónak. Ide sorozván egész tisztelettel a néplapokat is, melyek nem tartják szükségesnek a népnek æsthetikai irányt adni. — A miben sajtónkat vádolni lehet, az épen inkább a kevés figyelem az irodalom nevezetesebb tüneményeire és kérdéseire. E részben inkább mentegetőzünk azzal, hogy a munkás kezek hiányával vagyunk, semhogy a jó irányban kezdődő mozgalmat, csupán eddigi szokatlansága miatt, helytelennek vagy nevetségesnek tartsuk!

* A *The Maud* czímű költemény, mely a háború erkölcsi előnyeit énekli meg a béke fölött.

II.

1856.

Népmondák és népregék.

1.

Ismertetésemnek nem akarok polemikus színt adni, de némely kimondott észrevételekre, melyeket nem tartok helyeseknek, alkalmilag kitérni tán kötelesség is. Méltányosság s az igaz földerítésének érdeke kivánja meg, hogy irodalmunkban egymást ne ignoráljuk.

Figyelemmel olvastam el azon czikkeket, melyek Erdélyitől Arany kisebb költeményeinek tárgyában a *Pesti Napló*-ban augusztus végén és szeptember elején jelentek meg. Mint kritikánk érdemes veteránja, Erdélyi érdemei iránt teljes tisztelettel kell viseltetnünk; — de az igazságok világában épen a nagyobb tekintélyek által kimondott állítmányokat kell legnagyobb figyelemmel kisérni s legszorosabb kritika alá venni. A tekintélytől a közönség minden tant, akár helyes, akár helytelen legyen az, könnyebben fogad el, s ezért nem tartám mellőzendőnek, legalább rövidbe foglalt észrevételekben mintegy ellensúlyozni azt, mit Erdélyi czikkeiben túlhajtásnak láttam. Nem bíróként akarok föllépni, hanem meg-

győződést es tényeket állítni a meggyőződés ellenébe.

Erdélyi úr egyik nézetében a kritikának legtanulmányosabb, legszükségesebb részét látom veszélyeztetve. Azt mondja ugyanis, hogy különböző korok íróit egymással szembeállítni nem helyes. Ezt elismerjük nyelv, sőt némileg a *külforma* eredetisége és tökélye szempontjából; de hogy a költői tehetség szempontjából, mely alá az alakító és teremtő erő tartozik, ne volna helyes sőt tanulmányos a különböző korok *költőit* összehasonlítni, azt nem én tagadom, hanem a tények.

Erdélyi úr igen messze ment a történeti fejlés vizsgálatában; annyira, hogy előszeretetében csaknem mindent egyenlő fontosnak lát. Hasonlót tapasztalunk Toldy Ferencz irodalomtörténetében, hol a költői egyéniségek kritika nélkül vannak csaknem mind előtérbe állítva. E tévesztett eljárás sajnos, de érthető. A kedvencz theoriák, az előszeretettel űzött foglalkodás igen könnyen viszik a vizsgálót oda, hogy a mit maga érdekesnek lát, azt fontosnak is tartsa.

A kutatásokban elmerült geolog előtt nagyobb becsű lehet egy özönvíz előtti csiga burka, mint egy most élő majom csontváza; de ez előszeretet mellett mindig megférhet azon kérdés, vajjon melyek tökéletesebb szervezetűek, az őslények-e, vagy a mostani generatiók?

Hozzá kell még ehez vennünk, hogy a költői generatiók nem követik azon tökélyesbülési rendet, mint az egymást követő özönvizek állati nemzedékei. Az irodalmakban igen gyakori tünemény, hogy a nagy lángeszek kora után gyengébb tehetségek korszaka következik be. Van-e például nem Angliában, hanem egész Európában Shakspere kora óta tragoediaíró, kinek nevét csak egy órában is lehetne említni e nagy költő nevével? Mit tud felmutatni a német költészet Schiller és Göthe után, mi azok műveivel ugyanazon egy könyves polczon helyet foglalhatna?

Vagy a művelt franczia csak *kegyeletből* a múlt iránt, becsűli-e többre Molière komédiáit Scribe és társai csinálmányainál? S vétket követ-e el a józanabb franczia kritika, midőn e két különböző kor íróinak műveit szerkezetbeli tökély s költői erő tekintetéből összehasonlítja? Vagy tán azt mondja az irodalomtörténész, itt is fejlést látunk: az irodalom hanyatlott? Azonban volt-e a francziáknak jelesebb lyrikusa, mint Béranger, ki egy korban él Scribebel?

A dolog úgy áll, hogy az irodalom történetében az esetlegnek jogait sokkal nagyobb mértékben kell elismernünk, mint a világtörténet eseményeiben. Az emberi szabad akarat a véletlenek befolyása alatt egyaránt ki van tagadva Erdélyi úr által az irodalom történetéből, holott a legnagyobb tör-

tenészek meg a világi eseményekben is elismerik nagy szerepöket. Hogyan születik, nevelkedik a költői tehetség, azt nem tudják, s azért e körűl elméleteket állítani fel igen korai vállalat. Különben is az irodalomban az egyes költők teremtő erejét, tehetségét, műveik jelességeit vizsgálni a legtanúlságosabb. A kritikának ez *fő feladata.* Mindegy akármelyik korban élt a költő, művét compositio, összhangzás, a tárgy és forma egysége szerint kell megitélnie a kritikusnak, s ha a külforma darabosságában, eszméi minőségében a művészet és koreszmék befolyásának engedményeket teszünk, minden tekintetben igazságosak voltunk.

Legyen hát szabad a különböző korok irodalmi férfiait tehetség és költői képző erő tekintetében, a múlt és jelen kor műveit szembeállítnunk. Elismerhetjük azért mindenkinek érdemeit. Ha Gyöngyösiről van szó, ne vonjunk le semmit azon érdemekből, melyek az irodalmunkban tett szolgálatokban, korához képest őt illetik; de kétkednénk-e kimondani, hogy Vörösmartyval összehasonlítva, s levonván azt, mi a korra rovandó, emennél sokkal kevesebb költői erővel volt megáldva. Ellenkezőleg, ha Csokonait, Tóth Endrét és Lisznyait hasonlítnók össze, kiket Erdélyi úr költői tehetséggel megáldott íróknak ismer el, nem lehetne-e, — *még azt sem vonván le, mi a korra rovandó,* — szerényen elismernünk, hogy jelen-

korunk említett költői nem állják ki az összehasonlítást Csokonaival.

A kritika legelső s mindenekelőtt való teendője a a műveket mint önálló egészeket, abstrahálva minden egyébtől, venni vizsgálat alá, s az azokban nyilatkozó költői tehetség érdemeit vagy tévedéseit kimutatni. E tekintetben az abstractio igen szükséges, nehogy azon hibába essünk, hogy a nem szépet csak azért mert régi, vagy csak azért mivel új, szépnek ismerjük el. Nem hiú, gyermekes osztályzás, nem üres magasztalásból történik, ha egyik író kiválóan jeles tulajdonait másoké fölött kimutatjuk, hanem azon indokból, hogy tanúljuk megkülönböztetni a szépet a nemszéptől, hogy helyesen tudjuk megitélni, melyek irodalmunkban azon művek, mik tanulmányozásra érdemesek, s minő tulajdonok azok, melyekért egyik költő érdemesebb a tanulmányra mint más, kiben e tulajdonok, — habár másneműekkel bír is — hiányzanak?

Így nem kétkedünk kimondani, hogy Arany az elbeszélési nemet illetőleg versenytárs nélkül áll irodalmunkban. Nem vonunk le ezzel semmit Kisfaludy Sándor érdemeiből, ki természetes könnyűséggel folyékonyan beszél el; de e mellett nem bír a részletekben oly idomító tehetséggel. Alakjai egész általánosságban vannak rajzolva s lyrailag énekli meg regéiben az érzelmeket. E mellett természetes könnyűsége pongyolasággá

válik. Vörösmarty ragyogó képzelete az egyes helyek szépsége mellett feledi az egész arányosságát. Petőfi lángesze rohanóbb természetű volt, semhogy az eposzi mértéket, nyugalmat meg lett volna képes tartani.

Azonban a részletes összehasonlításra nem levén terünk és időnk, térjünk át Arany elbeszélői tehetségének egy-két jellemvonására, melyekkel csak rendre ismerkedhetünk meg.

Az ő elbeszélő költeményeiben mindenütt feltaláljuk azon első rendű elbeszélői tulajdont, hogy semmit sem mond csak félig és félszegűl. Lelke sehol sem nyugszik meg, mint a teljesen adott, befejezett képekben és eszmékben. E tulajdon, mely a legkitünőbb írók sajátja, gyakran vonja magára, kisebb nagyobb igazsággal, a túláradozás, a túlságos bőség vádját. Walter Scottra nézve, kit teljességben, plasticzitásban egy regényíró sem múlt fölűl, csaknem példabeszéddé vált, hogy igen hosszadalmas, igen körülményes, mi azonban néhány remeke irányában igazságtalan megrovás. Macaulay, korunk e nagy történetírója, szintén teljességre törekszik, olyannyira, hogy e törekvés, még egyes tételeiből, mondataiból is kitűnik; s az angol kritika egy része, valószinűen más indokból, hihetőleg politikai ellenszenvből, őt túláradozással vádolja. Az angol íróknak e csaknem általános teljességre törekedése

az, mi a francziáknál és a franczia izlésűeknél nem talál rokonszenvre. Ezek a szakgatott, ugrándozó írásmódban találják a geniálitást, melyben egyik eszme sem meríttetik ki. Ők azt szeretik, hogy félszavakból értsék meg a dolgot (par demi mots). Mindenesetre még kinövései mellett is becsesebb az angol írók említett tulajdona, mint a francziák felületességre vezető rövidsége.

Azonban Aranyra nézve, e teljesség mellett is, alig juthat eszébe valakinek, hogy őt túlcsapongással vádolja. A túlcsapongást egyedül a *Nagyidai czigányok*-ban látjuk oly mértékben, hogy az feltűnővé lesz, de itt a tárgy bohózatszerűsége s a hang tréfás volta felejteti velünk a kitérést. A czigány vajdának fenyítéktelen csapata, a czigány-természet könnyelmű bizarrságának képét viseli mintegy maga a compositio is, úgy hogy e művel is kis mértékben úgy vagyunk, mint a czigány néppel, melyet gyengéi, rendetlenségei mellett is érdekesnek, mulatságosan komikusnak találunk. A mű látszó szeszélyessége alatt is feltűnő komolyabb irányról nem szólunk, itt csak kivételes áradozásról akarunk szólni, mi már csak azért is czélzatosnak tűnhetik fel, mivel írójánál kivételes tünemény.

A mit *Katalin*-ban kitérésnek mondtunk, az más költőnél s terjedelmesebb költeményben föl sem tűnik, csak nála látszott szokatlannak.

Azon írói erénye, hogy mindent, a mi útjában van, ki szeret kerekítni, ott tán túlment az e költőnél tapasztalható fegyelem határán. Azonban *Katalin* is a teljesség mellett tapasztalható mértéktartásnak oly jeleit viseli magán, mikép, ha nem lett volna ismeretes előttünk ezen mű írója, mely annyira különbözik Arany minden más műveitől, az említett tulajdonnál fogva ismertünk volna rá. Úgy látszik, hogy akkor, midőn egy műből meg kellene mondanunk, ki annak szerzője, leghamarabb s mindenek előtt az előadás menetéből ismerhetünk rá, valamint a tőlünk jó távol levő ismerősöket, bárminő ruhában legyenek, járásukból s mozdulataikból ismerjük meg csalhatatlanul. Így például a közelebbi vígjátéki pályázatnál elég volt egy-két jelenet menetelét látnunk, hogy arról a rejtett nevű szerzőt csaknem egész bizonyossággal felismerjük.*

Arany oly különböző nemű elbeszéléseiben a mi hasonlatosság van, azt az előadás menetében s mintegy az elbeszélés ép mozdulatiban találjuk fel. Ő mindig teljes képeket ád, kereken fejezi ki minden eszméit, s az egyes részek oly befejezettek, mint az egész mű. Nála a teljesség és arányosság nem jőnek ellentétbe, hanem ugyanazon kútfőből erednek, míg számos más elbeszélő költőnél a

* Szigeti József volt a szoros titokban tartott név.

részletek teljessége kinövéseket, idomtalanságokat szül. ARANYnál bár teljesek a részletek, alá vannak rendelve a mű egészének s megfordítva, bár az egész mű összhangzó, a részek is egészeket képeznek. Saját alkotó tehetségére nézve áll az, a mit oly szépen mond a napról:

Millió kis naptól ragyogott a mező.
Akárhová nézett, csak azt látta: ez ő!
— — — — — — — —
Mindenütt, mindenütt, meddig szeme kilát
Láthatá a vén nap önnön iafiát.*

Ugyanazon alakító tehetség tükrözi vissza magát a részletekben mint az egészben. Minden, mit érint, mondhatni fénynyel és árnyalattal biró idomot nyer; de minden oly szükségesnek, természetesnek látszik, hogy olvasásközben sohasem panaszkodhatunk hosszadalmasságról, mindamellett hogy az elhamarkodásnak, nyugtalan sietésnek még csak nyomait se látjuk. Elbeszélésében a lélek mintegy kéjutazást tesz, hol útközben minden nyomon szépségeket találunk s mégis folyvást bizonyos czél felé haladunk. Vegyük hozzá, hogy e haladás közben sehol sem érezünk zökkenéseket, hogy míg a strofák s néha egyes sorok is kikerekítvék, azok a legtermészetesebb gondolatmenet szerint vannak

* *Toldi estéje* 10. lap.

egymás után lánczolva. Ezen tulajdonok mellett sohasem lehet műve nemhogy unalmas, hanem fárasztó sem, soha sem lehet az összhang mellett is egyhangúvá, mert míg a mű egy, a részletek igen változatosak, s mindenik részlet a maga konkretségében állván előttünk, nem foly egészen össze, miből leginkább szokott folyni a halványság, egyhangúság.

A természetesség, világosság és tömörség ezen ritka vegyülete, továbbá a helyes észjárásra mutató természetszerű eszmelánczolat, Aranyt nem csupán csak mint elbeszélő költőt teszik ajánlatossá a nagy olvasó közönségre nézve, hanem művei rendkívül ajánlatosak mint izlést és természetes gondolkodást fejtő lelki gyakorlatok. Ezért mindenekfelett Aranyt ajánlanók mint fiatalsági olvasmányt. Az egyszerűség mellett annyi tökélylyel biró műveket találni, tán a hajdankorig kellene visszamennünk; de a hajdankor művei sok mellékismeretet követelnek s így egyszerűségük mellett is nehezen érthetők a fiatalság által.

Azonban e mellékes figyelmeztetés ne térítsen ki útunkból. Én Arany népmondái s regéi közűl itt azokat akarom röviden ismertetni, melyek terjedelmöknél fogva közelebb állanak a költői beszély, semmint a ballada formájához. A fentebbiek előrebocsátása után, miket az elbeszélés tökélyére mondék, rövidre szoríthatjuk a mondandókat. Itt

e beszélyekről szólok: *Szent László füve, A hamis tanú, Az első lopás* és *Jóka ördöge.*

Szent László füve czíméhez a «népmonda» melléknév van csatolva. Mindamellett nagyon tévesztett eljárás volna az itésztől, ha azt hinné, mintha e melléknevet a költő mentségül ragasztotta volna a czímhez. Azért, hogy valaminek tárgya a népi észjárást, az elbeszélésnek népi kezelését parancsolja, a mű maga nem tarthat jogot arra, hogy a művészi szempontot a bírálatban elmellőzzük. A «népiesség» kedvéért eddigelé sokszor fogadtuk a bizarr eszmékkel tarkázott, összefüggés nélkül való műveket előszeretettel. Így, hogy többet ne említsek, a népdalok és mondák három kötetes gyűjteményében igen hajlandók voltunk sokat példányként tekinteni, mi legkevésbbé szolgálhat példányúl. Az egész gyűjteményben rendkívül kevés mű van, mely compositio tekintetében a kritikát kiállaná! A nagyobb rész a szeszély és valódi költeszet egyes pillanatainak tarka vegyülete, s nyilván több egyes műből összetoldozott mozaik. De még a «népiesség» uralkodó divateszme volt, ujdonságuk kedvéért e tarka-barka bokrétákat hajlandók voltunk valódi költészet gyanánt fogadni el. — Hogy külforma azaz verselés, melodia és nyelv tekintetében e gyüjtemény megbecsűlhetetlen, senki sem tagadja; de ideje volna népünk költészetének ez egyes virágaiban is a valódi szépet a költői

kinövésektől megkülönböztetni, s *nem csinálni népdalaink és mondainkból a költészetben egy egészen másnemű s külön szabályok alá eső nemet.* Azaz emanczipáljuk a népdalokat és mondákat is a költészetbe. Hadd nyerjenek *nem kiváltságokat,* hanem *egyenjogot ;* hadd essenek azok is a szigorú kritika alá! — Kritikánk mezején temérdek a teendő; mert kritikánk csaknem egy évtizedig vesztegelt, roppant sokat mulasztott el, alig győzi a jelen tüneményeit számba venni, holott irodalmunk közel multjában igen sok van, mi alapos fölfejtést követel. Így adós még kritikánk népdalaink terjedelmesebb, alaposabb ismertetésével — min legkevésbbé csodálkozunk; mert alig van nehezebb feladat, mint ezen összekevert anthologiába csak némi rendet hozni is. — Pedig csupán e rendezkezés után lehetne azokat műitészileg bírálni.

Azonban addig is, míg e munkára vállalkozó akadna, semmi sem tartja vissza kritikánkat, hogy jelenkori költőink népéletből vett műveit ne ugyanazon elvek szerint bírálja, mint más költői műveket.

Szent László füvé-ben kétféle elem adja mintegy az alaphangot Egyfelől a népnek gyermekes kishitüsége, másfelől Szent Lászlóban a hit ereje van feltűntetve. A népnek csaknem együgyűségig menő egyszerűsége, babonája, egyes vonásaiban a

komikumot közlíti meg, a legnagyobb levertség és gyász közepett; míg a vallásos érzelem, hasonlókép rendkívüli egyszerűséggel de egyszersmind magasztosan nyilatkozik. A pestis által megfogyatkozott, hitevesztett nép azt hiszi, a pogány ősök istene bünteti őket, miért hagyták el a keresztyének Isteneért. A királyhoz folyamodnak, állítsa vissza az elhagyott vallást, mert az új hit istene rajtok nem segít. Az összegyűlt nép megjelen a király előtt, s szószólója, a gyermekességtől csak a józan okosság és higgadtság által különböző okoskodásban adja elő szép renddel az ország nyomorát s a nemzet közmeggyőződését, mely szerint a pestis megszüntetésére nincs más mód, mint a régi hit helyreállítása. Igen szép, költői s a vallásos hit természetének mély ismeretére mutat, hogyan czáfoltatja meg Arany a királylyal a a népszónoknak okoskodásait, melyekre az összegyűlt nép helybenhagyását adja. A király nem czáfolja pontonként az előadattokat. Sőt nem is okoskodással felel, hanem

Összetette kezét, hogy reszketett belé,
És nagy indulattal az égre emelé,
Maga is felnézett; mindenik láthatta,
Mert egész fejével őket meghaladta.

Buzgó könyörgésében arra kéri Istent, teremtsen csodát e nép vakságának kigyógyítására, mely csak

akkor hisz, mikor lát. Az Isten látást mutat a királynak a megnyilt égben.

A nép pedig bámul a kegyes királyra
Hamutól megőszült fedetlen hajára.
Nézi, nézi, hát csak azon veszi észre,
Hogy világosság szál a király fejére.

Megdöbbent a mellük, hajuk felborzadott,
Egy szilaj hidegség a szivükhöz futott,
Térdre hulladoztak és ugy könyörgének
A *nagyhitü király* erős Istenének.

Itt igen szépen van felmutatva a vallásos érzelem természete, mely nem okoskodásokból szülemlik, hanem hasonló érzelmek által indíttatik meg. Az isteni kijelentés következtében Sz. László nyilat vesz elő, fellövi azt a nép szeme láttára, s midőn a nyíl a földbe furódik, annak *kopótyúja* alatt két fűlevelet találnak. Ez a keresztfű, melyet ekkor Sz. László füvének neveztek el, annak emlékére, hogy e gyógyfű elűzte a pestist a nép közűl.

Az egész műben a király és nép között oly viszony van feltűntetve, mint apa és gyermek között, inkább azon patriarchális viszony, mely Izrael népe és prófétái közt létezett, mint a politikai. A tárgynak e felfogása kényleges-e, vagy ugyane tárgyat lehetett volna-e más felfogással oly szépen vinni ki, azt nem igen nehéz eldönteni. Lyraibb elemekkel, phantastikusabb leírással e mű

kétségtelenűl nem lesz vala népmonda, hanem legenda a német romantikusok ábrándos modorában, mely modornak nálunk is voltak képviselői. Annyi bizonyos, hogy azon patriarchalis viszony, melyet említénk, a nép naivitása, s a király áhitatossága, az egyszerű előadás nélkül elveszett volna. A műnek más színe, hangja s maga a mű egészen más lesz vala. ARANY épen nem könnyebb oldalát fogta a tárgynak, midőn annak oly egyszerű színezetet, hangot adott. Az egyszerűség összhangjával hatni épen oly nehéz, vagy tán több erőt követel mint zajos hangokban, dissonanceokkal, vagy kevert kirívó színekkel ragadni meg a figyelmet. A festészetben ép oly művészet az egyszerű compositiót, gyöngéd ecset érintéseket mesterien vinni ki, mint erős vonásokban rajzolni. Az általunk vizsgált mondákban a pestis leirása, a nép járulása a király elé s ennek vallásos buzgalma mind bevégzett részletek, de egyiken sem látszik meg, mintha a költő valamelyik részletre fordította volna kiválóan erejét az egész föláldozásával. Így a pestis leirását tehette volna ragyogóbbá, terjedelmesebbé; de e miatt az arányosság szenvedett volna.

Tudom, hogy sokan aránylag kevés figyelemre méltatják ARANY e művét, mivel tárgyában nem uralkodik valami erősebb szevedély, s általán az egészen nincsenek kirívó színek; — de a műben ki

van fejezve az, a mit az író akart, nemcsak hanem igen megfelelő módon van kifejezve, s ha nem mondom is, hogy annyi jeles művei közt az elsők közé számítandó, legalább föl kellett hívnom a figyelmet azon szerény szépség-ibolyára, mely e költeményben rejlik. A «monda» név az előadás menetének egyszerűségét igazolja, de a compositio kereksége, összhagjára nézve semmi elnézésre, kíméletre sem szorúlt. — A mi az elbeszélést illeti, arra nézve áll jellemzésül az, mit előbb általánosságban mondék.

Nem mehetek át e népmondáról másra a nélkül, hogy azon egy-két megrovást ne említsem, melyet Erdélyi Arany nyelvére nézve tett. Arany egyik legerősebb oldalról van megtámadva, ha nyelvében akarunk hibát találni. — Ő felhasználja mind a nép ajkán jelenleg elő, mind a régi írók által használt nyelvet; — s nagyon jól szét kell néznünk, mielőtt e részben egy vagy más kifejezést hibának mondanánk vagy benne különczködési hajlamot keresnénk. Épen *Szent László füvéből* idéztetik, mint *szokatlan* e kifejezés:

De nem hallgatá meg a felséges Isten
Véres háborúkban mivel *kedve nincsen.*

Erdélyi szerint a «kedve nincsen» helyet «kedve nem telik» volna helyes. Azonban nincs-e joga Aranynak ily ódon színezetű műben, mint melyről fentebb szóltunk, ódon kifejezéseket használni?

És nem használták-e a «kedve nem telik» helyett régi íróink ily forma kifejezéseket, mint ARANY az idézett sorban? ZRÍNYInél (III. ének, 32. versszak) olvassuk: «Nem szakadsz el tőlem az mint vagyon hired, hogy állhatatlanság*ban van minden kedved*». (E helyett «telik minden kedved».) — Ez egy példa elég volna czáfolatúl. Azonban, hogy kimutassam, mennyire nem volt régibb nyelvünkben a «kedve telik» kifejezéshez kötve a «kedv» szó s mily különbözőkép használtatott, még egy-két példát kell idéznem. RIMAInál (*A haldokló Balassa Bálint*) olvassuk: «Nemzetem szépsége, s holtom ékessége minden *kedvem*, szerencsém.» (Kedvem e helyett: «gyönyörűségem») «Isten félelmétől üres fejedelmek, kiknek állhatatlan mindenek*ben kedvek*» (kik semmiben sem találnak állandó kedvet vagy gyönyürűséget). «Szép gyönyörű pázsit, mely ezer kedvet nyit.» BENICZKY P. *Biztatójá*-ban: «Kitül áldást vehetsz és romlást is nyerhetsz, ha nem tetszel *kedvének*». E helyett: «ha nem vagy kedvére való», vagy «ha benned kedve nem telik». Ugyancsak BENICZKYnél olvassuk e nagyon szokatlan kifejezést «*maga kedvét járja*». Mindezeket épen szokatlanságuk miatt hoztam fel annak legalább éreztetésére, mennyi szokatlan fordulatot találhatunk régibb íróinknál, melyek szokottá tétele, illő mértékben s kritikával, csak gazdagíthatja, változatossá teheti nyelvünket. Ellenben nem ta-

áltam analógiát e kifejezésre: «De a hűség, a ráhallgatás a népre se őt (t. i. Aranyt) nem menti, se költészetét nem szépíti, ha *túlsággá* megy». E túlsággámenést én nem látom, mint Erdélyi úr s abból, hogy egy-két vidék tájszólását ismerjük, bajos azt mondani, hogy e vagy ama kifejezés a népnél szokatlan.

A hamis tanú egyike Arany legerőteljesebb kisebb költeményeinek. Az esketés ünnepélyessége egész a megdöbbentésig van nyelvben, hangban, festésben elénk állítva.

Állj elő, vén Márkus, vedd le a süveged,
Hadd süsse a napfény *galambősz* fejedet;
Tartsd fel három ujjad: esküdjél az égre,
Atya, *Fiú*, *Szent-Lélek* hármas istenségre stb.

Ez utolsó sornak metszet (cæsura) előtti fele egy szótaggal van toldva, mi az egésznek hatalmas lendületet ád, s e sort mintegy ünnepélyesen emeli ki, különös kivételkép a többiek felett.

Előállt Márkus s reszkető kézzel esküszik meg arra, hogy az a darab föld, melyen áll, ladányi és nem tarcsai birtok.

... Esküszöm, s ha hamisat szólok,
Se földben, se menyben ne lehessek boldog;
Föld kidobja testem, ég kizárja lelkem,
Ama sebes örvény hánytorgasson engem!

A kifejezés ereje, a hang önkénytelenűl ragad meg — s itt is látszik, mennyire bírja költőnk

a jellemzés azon nemét, mely nem körülményes leírásban, nem a mindennapi szavakkal elmondásban áll, hanem a kifejezési modorban, a sajátságos szóhasználatban és a verselés hangjában *rejlik.* A fentebbi strófa után következik:

Lakoma Ladányban, muzsika, mulatság,
Ej, haj! dinom-dánom, miénk az igazság stb.

Az első sor alliteratiója, a másodiknak sajátságos lendülete mennyire festi a vigadást! — A második sor nem áll ugyan több szótagból, mint az első; de a szavalásban az «Ej, haj! felkiáltás bizonyos szünetet kiván, mi által e sor úgy hangzik, mintha ez egy szótaggal volna megtoldva, mint a fentebb idézett esküvési felhívásban. (Atya, Fiu stb.)

Márkus a lakomából:

Haza megy, komor lesz, szó kifogy belőle,
Sorvadoz, meg is hal az nap esztendőre.

Márkus talpa alá tett volt egy darab ladányi földet s úgy esküdt rá. — E hamis eskü büntetéseül sorvadoz és hal meg. Midőn koporsóját sírba akarják tenni, az:

Kivetődik a sír dobbanó partjára,
Ropogva szakad föl fedelének zára,
Megrázkodik a test és talpra ugorván
Szeme fehérével körülnéz mogorván.

Feltartott három ujjal «amaz örvény» felé tart,

Oda felé tart, hol kutat ás az örvény,
Hol a forgó habok leszállván a mélybe,
Fejöket befurják a parázs fövénybe.

(Hatalmas kép!)

Ezután Márkus az örvényben lakik, s mint rossz, izgága szellem kötekedik az élőkkel folyvást, e kérdést vetvén eléjök «oldjak-e, kössek-e?» S ha felelnek, vagy összeköti hálójokat, vagy hosszan oldja szét a habokban.

Ne feleljetek rá, kőrösi halászok!...
. . . .
Halkan imádkozva evezzetek itt el
S ne mondjatok esküt ha nem igaz hittel.

E monda szépségeit, bármily rövid az, mind nem idézhettük. Az erőteljes, valóban festő leírások s a kikerekítés s arányosság a legjelesebb költemények egyikévé teszik. Így nyomja Arany a nép ajkairól, vagy a kronikából vett mondákra saját tehetségének erős bélyegét, s e bélyegek közt első az, hogy mindenből kikerekített egészet alkot.

Ámbár csekélyebb terjedelmű, itt lesz helye szólanom *Hatvani*-ról, mely hasonlókép népmonda után van dolgozva. Hatvani, debreczeni tanár, a monda szerint megigérte a gonosz léleknek, hogy székét átengedi. A tanár maga is csodákat művelt physikai szereivel; — de egy éji leczkeórán, midőn a fiatalság borzalommal várja a babonás tudományt hirdető tanárt, annak képében

Asmódi jelen meg. A hallgatóság néma borzalommal várja a csodákat, miket látni fog. Az astrologia titkait magyarázza.

Sok görbe szám s abrakadábra
Firkáitól hemzseg a tábla,
De a mint egy gonosz planétát
Rajzolna, elejti a krétát,
Egy kis deák (röstebb a nagyja)
Utána szökken és feladja.

Az ifjú elsáppad, «Lóláb» sutogja borzadva, s e szó végig fut a teremben. A tanulók egyszerre vallásos énekhez kezdenek — s erre a sátán eltűnik. Igen szépen van leírva a fiatalság hitteljes éneke, melynek növekedő erejét mintegy hallani véljük:

S egyszerre mint vihar zúgása,
Dördül az ének harsogása,
Merész hangon, őszinte hitben:
«Erős várunk nekünk az Isten!»

És mind magasbra szárnyal a szó,
Üvölt a *discant*, búg a *basso*,
Miként ha Luther lelke szólna:
«Ha a világ mind ördög volna!»

Mindezen három vallásos műbe vallásos érzelem vegyűl kisebb-nagyobb mértékben. — Művészetben nem tartjuk fődolognak ugyan az érzelmek minőségét vizsgálni; ez legalább a művészi oldalhoz nem tartozik, legfeljebb a költő egyéni meggyő-

ződéseire vet világot. Hogy a vallásos érzelem ARANYban erőteljes, azt láthatjuk nevezett műveiből; hanem fődolog művészetére nézve azt tekintenünk, hogyan van kifejezve. ARANY elbeszélő művében az érzelem nem nyilatkozik közvetlenűl, hanem többnyire szeliden hatja át a tárgyat. Megragad, meglep és meghat a nélkül, hogy az eszme mindennapi szavakban ki volna fejezve. Lehetnek fölületes olvasók, kiket főleg első olvasásra nem ragad meg a rejtett, mintegy lappangó érzelem, mely nem mutatkozik külön választva, hanem a a tárgyat egészen és elválhatlanúl hatja át. Ez áthatás, e penetratio okozza, hogy ARANY művei többször olvasásra nem hogy vesztenének varázsukból, hanem nehány ismétlésre mindig nagyobb hatással vannak ránk. ARANY nem szokott erős kitörő szenvedélyeket, érzelmeket festeni. Nála ott is, hol erősebb érzelmeket énekel, nem azon hirtelen meglepő kitörő hangokat halljuk, melyek pl. hogy minél ismertebb példával éljek, SHAKSPERE és PETŐFI sajátjai, hanem erősebb hangjainak is bizonyos lágyságot, inkább, átható, mint megrázó jellemet ád.

2.

Az *Első lopás*-ban egy ember erkölcsi átalakulását festette ARANY. Gazdag Imre, az elszegényedett nemes vallásos nyugalommal várja, hogy a

sült galamb a szájába repűljön. Ha atyjától, ki mindenét elpörölte és itta, mit sem örökölt, anyjától örökli a vallásosságot.

Melyet a hév nem bánt, az eső el nem mos,
Melynek aratása mindenkor bizonyos.

Ez az ember nem szeret dolgozni, s vallásossága annyiban félszeg, mikép azt hiszi, hogy az Isten segít azon is, ki magán nem segít. — Imrének a nyomor s bűntudat iskoláján kell átmennie, hogy emberré és becsületes emberré váljék. Első és utolsó lopását alig hajtja végre, midőn azt megbánva, a lopott jószágot vissza akarja vinni; ekkor tetten kapták. Így nem rögzött bűnös, a börtön és az erkölcsi szenvedések megtérítik, s mire kiszabadúl, munkás emberré lesz.

«Ki magán segíte, megsegíté Isten!»

Az idézett sor, ha nem mondatnék is el, az egész mesének mintegy irányeszméjét képezi.

Ez erkölcsi iránynyal, melynek egyébiránt az egyénítés s a cselekvény és elbeszéles érdeke nincs alárendelve, egyez némileg maga a költemény hangja is; igen komoly s némileg tanító modorú.

Azonban e hang egyszersmind költői elemeket is tartalmaz. A költő mintegy szánva s távolról alagyaihoz hasonlító modorban szól, mely olykor szelíden gunyoros vagy komolyan szigorú jellemet ölt.

A költői hang e sajátságos vegyülete, kisebb

változatokban az egész művön át meg van tartva; de úgy tetszik, mintha olykor maga a tárgy nem alkalmazkodnék eléggé ez uralkodó hanghoz. Így pl, (II. kötet 163. lap) ott, hol Imre nejének kisebb nyomorát panaszoltatja el a költő, ki ünneplő ruháit kénytelen viselőbe fogni, nem érezzük a részleteket eléggé megegyezni a költői hanggal.

Az erőteljes népi kifejezések és képek e műben is a tárgyhoz illők — miért is némelyek e költeményt is népiesnek nevezhetnék, annyival is inkább, mivel mint maga a költő a mű végén mondja, azt a hősnek tulajdon elbeszélése után írta meg. A felfogás pedig mindenesetre népies volna, miután Aranynak egy költeményéből sem tűnik ki annyira, mint ebből, hogy a néphez fordúl s annak beszéli Gazdag Imre történetét.

A mi a naivitást s az egésznek naiv felfogását illeti, e műben nem látom. Van ugyan ebben is naivitás, de ily mértékben minden költői műben föltaláljuk azt.

A valódi költőnél a mindennapi jelenetek is mintegy új színben tűnnek föl bizonyos primitiv fogékonyság, gyermeki romlatlanság, naiv érzület következtében. E naiv felfogásnak köszönheti a költő, hogy oly tényeket, melyek egyszerűen elmondva mi hatást sem tennének, nagyhatásúakká képes varázsolni olvasójára nézve is. Mi hatást

tenne pl. a kedélyre, ha egyszerűen elmondanám azon tényt, hogy Gazdag Imre a nyomor által kétségbeesésig szorítva, egyik szomszédja üszőjének ellopására indúl, s bár tudta, hogy rosszat cselekszik, mégis lopni ment. De a költő, miután hosszabban írja le IMRE nyomorát s állapotát, meg is sajnáltatja velünk, úgy hogy nem csodálkozunk azon, midőn ezt mondja «Imre lopni indúl», a rákövetkező sorban egyszerre így kiált fel:

Nézzétek a tolvajt! ahol megy, ahol megy.
Karimás kalapját a szemére húzta;
Azt gondolja, látszik homlokán a bűnjegy,
És hogy lesben fekszik kétfelől az utcza.

A lelki állapot festése, mély felfogása, mely e sorokban rejlik, nem mutatja ugyan legkevésbbé is, mint ha a költő tudatlan értelemben vett naiv embert játszanék. A szemes, már gyakorlott tolvaj még kiemelné kalapját, hogy annál jobban széttekinthessen, nem lesi-e valaki s nem fogják-e tetten. Nála csupán az értelemmel párosúlt félelem működnék; míg Imre a szemére húzza kalapját, mert őt nem annyira a félelem, mint a szégyen bántja. Nála a bűntudat túlsulylyal bír a félelem felett. A fentebbi négy sorhoz járúl e kettő:

És a mint hevernek a setétlő házak,
Meg-megriad olykor mintha mozdúlnának.

E két sorban egyszersmind az oly természetes, oknélküli riadozás van festve. A költői naivitás

azonban az idézett hat sor elsejében rejlik, melyben a költő a bűn undoksága által mintegy önkénytelenűl s egyszerre felriasztva kiált föl, mint oly gyermek, ki először pillantván meg a fűben haladó kigyót, borzadálylyal vegyűlt kiváncsiságát fejezi ki e szavakban: «Nézzétek! . . . ahol megy, ahol megy!»

E naivitásra a legtragikaibb művekből is idézhetnénk példákat s hogy az *Első lopás*-ból is az idézetten kívül még többet is hozhatnánk fel, tán nem is kell mondanunk. Összefoglalva az eddig mondottakat, e műre nézve áll, hogy nem uralkodik benne oly költői elem, mely a tárgyat egészen magába olvasztaná, mit különben Arany más műveinél tapasztalunk. A mindent megelevenítő szellem e műben is mutatkozik. Erőteljes ecsetvonásokat, ép kifejezéseket találunk ezen műben mindenütt; de az egészen érezzük, mikép szerzője nem azon meggyőződéssel írta, hogy jelesebb művei egyikét alkotja. Minden jelesebb költő művei közt több ilyet találunk, melyek talán csak kísérletképen írattak s sok kitünő oldalaik mellett sem teszik azon benyomást, mint mesterművei. Horácz azon mondatát, melyet egyik itészünk általán Arany műveire alkalmazott, én az *Első lopás*-ra alkalmazva mondom:

«Ast ubi plura nitent.»

Ha az *Első lopás*-t *Jóka ördögé*-vel összehason-

látjuk, ez utóbbiban a részleteket magukban sokkal kevésbbé ismernők el æsthetikaiakúl, mint az *Első lopás* részleteit, s mindamellett *Jóka ördöge* olvasásakor alig juthat eszébe valakinek e részleteket prózaiaknak találni, míg az *Első lopás*-ban helylyel-közzel azok nem tesznek kellemes benyomást. Ez onnan van, mivel *Jóka ördöge* erősebb költői elemekben van fölolvasztva, melyeknek a tárgy mindig megfelel. Ha azon költői elemről fogalmat adandók, azt mondanók, hogy *Jóka ördöge* «népies» költemény, azzal nem sokat mondanánk. Igaz, a költő nemcsak hogy népi tárgyat dolgozott fel, hanem előadásában is a nép elbeszélő kifejezéseit, nyelvét, sőt modorát is használta; — de nem ugyanezt követte-e az *Első lopás*-ban is, melyet *Jóka ördögé*-vel egy kalap alá csakugyan nem tehetünk?

Megengedve azt is, hogy *Jóka ördögé*-t szórul-szóra egy pór regélte legyen el: ugyan volna-e valami fogalmunk a költői fölfogás minőségéről?

De ha elmondom, hogy az a pór elbeszélő, vagy pedig az az Arany, *ki a néphez száll le*, minden mondatára mintegy mosolyogni látszik, mintha azt mondaná, a mi csodákat elbeszélek, nem kell mind betűszerint venni; ha elmondom, mikép az elbeszélő czélja az, hogy emberein, előadásán mosolyogjunk és nevessünk: akkor több fogal-

munk lehet az egész műben uralkodó hangról. E mű tárgyát a legépebb komikum s a burleszkbe átmenő humor teszi költőivé, s szeretném tudni, miben különbözik e népies humor és komikum a nem népiestől!

A humor, a meghasonlás e költészete, a kedély e dissonance-a az egybe nem illő dolgok által szokott hatni. A humorista vagy a nagyot, fenségest, és kellemest vegyíti kicsinyessel, köznapival és rúttal, vagy megforditva. Sőt annyira is megy, hogy a valót valótlannal vegyíti, midőn tudatosan követ el anachronismusokat. Valamint Thackeray-nél, Dickensnél, úgy a népi tárgyú költeményekben is lehet különböző fokozatú humor, s e fokozatkülönbség a költői egyéniségtől függ. — *Jóka ördöge*, melyet a «népiesség» védője par excellence népiesnek fogna nevezni, naivnak mondhatná az itt idézendő hellyel *Jóka ördögé*-ből, én azt humorosnak mondom. Midőn Arany, a pórrege hőse *Jóka* türelmének kimerülését festi, így szól:

Ámde nincs oly hosszú a világon semmi.
A minek végére ne lehetne menni!

E bölcselkedés után így folytatja:

Lám a kerékvágás milyen messze szalad,
Hortobágyi kompnál mégis ketté szakad
A kemény cserfát is összetöri a szú. . . .

Aztán e komolyabb hasonlatra e sor rímel:

A kolbász is elfogy, akármilyen hosszu,
Szijmadzag nem állja ha erősen húzod,
Uj bocskor lyukas lesz, ha örökké nyúzod stb.

Megengedem, hogy ez egy népi elbeszélő szájába illik; de általán e sorok által előidézett hatást elemezvén, nem abban fekszik-e azon hatás, mikép az elbeszélő itt a hőskölteményírók modorát s saját tanítói komolyságát, mintegy paródiázza? Az együgyűség szenvelgése s a paródiázás más neme is gyakran fordúl elő a humoristáknál, s a nép elbeszélőinél. Ha a fentebbi helyhez hasonlókat beszél el a faluk és puszták egyszerű embereinek a mesélő, mindig megteszi a kivánt hatást s a hallgató azt nem is veszi komolyan, s valóban nem is fogta fel az elbeszélő czélzatait, ha azt komolyan vette.

A mi az anachronismusokat illeti, azokat a humoristák egyik nevezetesebbje, Thackeray nagy mértékben használja. Így pl. a középkorbeli keresztes vitézzel lovaglás közben fentartatja *esernyőjét*, s útitáskájára egy vasuti czédulát ragaszt, melyre «Jeruzsálem» van nyomtatva. Egyik nagyobb regényében, mely e század elején foly le, már olvassák Sue párisi titkait stb.

Mit mondanánk már arról, ki mindezekről azt vélné, hogy az író komolyan akarja vétetni olvasójával? Mit mondanánk az oly olvasóról, ki pl. a *Rajnai legendá*-t mint komoly, sentimen-

talis művet olvasná végig? Azt, hogy a költőt egyáltalában nem fogta föl.

Ha a nép embere mesélés közben egy királyról beszél, s közbeszúrja, hogy e király szűre csak egy kicsivel volt kopottabb, mint az övé, vagy e király fővárosa csaknem oly szép volt, mint a szomszéd Déva-Ványa, hallgatóinál nem téveszti el a hatást, melyre élczével számít; mert azok nem hallgatják komoly naivitással a pompásnak ily vegyítését azzal, mi annak ellentéte.

Jóka ördögé-ben egyik király levelet ír a másiknak, melynek elég végső sorait idéznünk:

Minden jót kivánunk mind közönségesen.
Köszönti kelmedet a szegény hitvesem,
Köszönti kelmedet a napam asszony is,
De még (bár eszén nincs) szegény leányom is,
Az öreg kanász is, meg a szolgáló is,
Meg, a ki a háznál legalábbvaló is.

Nem világos-e, hogy az, ki e levelet komolyan képes olvasni, nem fogta fel a költőt?

A szoros értelemben vett humor, mi a burleszket, bohózatost is magában foglalja, oly költői elem, mely természeténél fogva nem csak hogy több mindennapias részletet enged meg, hanem azt meg is kivánja, s így *Jóka ördögé*-ben mind azon részletek, melyekről azt mondtuk, hogy ma-

gokban véve kevésbbé æstetikaiak, mint az *Első lopás* részletei, sokkal inkább helyükön vannak.

Jóka bátya lelkiismeret-furdalása így van leírva, midőn ennek ördöge, a feleség a kásásfazokkal együtt a dugaszban rejlő kútba esik, melyre a férj jónak látta őt nem figyelmeztetni:

Furdalá azonban a lelkiísméret,
És ilyen szavakkal mardosá a férjet:
Boldogtalan ember, hajh mit cselekedtél
Mily nagy bolondságra, bünre vetemedtél?
Hogy te nem sajnáltad az Isten áldását,
A mit Juczi hozott — a tepertős kását?
. . . . , .
Ugy kell, ne az aszonyt nézted volna magát,
Hanem a kezében ételes fazokát.

A kásásfazék nagyon prózai dolog lehet, de itt a Jóka lelki furdalásait akarta a költő paródiázni, mennyiben azt gyomorbeli furdalássá szállította le.

A mi a komikumot illeti, e műben legvalódibb komikumot találjuk, habár a mű csak *pórrege.* Lehet-e a férj gyávaságát találóbban festeni, mint azon helyen, midőn Jóka felteszi magában, hogy életében egyszer ő is ki fog Juditon, a feleségén, s épen tervet koholván, így szól:

Neki *ereje* van, nekem meg van *eszem*,
Legyek én akármi, ha csuffá nem teszem.

Szép dicsekvés egy férjtől! — De ez nem elég. A költő azt teszi hozzá, hogy ezt sem mondá fenhangon, hanem csak magában gondolta.

De hogy ezt gondolta, már az is sok tőle,
A ki őt ismeri, nem hinné felőle.

Igen részletesen van leírva Judit asszony dühe, ki átkozódva kél és szitkozódva fekszik, s ki mindig újabb-újabb kifejezéseket talál férje korholására. A valódi komikum nála épen e rendkivül találó s mintegy válogatott vonásokban kivitt jellemzésben van.

Ő nemcsak plastikailag s mondhatni szobrászilag képzeli maga előtt alakjait, hanem őket mozdulatról mozdulatra élénk figyelemmel kiséreti olvasójával, s e mozdulatok, valamint egyéneinek szavai híven festik a gondolatokat, a lelkiállapotot. E hű előállítása az alakoknak, a népi elbeszéléseknek nem kizáró s nem is mindig velük járó tulajdona, de a valódi komikumra, mely a jellemzésen alapszik, nélkülözhetlen tehetség. Tudjuk, hogy ugyanezen tehetség kell a komoly, sőt a tragikai művekhez is; de épen ezért látjuk, hogy a valódi comicai tehetséggel biró költők, jó tragikai, és a tragikusok jó komikai műveket képesek teremteni. *Jóka ördöge* elején a házaspár két kitünően festett komikai alak, később bohózatossá lesz e mű, habár Jóka az marad, a ki volt.

Jóka ördöge csak az alakok naiv előállítása által ébresztett komikumnál fogva hasonló *Toldi*hoz,

s nagyrésze hol bohózatossá, burleszkké, humorossá válik, egészen más jellemű.

A mű meséjébe és részletekbe bocsátkozni igen hosszas volna. Itt röviden csak költői oldalának egy-két jellemvonását akartam feltűntetni. A mesével nem szükség fárasztanom az olvasót, s sajnálom, hogy az egész compositióról sem szólhatok, melyre egyébiránt azon mű figyelmes olvasóját nem szükség figyelmeztetnem.

DALIÁS IDŐK.

1862.

I.

A valódi eposzt minden nemzet legszebb dicsőségei egyikének tartja. Lehetnek egy nemzetnél nagy philosophok, mély vizsgálók és mély érzelmű lyrikusok; de nagyobb nyereségnek tartom a philosophnál a nagy történetírót, a lyra virágainál a monumentalis époszt és drámát, egy-egy theologiai értekezésnél, sőt ezer lelkesűlt imánál a strassburgi Münstert. Az emberi jellemet és emberi tetteket ábrázoló költészet a mellett, hogy az elme nagyobb világosságát, az érzelem egészségesebb voltát s többoldaluságát tanúsítja, egyszersmind a lelkesedés szabályozott energiájának szüleménye. Az a nemzet, melynek kitünő époszírói vannak s hol az époszra nagy fogékonyság mutatkozik, jelleme életrevalóságáról győz meg.

Fel-felhozták elleneink s pirúlva ismerék el többször barátaink, hogy a magyar népnek őskori,

naiv éposza nincs, sőt még balladákat sem igen tartott fenn népköltészetünk: néhány haramja-mondán kívül népdalaink szerelmi dalok. Feleletünk e vádra leginkább abból áll, hogy mint krónikáink kétségtelenűl bizonyítják, naiv époszaink voltak még Mátyás király idejében — s csak abban vagyunk menthetetlenek, hogy el engedtük veszni — írásban és nyomtatásban nem állandósítottuk őket.

Felelhetünk azonban egyebet is s többek közt, hogy az eposz iránti előszeretet irodalmunk történetében csaknem állandó. Az irodalom és a nemzeti szellem nagy elhanyatlása koraiban, valamint diadalmas föléledéseiben az époszt látjuk első sorban. Ha a XVI. század első hatvan évében élt íróink költőnevet érdemelnének, Tinódi és Ilosvai nem volna más, mint époszköltő. A XVII. században, midőn a vallásos polemiák új lángra lobbantják a hitet, gondolatot s általuk nyelv és irodalom életet nyer, egy a szó magasb értelmében veendő eposz, a *Zrinyiász* fejezi ki a hit, hazafiság s irói lelkesedés elemeit, mintegy a fénykor befejezéseűl. Nem szólok a Gyöngyösiekről, Gvadányiról. Az e század elején hajnallott nemzeti és irodalmi ujjászületés kezdetén Berzsenyi és Kisfaludy Sándor lyrai tehetsége mellett egy eposzirói tehetség is feltűnt Csokonaiban. 1825-ben a politikai föllelkesedés poezisa nem a sokkal későbbi *Szózat*-ban, hanem *Zalán futásá*-ban s mel-

lette csaknem egész sereg más hősköltemény ben található fel.

A szónoki korszak is époszformában hagyá fenn monumentumait, s az éposz tevé azon hatást közönségünkre, melyhez hasonlítható nem volt még azelőtt irodalmunkban. Nem volna-e hát csoda, hogy a későbbi magyar romantika, azaz a népköltészet csak PETŐFI lyrájában nyilatkozzék? Ha csodának nem, rendhagyó tüneménynek lenne nevezhető. PETŐFInek költészeti forradalmat hirdető lantját kisérte nemsokára a népies eposz hatalmasabb, mélyebb zengésű hangszere, s a magyar naiv költészet *Toldi*-ban érte el tetőpontját.

Hogy a meddig a nemzeti költészet irott emlékein visszamehetünk, minden korban a kor saját szellemében és szinezetében az eposz más nemekhez hasonlítva mindig képviselve van, s legtöbbnyire ebben kulminál nemzeti költészetünk, nem bizonyítja-e, hogy a mi a nemzeti szellemben költői rész, kicsinyli a lyra szeliden andalgó, sőt a komolyabb óda magasztosb szárnyalását, mely utóbbihoz azonban már nagyobb vonzalommal viseltetik férfias jelleme: nagyobb mérveket, szélesebb látkört kiván, s ha nem is a földgömböt, az emberiséget, de a hazát és egész nemzetet kivánja magába ölelni. Nincs oly alpesi magaslata, mint DANTÉ, nincs meg a tenger mélysége és végtelene, mely MILTON nyugodt fenségében tükrödzik; de vannak

méltóságteli Kárpátjaink, s tenger gyanánt ott vannak az alföld síkjai. Lehet ez másodrendű, de azért nem középszerű. Valamint történetünkben sűrűn találjuk a szerencsétlenség között is a nagyság vagy a nagyságra törekvés példáit, úgy irodalmunk történetének nehány fényesb szakában is látjuk azon nagyobb mérvekre törekvő hősiséget, mely eposz-írásra buzdítja és ösztönzi; mert ösztönnek, a nemzeti jellem ösztönének tarthatjuk.

Lehetséges-e, hogy az eposzra való hajlam, mely annyiféle korban s megannyi formában mindig felüti magát irodalmunkban, épen csak a nyomtatás behozatalán kezdődjék? — Lehetetlenség nincs benne, de kalandozó észjárás kell hozzá, hogy a nemzeti költészet e nyilván veleszületett hajlamát három századon át különféle okokból ismételt véletlenségnek tulajdonítsuk. Nem inkább hihetjük-e, hogy mindez csak utóhangja a korábbi századok költészetének? hogy a nemzeti jellem, mely sok egyebekben oly sokszor ismétli magát, a költészetben is csak megtartá fajbeliségét?

Maga azon elfajzott, száraz krónikává aszott éposz, mely a mohácsi vész századából fenmaradt, egy korábbi virágzás megodvasodott fájának férges, fonnyadtan született gyümölcse.

Tinódin, Ilosvain csak végződhetik, de soha sem kezdődhetik a költészet egy-egy korszaka. Volt és lenni kellett elejétől fogva magyar éposz-

nak. Mint Arany kimutatja, már a honfoglalás nagy eposzát énekelniök kellett az első pár század dalnokainak; első krónikáink nemcsak említik, hanem részeket vesznek át belőle, melyek az idegen prózán keresztűl is hőskölteményi formatióra mutatnak. Később, midőn a keresztyén özönvíz a pogányság minden emlékeit romba dönté, előállott a romantikus, a pogány helyett a keresztyén világrend, az epopoea helyett a romantikus eposz, és igen hihetően a ballada; a táltosok hitregéje helyett a magyar troubadour regéje: mindkét korszaknak tárgyilag különböző, de nemre nézve egy kiváló költői formája volt — az eposz. A térítési buzgalom kiirthatta a bevándorlás kora után közvetlenűl keletkezett dalokat de a költői szellemet ki nem irthatá. — A kisebb dalok vadvirágai, a balladák gazdag bokrosa mellett valónak képzelhetjük még Mátyás korában is az eposzok cserfáit és bükkjeit, sőt egész bükkösét. S mindez ép oly naiv költészet volt kétségkívül, mint a honfoglalás nagy epopoeája, melyről nem tudjuk volt-e Homérja, ki a számos epizódot rendezze, vagy pedig csak Homér előtti rhapsodiákban vala ismeretes. Íme a bizonyíték, hogy Mátyás alatt nemcsak epikai költeményeink, hanem épen naiv eposzunk vala: Galeoti, Mátyás király udvarának egyik tudósa írja a magyar hegedősökről. «Vannak, úgymond, zenészek és hegedősök, kik a *vitézek tetteit* honi

nyelven az asztalnál lant mellett éneklik. *Mindig valamely jeles tett a tárgy;* nem is hiányzik az anyag.» Ez utóbbi szavak bizonyítják az ének tárgyainak, az eposzoknak, sokféleségét és gazdagságát. S az eposzok nyelvére nézve ezt írja Galeoti: «a magyarok akár nemesek, akár parasztok, majdnem ugyanazon szavakkal élnek s minden különbség nélkül szólanak; ugyanazon kiejtés, ugyanazon szavak, ugyanazon hangsúly mindenütt..... Innen van, hogy a magyar nyelven szerzett ének parasztnak és polgárnak, közép- s alrendűnek egyformán érthető». Más szókkal az az ének, melyet Mátyás király asztala mellett mondának a hegedősök, a nép költészete volt.* Elég ennyit tudnunk, hogy a naiv lelkesedés, az ösztönszerű költői oktatás, az a hatalmasan megtestesítő nyelv, az a természetes, eredeti észjárás, ép érzelem, keresetlen báj, egyszerű nagyság elképzelése fájdalommal töltsön el, hogy mindez elhangzott örökre, s csak homályos sejtelem, lappangó érzés alakjában szállt az utókorra; mert még az sem vész el teljesen, a mi régen elhangzott. A legrégibb nemzedékek szokásai, erkölcsei, tettei és művei ha elenyésztek is, ha még a monda sem tartá is fenn a feledékeny

* Galeoti e helye bővebben magyaráztatik a *Szépirodalmi Figyelő* I. évi folyama 2-ik számában. Ugyanazon értekezés folytán van kifejtve, mi világos nyomai vannak krónikáinkban ősrégi eposzainknak.

utókor számára, s az egész mintegy tenger alá sülyedt világnak látszik, tovább él öntudatlanúl is, s nincs egy uralkodóbb szenvedély, egy kiválóbb jellemvonás, egy általánosabb érzelem, melynek régi története ne volna, mint van házi eszközeinknek, dolmányunknak és süvegünknek. A nemzeti lélek fő tulajdonságainak látható történeti folyama megszakadhat, nyomát veszíthetjük, mint a sziklák alá tünő pataknak; de kiüti magát néha százados rabszolgaság után is a tett- és kitartásbeli hősiség, bizonyos hajlamok, képességek, indulatok és érzelmek.

Nem lehet ugyan iker, a mi nem egyszerre születik, de a családi hasonlatosság igen szembetűnő lehet az ősök és unokák között; a századok nem ismétlik ugyan magokat, de ugyanazon nemzet életében gyakran variálják ugyanazon egy themát, s ha még az egyes nemzetek küleseményeiben, dicső tetteiben és katasztrofáiban is van bizonyos hasonlatosság, mennyivel inkább megvan az a szellemiekben: az irodalomban és művészetben, melyek a lélek legbelső sajátságainak tükrei!

A magyar költészet több század után ráakadt ismét azon gazdag bányaérre, melyből az egykori hegedősök annyi rég elveszett kincset fölhasználtak, a népi költészetre. A trobadourok annyi ideig megszakadt traditiója kiüti magát a jelenkorban ismét, s a hegedősök nemzeti naiv eposza-

nak rokoni hasonlatosságot kelle mutatnia az újabbkorival.

Miután századunk költői annyi kisérletet tőnek újra konstruálni a honfoglalás őskori epopoeáját s majd minden traditió nélkül az egyéni képzeletből teremteni újra annak mythologiáját, a mi már magában felette kétes sikerű nagy vállalat, de még kétesebbé válik a klasszikai formák követése miatt. Aranyban maga a naiv eposzköltői szellem támad föl újra. Arany nem a pogánykor hőskölteményeinek elvesztéért akar kárpótolni, hanem hegedőseink lovagi balladáiért, históriás énekeiért és romantikus eposzainkért, melyekben aligha voltak már pogánykori makhinák. Tárgyukra nézve amaz elveszett énekek lehetnek különbözők, a kor és a költői egyéniség színezete lehetett más, mint az ujkori eposzköltő műveiben; de a költői felfogás és szellem rokonságát megalapítja a köztük nemcsak a külforma, hanem az, hogy teljesen magyar és naiv költészet volt mind az új, mind pedig a régi.

És mintha magában a magyar közönség lelkében is egy lappangó homályos traditio élt volna az elveszett lovagkori eposzról. Midőn Arany *Toldi*-ja 1847-ben megjelent, minden, ki magyar anyától tanúlt beszélni s öröklé a magyar lelket, e művet olvasván, önkénytelenűl felkiáltott: «ez az valahára! ez aztán valódi magyar nyelv, hang,

kedély, gondolkodás, ép lélek és észjárás, melyet ily valódiságában írva nem ismerénk». Merőben új tünemény volt minden ismerhetett előzmény nélkül, s mégis oly ismerős, mintha rég élt volna sejtelmeinkben, mintha már gyermekkorunkban vagy álmainkban hallottuk volna e hangokat, ismertük volna e formát, láttuk volna az egésznek arczulatját.

Arany elbeszélő művei mint az egykori hegedősökéi, palotában és kunyhóban egyaránt érthetők és élvezhetők lesznek: az ép érzelmű népnél szintúgy, mint a valódi műveltekmél. Nincs irodalmunkban mű, melynek oly valószinűséggel jósolhatnánk örök életet, mint Arany eposzai. Nem lesz kor, nem lesz irodalmi változás, mely képes legyen feledtetni. Az irodalmi divatok majmai szaladhatnak más-más szoknyába öltözött frivol múzsa után; de a közönség zöme, a nép, középosztály és valódi értelmiség örök időkig belső élvezettel fogja olvasni ama műveket, míg a magyar magyar lesz. Kivált a népnél el nem avulhat. Igen régi tündérmeséinket s oly krónikáinkat, minő «fölemelte Kádár szemeit az égre» ma is árulják ponyvájokon a nép könyvárusai. Nyelv és izlés sokkal nehezebben változik a tömegnél, mint a felsőbb körök *gourmand*-jainál.

Arany a *Toldi*-féle nagyon töredékes, formátlan és száraz mondából már két mesterművet, két

monumentalis eposzt alkotott. Egyik Toldi Miklós pályája kezdetét, másik élete alkonyát mutatja fel. Mindkettő befejezett egész, de mintegy csak két szárnyát teszi egy óriásiabb épületnek, s a mint a még el nem készült központi épület látott részeinek arányaiból kivehetjük, a közbelső rész domináló nagyságban fog kiemelkedni a két *szárny* felett: *Toldi* ezen második részében a lovagkori elbeszélés egy rendszeresebb hősköltemény alakját ölti.

Toldi itt nem paraszt fiúból lett ujoncz vitéz többé, s még nem halni készülő zsémbes öreg. Élte delén van. Hősiségének is szélesebb tér nyílik, nem párbajok, hanem csaták vannak készülőben. Nagy eseményekre hangol a három első ének: a harczi játékok helyett hadjáratot rendez Lajos király.

A költő homéri részletességgel és egyszerű nagyságban tünteti szemeink elé azon százezernyi hadsereget, mely a nagy király egy lábatoppantására sereglik össze, hogy boszút álljon a Nápolyban orozva meggyilkolt testvérért. Ilosvai mondája nem ád többé anyagot az énekhez, a költő a történet nagy férfiainak egész seregét hozza elénk, s az első rész idylli, az utolsó rész humoros hangulatai mellett már az első énekek a magasabb tragikum hangjait hallatják. A lovagkor ariostói változatosságban és tömegességben kezd

feltűnni előttünk; méltán választa e második résznek a költő külön czímet s épen rá illik a *Daliás idők* czíme.

II.

A mit a *Daliás idők*-ből ismerünk, habár magában ép darab, csak darab és nem egész. Azonban a phidiasi sorokból csupán egy fej, vagy derék meglepőbb és becsesebb, mint egész gipszfigurák. Eszmét, életet önt a teremtő lélek a mű minden részébe, míg a kontár egész művei is holtak. — Nem is kicsiny a töredék, mely előttünk áll. A *Daliás idők* három első éneke oly hosszú, mint kevés lap híjján az egész *Toldi estéje* s mint tíz ének *Toldi* első részéből.

És e három hosszú ének elejétől végig szakadatlan szépségek lánczolata, a gyönyör meg nem szakadó hadmenete. Feltaláljuk ezen új énekekben is azon mindenütt elbájoló férfias hangot, mely folytonossága mellett oly határozottan artikulált változatokban halad a nélkül, hogy az átmenetekben legkisebb erőltetés volna érezhető. A változatosság mellett fokozatosabb az emelkedés az első énekből a másodikba, a másodikból a harmadikba, mint a már ismert két testvér-eposzban. Feltaláljuk azon meglepő és erőteljes vonásokban festő ecsetet, mely minden új meg új sorban szemünk láttára elevenít meg minden tárgyat, mely alól a

kép mindig befejezett kerekdedséggel és jellemzetes élethűséggel kerül ki. Nem fordúl elő tárgy és élő lény, melyet egy-egy színező tulajdonnal, egy-egy mozdulattal egészen ne képzeltetne velünk.

Ez a természetes hang s e szemléltető rajzolási képesség adja azon homéri érdemet az eposzoknak, hogy a költemény alakjai s egész világa a legbizalmasabb közelségbe hozatnak az olvasóhoz. Feledjük egészen, hogy a mese tündéri szinpadán foly a történet: minden oly teljes illusiót okoz, mintha mi is ott volnánk a lejátszódott jelenetekben. — *Toldi*-t említvén az olvasó előtt, annyi, mintha már egy közelről ismert családot említnék, melynek körében otthon éreztük magunkat s annyi örömet élvezénk: a hol oly vidáman mosolyganak, őszintén, jóizűen nevetnek, a hol a fájdalom s a köny is egyszerű nyilatkozásában a mennyire meghat, ép oly jó érzést okoz, mint minden ép és egészséges érzelem. Ez ismerős családdal s ezen ismert érzelmekkel találkozunk ismét.

A *Daliás idők* első éneke a legotthoniasabb magyar kép, melyet valaha festének, összeszőve egy kedvelt nemzeti mondával, mely a szeretett dicső királyt álruhában utaztatja népe közt. Lajos király, már *Toldi* első részéből ismert alak s ismeretes népszerűsége és népe iránti szeretete is. — A *Daliás idők* első éneke kezdetén béke van. Lajos unni kezdi puha párnaszékét. Elmegy, szélyel néz,

mert hiszen ő volna az ország számadója. Kopott ruhában egy rossz lóra ül, kötőféket vet vállára, mintha elveszett lovait keresné. Így hallgatta ki:

Merre mi panasz van? mi a népség terhe?
Hogy teszik a törvényt a szegény emberre?

Három nap bolyong. Harmadnap estenden megáll egy falu végén, hogy pihenjen. A falu végén egy nemesi ház kútjára ment Lajos király, hogy lovát megitassa.

Nyitva volt a kapu, azaz nem is nyitva,
Hanem a sarkából messze kihajítva.

A gazda vendégszeretetének ezen jelét követi más. A szegényes öltözetű idegent először a házikisasszony híjja, aztán a gazda parancsolja be. Ott nem a kis, hanem a nagy házba mennek s a vendéget asztalfőre ültetik. — Vacsora alatt, mely mint tudva van, a legderűltebb kedélylyel foly, végre a gazda pohárköszöntés közben kérdi a vendég nevét. Lajos király Csuta Györgynek nevezi magát s egy mesét mond, melyben van némi igazság is. Elbeszéli, hogy most ugyan Csuta György a neve, de apja (I. Károly király) azt vitatta holtig:

Azt vitatta holtig szegény jámbor öreg,
Hogy a nemzetségünk Árpád vérbül ered
Lány ágon, s neheztelt hogy nem hitte senki...
Lánczhordtát nagy uram, csak ne nevessen ki.

A gazda azt mondja rá: de mondasz valamit:

«Szemed járásából mindjárt kiláttam azt,
Hogy ha nem vagy is úr, nem vagy épen paraszt».

Azután a gazda is bizalmasan elmondja, mi az ő búja.

Elpanaszolja, hogy egy leánya van, ki egyetlen öröme, de mi haszna? mert egy új törvény szerint a birtok leányágra nem szállhat.

«Ez az én keservem, ez az én bánatom,
Renyhe fog czivódni sok szép birtokomon,
Idegen rokonság, kinek életemben
Egy pohár borát, egy jó szavát se vettem.»

Az öreg Rozgonyi örömest oda adná leányát akármely szegény, de vitéz nemesnek, csak vagyonát ráhagyhassa. A királynak mindjárt kedvencz testőre Toldi Miklós jut eszébe, s felteszi magában, hogy fiusitja a leányt, a mi mindaddig ismeretlen intézmény vala Magyarországon.

A király hát éji vánkosa alatt hágy egy levelet, melyre pecsétjét is rányomja s ebben Rozgonyi Piroskát fiusítja, oly feltétellel, ha apja közelebbi pünkösd napján harczjátékot tart falujában, Kesziben. A győző a leány kezét fogja nyerni pályadíjul. A királynak saját nevével aláírt levelét eltávozása után Piroska megtalálja a vánkos alatt. S mennyire elcsodálkozott rajta apa és leány!

Azonban pünkösd közel volt s a harczjátékra nagyban készűlnek.

Ez foglalatja az első éneknek, mely nehány évvel ezelőtt egészen megjelent a *Losonczi Phoenix*-ben. A vendégszeretet, családiasság ezen hű és egyszerűségében megragadó rajzát, melyet egész terjedelmében kell olvasnunk, hogy kellő fogalmunk legyen róla, sokkal élénkebb, változatosabb jelenetek és emotiók váltják fel a második énekben.

Ennek tárgya a harczjáték, melyben Toldi Miklós győz és nyeri el Rozgonyi Piroskát.

Mennyi szép változása és jelenete van e fölvonásnak! Minden versszak új meg új tableaukat foglal magában, melyek a legtermészetesebben követik egymást, s a költő mindezen változatoknak saját hangját mennyire eltalálta!

Toldi Miklós többé nem a bizonytalan kalandokra induló paraszt fiú, ki előtt a világ s az élet merő homály, s kivel főkép a dícsvágy, hogy legalább közvitéz lehessen, mondat búcsút az édes anyának, szülői háznak s kedves ökreinek. A király testőre, s meg van elégedve sorsával — még házasodni sem vágyik: — hiába biztatják:

Özvegy édes anyja pedig mennyit kérte,
Csuda, hogy ez egyet meg nem teszi érte.

Most is hallani sem akar róla, hogy Keszibe

menjen a harczjátékra Piroskáért víni. Minek neki asszony és kölöncz egy falka, hogy utána ríjon, mint az ajtósarka! — Miklós azonban ugyanazon egyéniség. Naiv egyszerűsége, hol megindító bensőséggel, hol némi humorral vagy komikus színben tűnik fel. Még megtermettsége és óriási ereje is humorral van színezve olykor. Most is, midőn a király hítta a harczjátékra:

Fejét rázta Miklós, mintha talán a szót
Ki akarná rázni a füléből s nem szólt.

Ezen hatalmas ifjúnak minden mozdulata, tette és szava ily vaskos vonásokkal van jellemezve. Mikor már Kesziben a harczjátékra készűl mindenki s ő boszankodik, hogy minek is jött ide, hogy meghúzza magát egy ebzugba? — mert víni nincs kedve, barátja így szólítja meg:

«Mi bajod levente, hogy oly *nagyokat lépsz?*»

Végre beleelegyedvén a harczjátékba, midőn mindenkit legyőzött, a harczjáték bohózatában is részt vesz. A parasztok villával, bottal kezdenek víni vagy birkózni. Miklós korábbi félparaszt és athletai mulatságaihoz kedvet kap s cséppel áll ki a térre. Azonban Miklósra új sors vár, még tán nagyobb mérvben felkölti részvétünket, mint eddig s némileg új színben jelen meg előttünk.

A vitézi harczjátékba keveredése úgy történik,

hogy unván a tétlenséget, de másfelől feleséget sem akarván díjul nyerni, azt találja ki, hogy kenyeres pajtásával, egy másik testőrrel, cserél ruhát s minthogy az balog, csak balkézzel fog vívni. Nem is ismertek rá, mert mi szükség Toldinak balkéz harczolnia? — De így is legyőzte ellenfelét s nem bánta meg: mert a mint új ellenfelet várva, körűl léptetett lovával, szemébe akadt a gyönyörű Piroska, kiről el se vette könnyen. Mindjárt megbánja, hogy álöltözetben tolvajharczot vítt, s mint az útjavesztett embernek, nagy sóhajtás fakadt ki pánczélos kebléből. Piroska is csak Toldit kereste szemével s félrehajtá fátyolát, hogy jobban lássa.

Ekkor esett az, hogy Toldi és Piroska
Együvé gondoltak, ketten egy dologra.
Együve gondoltak, együtt sóhajtottak,
A miről maguk is tán semmit se tudtak.
Ekkor esett az, hogy két ifiu cseléd,
Szive szerelmének fonta már kötelét,
Kötelét halálos, örök szerelemnek....
Én uram istenem, add jó végit ennek!

A harczjáték leírása igen érdekes magában is. A történeti hűség és részletesség mellett nagy elevenséggel foly le. Fölváltja a nagy ebéd mesteri rajza, melyet a költő kivált a király népszerűségének kiemelésére szán. Ő az, ki először gyémántos nyelű késsel a tálba márt, iszik a népért, a nép meg

jó királyáért, szóval részt vesz mindenben, mint előbb mondja a költő róla:

Mert a népe kedvét úgy szerette nézni,
Mint az apa játszó gyermekeit nézi.
Addig-addig nézi, hogy közéjük vegyül,
De azért kilátszik az apróság közül.
Ugy tett Lajos épen, játszott is, ivott is,
De azért nagyobb volt, — király volt ő ott is.

Az ebéd után következő táncz több nemei a toborzó, páros és párnatáncz, a mint régen divatozhatott, szintoly részletesen van leírva, s elevennél elevenebb képek követik egymást, melyek közűl elég legyen csak a még 1848 előtt is jól ismert, s a *csárdástól* különböző, toborzó leírását felhoznunk:

Majd a tárogató, síp, dob a mikor szólt,
Kezdének az ifjak daliás toborzót,
A szép sátor alatt körbe' karikába,
Kiséri a nótát a vitézek lába.

Pengett a sarkantyu, mind egyszerre pengett,
A fehér kócsagtoll mind egyszerre lengett,
Táncz közben a melles, tomporás vitézek
Délczegen egymással farkasszemet néznek.

A páros tánczot a király kezdi meg Piroskával. «Illett a magyar táncz az első személynek.» Mind elevenebb lesz a táncz, míg végre Toldi forgatja meg Piroskát, mint vihar a pelyhet. Táncza is egészen athletai és hatalmas, sőt még csókja is az. A párnatánczban szokás volt, hogy a leány egy

vánkost vitt a férfi elé, arra letérdelt s a férfi tartozott egy csókkal fogadni a felhívást. Toldi is megcsókolja a tánczosnéját:

S mint borisza ember meghuzott kancsóba,
Szeme, szive, lelke oda lőn egy csókba.

A táncz után a jutalomosztás következik s a végső s fő pályadíj a fényes gyürű Piroska kezén. A költő így biztatja Toldit:

«Eredj Toldi Miklós, eredj oda vedd el!
Te vagy arra méltó sok vitézi tettel,
Bajnoktermeteddel, szerető sziveddel —
Eredj oda Miklós, a tied az, vedd el!»

Így jegyzi el Toldi Rozgonyi Piroskát:

«Az összes nép előtt és a király előtt,
És ki mindent jól lát, a nagy Isten előtt».

S így végződik a második ének, melynek elején Toldi hallani sem akart leányról, házasságról. Kicsiben egy dráma és befejezett egész, tömeges jelenetekkel, derűlt és megindító változatokkal kiszínezve és folytonos emotióban tartva a hallgatót. Toldi Miklós régi ismerősünk; de mint szerelmes, új ember az énekben. S a költő ép oly megindulásig gyöngéd ez érzelem iránt, mint *Toldi* első részében volt a fiui szeretet iránt. Mindig a legőszintébb, legkomolyabb naivsággal érinti ez

érzelmet — s azon fenebbi fölkiáltás! «Én uram istenem, add jó végét ennek!» — az eposzírók szokott jóslata, mely e viszony szomorú végét sejteti. Az első ének nyugalmas jelenetét, mint csak fentebbi nagyon halvány előadásomból is kitűnik, a másodiknak tömegesebb s nagyobb emotiókat ébresztő jelenetei váltották fel. A mű nemcsak haladt, hanem tárgyban és hangban emelkedett s mintha erősebb pathosz szólana igaz zengésű strophaiban.

Még nagyobb emelkedés a második énekből a harmadikba. A színtér még nagyobb mértékben kiszélesedik s az elevenen színező ecset még nagyobb képeket tár fel előttünk. A változatosság még nagyobb, az előbbi érzelmek valamenynyiéhez számos, egészen új vegyűl, a pásztori szelíd dallamon kezdődő symphoniában a karnak csaknem valamennyi hangszere megszólalt most.

Mit ér e szép harmoniából, ez épen folytonosságában és természetes de határozott átmeneteiben legszebb dallamból egyes accordokat kikapni? Mit ér, ha a szél töredékesen hoz felénk egy-egy ütemet? Minél inkább megragad csak néhány hang is, s minél inkább ráismerünk a töredékből is az egész szépségére, csak annál kellemetlenebb a megszakasztás. De az olvasó képzelete a hallottból mégis vesz némi fogalmat s képzelete önkénytelenűl kipótol némely elkapott részt.

III.

A harmadik ének egyszerre váratlan gyászhírrel lepi meg a királyt, s az előbbi ének végén oly derűlt jeleneteket a fájdalom első rohamának leírása váltja fel. Még kora hajnalban egy futár veri fel álmából Lajos királyt. Endrét, Lajos öcscsét megölték Nápolyban s tulajdon hitvese is részes e dologban. — A nagy bánat a királyt ismét egészen embernek mutatja. A legegyszerűbb, úgyszólván gyermeki észjárásnak tetszenék e siratás olyan előtt, ki egészen hideg tudna maradni: de épen ez egyszerű a valóban megható benne. A fájdalom és bú dialektiája szerfölött keveset különbözik a felnőtteknél és gyermekeknél, a nép legegyszerűbb emberénél s a leghatalmasabb és felvilágosúltabb királynál, férfinál és nőnél. A különbség csak egy, hogy egyik jobban tudja titkolni, mint a másik s jobban tud uralkodni bánatján. — Alapjában minden ép érzelmű ember hasonló viszonyok közt ugyanazon képeket látná maga előtt, ugyanazon érzéseken menne által. Feltűnnék előtte a bucsú percze, midőn a két gyermektestvért egymástól elválasztják, kik nem is tudják, hogy örökre válnak meg; mert midőn két gyermek a játszást elhagyja, mindegy neki, csak egy perczre vagy örökre válnak-e meg egymástól. Aztán fel-

tűnnék a testvér szende mosolygása, ő volt a jámborabbik; emlékeznék «szavára, szőke szép hajára, fekete szemére s tetszetős megára».

A király is így gyermekké lesz egy pillanatra képzeletében, aztán ellentétűl elképzeli, hogy e kedves testvér, kinek kis leányt igértek játszótársul és aztán királyi trónt, most talán temetetlenűl fekszik! Oh ez iszonyú bűn felkiált az égig! Nem is kard, hanem zsineg vetett véget ifjú életének, nem is nappal, hanem éjtszaka, orvul — s egy búcsúkiáltás zárja be a fájdalom kitörését. A költő hozzá teszi:

Így önte ki Lajos, hogy tudtára esett,
Fájdalma teljéből csupán egy keveset,
De azért a szive tele maradt szinig;
Soká lesz az, mikor bánatja megszünik.

Ezen siratást méltán lehetne felhozni példányul, mint lehet a mély érzelmet sentimentalismus nélkül kifejezni, a gyermeki kedély mellett, mint maradhat férfi és király a hős, s a lélektani valóság mily egyszerű naivsággal nyilatkozik, a mikben Homért utánozhatlannak tartják.

Mielőtt a király kimondaná határozatát, hire futván a néptömeg közt a gyászhírnek, maga önkényt kikiáltja a *háborút,* kikiáltja, *hogy élni, halni kész, uráért Lajos királyért.* A király iránti lelkesedés itt egy nagy tényben igen szépen fel van

tűntetve ismét. A nemzet önkényt és a szeretet önfeláldozó, maga feledő készségével rohan a király szívén ejtett seb megboszulására. — A történetírók szigorú ítéletet mondhatnak Nagy Lajosra, hogy az ország hadi erejét oly kalandos lovagi hadjáratra vitte, minő a nápolyi séta volt; a költő azonban beleéli magát a korba s a király nagyságának jeleként veszi e készséget. A költőnek politikai szempontból is inkább van igaza, mint a netán igen szigorú történetírónak, mert nevezetes tény politikailag is a nápolyi hadjárat, melyre oly ösztönszerű egyértelmüséggel megy a nemzet. Még oly nagy király, mint Mátyás alatt is mindig volt kisebb-nagyobb pártoskodás és viszály, míg amaz emlékezetes hadjárat ritka kivételes példaként áll feljegyezve krónikáinkban.

A had összegyűlése Sz. Jakabra kihirdettetik, a készületek nagyban folynak s Lajos fáradhatlan tevékenységet fejt ki. Már a budai vérmezőn készen áll a királyi had egy dandárja, mely előcsapatúl van szánva, s várja az indulót Hédervári Kont Miklós vezérlete alatt. A király lejön Budavárból, hogy bucsút vegyen e csapattól. Leírja nekik az útat, megnevezvén a tartományokat, vizeket és városokat, a hol át kell haladniok, míg Nápolyba érnek.

«Nem járatlan út az, ismeretlen vadon,
Hová nektek, ugymond, indulástok vagyon:

Mentek Sztiriának és Gyulavásárnak,*
Hol vitéz szomszédim nyilt karokkal várnak.

A merre ti jártok, azon földet ott a
Magyar had, fiaim, másszor is tapodta:
Hova ím e struczczok mostan vezérelnek,
Ott lengett turulja dicső nagy Etelnek.

Értek Udinéba, Etele halmára,
Most is áll a tetőn mesés régi vára;
Bal felé a tenger, s Akviléja marad,
Eszötökbe hozván a jósló madarat;

Akkor vette magát a mocsárok népe,
Hol ma ugy fenhéjáz, vizi Velenczébe:
Kerüljétek, mondom, e mocsárt s lakóit,
Viznek és száraznak kétszinű csuszóit.»

Azután Paduán át, Miláno, Mantua, Verona térsége jobbra hagyásával küldi őket a király, mindenikre mondván valamit, előszámlálja Ferrárát, Faenzát, Riminit, s lelkökre köti, hogy mindenütt úgy viseljék magokat, hogy koronájára szennyet ne hozzanak. Így küldi el a Tronto vizéig, hol nápolyi földre ér a dandár.

«Ott a sötét zászló kibontva dagadjon,
Melyen irva öcsénk halálképe vagyon....
Vitézek fiaim: bízom tibennetek!
Isten vezéreljen! jó utat, menjetek!»

* Forum Julii, vagy Friaul.

Míg az indulási készületek történnek, Visegrádon a királyné udvara mély gyászban van. A költő elsiratja itt Visegrád akkori pompáját, melynek ma romjai sem állanak, s ezen elsiratás közben írja le az akkori palotákat, a királyi kastélyt, vadaskertet s végre a királyné fájdalmát, ki imával s kegyes jótékonysággal tölti napjait; de estve eléje tűnik Zách Feliczián rémes képe, a mint kiáltja: «Gyermekemért gyermek!» — s ezen helyre készült a költő szép balladája *Zách Klara,* mely ide van beigtatva. A költő mesterien fogá fel nápolyi Endre halálát, úgy mint a sors boszúját a Zách nemzetségen elkövetett kegyetlenségért, melynek Lajos anyja, Erzsébet királyné volt okozója. Most Endre fia halálával támad föl benne a lelkiismeret.

Azonban Lajos nem bűnös e tenyben, s folytatja boszúálló készületeit.

A visegrádi tragikus képek után ismét a tábor leírásánál vagyunk, mely a Rákoson sereglik öszsze. — A költő egészen a történet adatait használja fel a hadsereg leírásában: — nemcsak, hanem maga a leírás egészen a kor szellemében történik: — minden vezér és csapatja a zászlóján hordott czímernél fogva mutattatik be.

E leírás oda illik a legnagyobb eposz-írók hasonló helyei mellé. A roppant sokaságról és a csapatok változatos különféleségéről, a hősök egész

seregéről világos képet festeni a képzelet elé nem könnyű sikerű munka. Hogy az egész száraz adathalmaznak s üres névlajstromnak ne tűnjék fel, hanem mindenütt elevenen foglalkoztassa a képzeletet és ébren tartsa az érzelmet, csak nagy mestereknek adatott. Találunk Homér-ban, Milton-ban helyeket, melyek nem egyebek látszólag hosszú névlajstromoknál, lelkiismeretes aprólékossággal előszámlálva az elsőtől utolsóig, s melyek még sem kevésbbé szépek a többi helyeknél. Ilyen itt is a hadak és hadvezérek leírása. Néhol a költő négy-öt nevet elmond egy sorban, s közűlök egyet kiemel, igen világos fogalmat adó epithetonokkal, másutt a czímernek jós jelentést ád, harmadik helyen ismét egész stropha van szánva, negyedik helyen egész egy hosszabb rege valamely család eredetének, mit czímeréről olvas le a költő, s ez utóbbira nézve igen szép episod a Forgácsok czímerének tündér regéje. — A költő az előszámlált nagy sokaság ellenére előre szabadkozott, hogy sem ideje, sem helye a vitézeket mind előszámlálni, csak épen futólag érinti őket; s utoljára is hozzá teszi de ki győzné ezeket lajstromba venni?

Nagy erdő ez együtt: ennyi sok családfa
Viruló diszében mind egyszerre látva.
Emez fiatal még; az terepély immár,
Sudarán sas fészkel, barna felleg himbál;

Csonkitva, lenyesve hajt amaz uj ágat:
Mai nap is élő számos unokákat.

S még csak ezután kerűl a sor a vármegyék hadainak, habár rövidebb, leírására.

Ezen érdekes leírás egyik igen nagy érdeme, hogy a magyar családok heraldikájához híven van elénk állítva. — Emlékeztet e részben Camoens *Luisiad*-jára, a hol Portugalia történetét krónikási hűséggel beszéli el a költő, csak néhol szépítvén oly költői episóddal, minő *Inez* tragikus episódja; emlékeztet még inkább Homér *Ilias*-ának második énekére, hol a Trója alá ment görög vezérek és népeik vannak még hosszasabban s kevesebb változatossággal, leírva, mint itt találjuk a rákosmezei képben. — Azt mondják az *Iliás* e látszólag hosszadalmas lajstromáról, hogy a görögök ezt tanúlták meg legjobban könyvnélkül. — Homér itt híven írta meg minden görög főnök lakhelyét, birtokait, s későbbi időkben e leírásra, mint a birtokviszonyok rendezésére szolgáló történeti okmányra hivatkoztak. Csaknem hasonló történeti hitelességet igyekezett adni Arany is azon heraldikának, melyet oly fényes és változatos színezetben tár fel előttünk. A Nagy Lajos korabeli nevezetesebb magyar családok egyesítve vannak e rajzban.

A király jár-kel a tábor körűl s hadgyakorlatokat tart vele a Rákoson, s a sereget így írja le:

Hej, micsoda szörnyű óriás madár ez!
Roppant szárnyaival csak a földön jár ez.
Kiteríti néha, mint valami héja,
Mérföldet kanyargat egyszeri karéja.
Majd meg' összecsapja, mint a könnyű fecske,
Ugy buvik előre hosszú, vékony teste:
Kanyarodik, szélt vesz, ritkul, összeforrad
— Mintha egy élő test volna az egész had.

Mintha egy élő test: földön csúszó sárkány...
Mintha bárányfelleg, szines szép szivárvány;
Lendül a sok zászló magafogta szélben,
Majd egymásután, majd ezer is egy szélben.
Sárga lován Lajos maga úgy czikázik,
Mint midőn a gyermek tükörfénynyel játszik,
Futkos a had előtt, mint egy futó csillag,
Ragyogó sisakján hosszan úszó tollak.

Már az egész tábor is kész az indulásra. Csak Toldi hiányzik még (kinek Lajos a nélkül, hogy kérte volna, hosszú szabadságidőt engedett). Miklós Rozgonyinál van mindig s felejti a harczot. Fölteszi magában, hogy ha e most induló hadjáratnak vége, csak Piroskájának fog élni. Egy egész hónap csak egy napnak, s e nap egy órának tetszett. — Legyen szabad még csupán azon jelenetet idéznünk e mindenütt egyaránt szép énekből, melyben Toldi Miklósnak Rozgonyiéktól való bucsúja van leírva:

Hogy aztán a hajnal tetszett indulóra,
Megáll jegyesével a leány egy szóra, —
Azaz el se hagynák azt az egy szót soha,
De nyerít a Miklós nyughatatlan lova.
«Paripám nyergelve, lábam a kengyelbe, —
Isten veled atyám és szivem szerelme!...»
«Áldjon meg az Isten, kedves fiam téged:
De várd meg legalább a kenyérebédet.»

Megfogadta Miklós, elkelt az ebéd is,
Beszéltek, beszéltek, több volt hátra még is;
Jött azután Toldi fegyveres szolgája,
Hogy nem áll a Pirkó, a földet kapálja.
«Paripám nyergelve, lábam a kengyelbe, —
Isten veled atyám és szivem szerelme!...»
«Áldjon meg az Isten, kedves fiam téged:
De várd meg legalább a déli ebédet.»

Megvárta, megevék azt is együtt délben,
Jó soká maradt még Toldi menőfélben;
Ehol jön azonban a fegyveres szolga:
Nem kell-e bekötni a lovat az ólba?
«Paripám nyergelve, lábam a kengyelbe —
Megyek édes atyám és szivem szerelme!...»
«Hordozzon az Isten, jó fiú, de már ma
Ugyan hová mennél ilyen éjtszakára?»

Végre azonban a bucsú és válás megtörténik: tovább sehogy sincs maradása Miklósnak, hogy eddig maradjon, bizony azt se hitte!

«Isten hozzád szivem édes szép szerelme!
Addsza kicsiny kezed, borúlj az ölemre;
Hadd szakasztok rózsát gyenge rózsafádról —
Egy csókot az útra, piros két orczádról.»

Toldi a szülői ház felé tart, a hol anyjánál tesz bucsúlátogatást. Ismét egy legszebb családi, kedélyes kép, közben bohózatos, derült jelenettel keverve, melynek részleteit azonban mellőzzük. Ezen látogatás fejezi be ezen több mint 90 versszakból álló nagy éneket.

És ezzel befejezem én is közleményemet a *Daliás idők*-ről, ezen, ha befejeztetik, kétségkívül legszebb magyar eposzról. Habár csak legkisebb részben némi halvány fogalmat adhattam egyes szépségeiről, elértem czélomat. Azon kedvtelési munkáim közé tartozott ez, melyekre az ember saját ellenállhatlan közlési ösztönéből vállalkozik: előszeretetem és bámulatom e töredék iránt azon tán elfogúlt eszmére vezetett, hogy másoknak e mű csak némely része is hasonló örömet okoz. Munka közben mind inkább éreztem azonban, mennyire nehéz ez elejénte könnyűnek tetsző vállalat, s mily csekélység az, a mit a szépségek e gazdag gyűjteményéből adok.

Ez énekekről csak egész terjedelmökben egy végtében olvasva nyerhetünk fogalmat. E mű fő varázsa a szépség élvezetének teljességében és szakadatlanságában áll, s épen e teljességnek és

szakadatlanságnak kell az enyémhez hasonló közleményben hiányoznia.

Nem tudjuk azonban, mikor jelenhet meg a mű vagy nagyobb töredéke — lehet, hogy hosszú idő múlva — s ezért sietének némi kisebb gyöngyszemeket mutatni fel belőle, hogy legalább némi nyoma legyen ez énekek fölolvasásának az egykorú időszaki sajtóban.

BUDA HALÁLA.

1864.

I.

A hunokról szóló mondák, melyekkel Arany termékenyíti a magyar költészetet, majd használatlanúl hevertek ez ideig. Újkori történetirásunk a maradandó államot s állandó hazát szerzett Árpádon kezdi a nemzet történeteit, nem pedig Attila tán rokon, de a magyarral nem azonos hunjain s múlékony államán. Történetirásunknak mentségei vannak rá. Ott kezdi a tulajdonképeni magyar nép fejlésének és viszontagságainak elbeszélését, a hol történelmi az alap. Kevesebb oka volt a nemzeti költészetnek, hogy az époszban csak a honalapító dicsőítésével keresse saját dicsőségét, míg a nagy hunt nem elevenítéé föl eddig a hősi lant. – Igaz, hogy Attila története nem oly közvetlen áll kapcsolatban a magyar nemzettel, mint Árpád, a nemzet első rendezője s a haza földének meghódítója, — ennélfogva *régi dicsőségünk* megéneklé-

sére nem oly közvetlen tárgy; de ha a történetben nem, a mondákban Attila elválhatatlan Árpádtól. Utóbbi az előbbinek egyenes örököse. Költőink a történet nyomán nem fogadván el eme származtatást, nem látták alkalmas tárgynak Attilát a magyar eposzra. A jelen évszázad első felében a nemzeti költő, valamint a lyrában a hazafias bánat kifejezését, vagy a hazafias lelkesítést tartá főfeladatának, úgy az eposzban kiválóan oly tárgyat vett, s oly modorban dolgozta fel, mely legalkalmasabbnak látszott egy-egy hazafias elegiára vagy serkentő buzdításra. Lyrai emelkedés és lelkesült szónoklat volt a fő elem: minden, a mi csak költői rege, a mi romantikus elbeszélési tárgy, vagy valódi tragikus themát adott kevésbbé buzdítá dalra költőinket. Nem hibaként említem ezt, csak a kor jellemzéséül, s némi magyarázatául annak, miért maradtak használatlanúl a magyar Attila-mondák.

Arany sem állítja eddig Árpádot és magyarjait Etele és a hunok egyenes utódának, csak rokonnak, s mégis, mondáinknál fogva, joggal helyezi vissza őt a magyar költészet hősévé.

Alig marad fenn kétség, hogy Attila egyik főhőse volt azon nemzeti énekeknek, melyekben a régi magyar vándordalnok tartá fenn egyszerre a magyar történetet és magyar költészetet: valóság és képzelődés egyaránt alapúl szolgálván dalaiban,

hogy későbbi krónikásoknak is sokban elsőrendű historiai forrásúl szolgáljanak.

Kétségtelen, hogy ha ama hajdankori eposzok megvolnának, vagy csak nagyobb töredékei maradtak volna ránk, többet bírnánk bennök irodalomtörténeti curiosumnál vagy csupán nyelvészeti tanúlságnál — minden feljogosít azon hitre, hogy egyszersmind a magyar költészet remekei közé tartoznának, s tán első helyet foglalnának el. A nemzetek gyermekkorának költészetében a naiv közvetlenség, a képzelet minden felett uralkodó ereje oly mértékű, minő soha sem többé a művelttebb társadalmakban. Az egy költészet az, miben a gyermek mestere lehet a férfinak, a népeknél. — Azonban, fájdalom, régi eposzaink vagy rhapsodiáink elvesztek; őskori dalnokaink s velök dalaik lánczolata megszakadt, mielőtt irásban örökítették volna az élő szóban nemzedékről nemzedékre fentartott hagyományokat, habár amaz ősi dalok, amaz ősi eposz nem vesztek el nyomtalanúl. Épen mivel a régi krónikások a pogánykorbeli hagyományok iránti minden ellenszenvök mellett is, ezeket forrásúl használták olykor, egyes töredékek maradtak ránk. Ha szinte a költői előadásból, sőt az eredeti magyar nyelvből is kivetkőztetve, vázukban is magukon viselik a költői alkotás alapvonásait. Így mutogatá Arany egy-két évvel ezelőtt, hogy lenni kellett őskori naiv magyar eposz-

nak. Legnyomatékosabb okai közé tartozik, hogy regi krónikáinkban, a névtelen jegyzőnél, KÉZAY-nál, THURÓCZIban, egy-egy episód, mint *Lehel halála, Botond kalandja* oly jellemű, hogy nem lehet egyéb a dalnokok ajkáról vett s latin prózában előadott részletnél. — A mit ő éles költői érzékkel felfogott, azt' állítja az avatott és éleselmű történész, THIERRY AMADÉ is. Senki sincs jobban meggyőződve, hogy egy nagyszerű hármas eposz köté össze Attilát, Árpádot és Szent Istvánt, a magyar nemzet hajdankori költészetében.

Hogy a mondák történetirásban sem megvetendő részletek, azt szinte THIERRY könyve eléggé bizonyítja.*

Nagybecsű s reánk nézve kétszeresen érdekes műve eléggé bizonyító példa. Azonban a valót kereső történettudomány épen korunkban legkevésbbé hajlandó a tények elbeszélésébe regéket szőni. Vagy külön választja a történetet a mondától, mint THIERRY teszi, vagy épen elveti az utóbbit s gyakran azon hibába esik, hogy a történeti adatban is csupa regét akar látni. Még azon esetben is, ha összeségökből valami történelmi tanúlságot akar elvonni, épen köntösüket veti el.

* *Attila mondák.* Írta THIERRY AMADÉ. Fordította (jegyzetekkel) SZABÓ KÁROLY. Pest, 1864. Kiadta Pfeiffer Ferdinánd.

De bármint járjon el a történész, a költő épen a mondákat keresi legnagyobb előszeretettel. A mit a történeti kritika külön választ a tények elbeszéléséből, a mit felesleges diszítménynek tart, azt kapja fel a nemzeti költészet. Épen mivel a költői alkotás kisebb-nagyobb mértékben előhaladott stádiumban találja az elbeszélt tárgyat, jobban lelkesűl rajta, mint a száraz tényeken. Nem hogy elvetendőnek, hanem ezt tartja valódi gyöngyszemnek a régi krónikákban.

Ha az Attiláról szóló magyar mondákban sok van, mit nem veszünk történeti ténynek, másfelől sok van, mi hajdankori mondáink, ősi naiv eposzunk és nemzeti regéink magvát tartá fenn az utókornak, s a mi, úgyszólván, kész anyag a nemzeti költészet számára. Ha Attilát nem vallja magunkénak a történet, s legfölebb a *rokonságot* ismeri el a hun és magyar közt, a nemzeti hagyományoknál, a legrégibb magyar költészetnél fogva Attila teljes joggal a miénk.

Továbbá Attila, mind a történet, mind a mondák Attilája, legméltóbb tárgya egy hősköltemény-nek. A történet maga is világhősnek ismeri el őt. Nagyszerű hódításai roppant események voltak. Ezenkívül élete, halála, sőt a halála után bekövetkezett események oly nagy katastróphákat képeznek, minők elő nem fordúlnak Árpád életében és a honfoglalásban. Habár mind ez utóbbinak dicső-

ségére válik s a magyar nemzet életrevalóságára mutat, oly hatalmas tárgyat és motivumokat nem ád készen a költőnek. Innen van talán, hogy a mondák Attilája jóval szélesebb területet hódított meg, mint a történeté. A történet Attilája elmondhatta, hogy Európa nagy részét lóháton bejárta s meghódította; de az Attiláról szóló regék messze túl terjedtek a roppant hun birodalom határain. Spanyolországból az éjszaki jeges tengerig több száz éven át volt ő a dalnokok főhőse az egész germán világban, hol, ellentétül a román népek felfogásával, Etele nagylelkűnek, nemesnek, sőt, — elég csodálatos! — néha békeszeretőnek van feltüntetve. Thierry szerint alig volt világhős, ki oly számos és oly különböző mondákat hagyott volna magáról, mint a húnok királya.

A hun király és hun birodalom gyors emelkedése és bukása hihetőleg nemcsak politikai fontosságánál fogva érdeklé a nemzetek dalnokait, hanem épen azon költőiség által, mely katastrophaiban csaknem készen szolgáltatja a tragikumot.

Arany jelen művét mindenekfelett a mondákra s ezenkívül a történetre építé, s úgy hiszem, nem kevesebbet tőn arra, hogy viszont a nemzeti monda által szerezzen új hírnevet az újkor magyar költészetének. Nagy kegyelettel volt az anyag iránt, s az bámulatos engedékenynyé lett a művész alkotó keze alatt, hogy oly szép idomot öltsön, oly egysé-

get nyerjen, mely legjobban biztositja az enyészettől vagy feledéstől. A költészet és művészet kiváltsága, hogy alakjai jobban benyomúlnak a képzeletbe, mint a való történet rajzai. Fogja fel és magyarázza bármiként a történetíró Attila jellemét és Buda esetét, alkalmasint el nem fogja homályosítani azon képet, melyet Arany Eteléje és Budája hágy a képzeletben. Meggyőz, hogy az Attila-mondákat egy költő állíthatja össze legméltóbban, nem pedig egy történetíró.

Költőnk, mint valódi költő, nemcsak eleven rajza által akarja megnyerni illusiónkat, hanem kerűl mindent, mi zavarólag hathatna képzeletünkre. Számba vette nemcsak a mondát, hanem a való történetet is: költött Eteléje félig a történeté is. De felhasználta a külföldi mondákat is, némi kiegyeztető módosításokkal, a nélkül, hogy feltétlenűl elfogadta volna. A német mondakörből, mely magasztalólag szól Eteléről, elfogadá Krimhilda mondáját, míg — természetesen — más alakká teszi Etelét, mert a német monda Eteléje, kivált a *Nibelungenlied*-ben, nagyon is tétlen, s csaknem a tehetetlenségig jó ember, mi történetileg valótlan. Így azon olasz mondát, mely szerint Etele a hódolás jeléül azt kívánja egy várostól, nyisson kaput, hogy seregével csak épen átvonúljon rajta; így az Isten ostora czímet, mely római eredetű monda, s később jött át a magyar mon-

dákba is. — Általán véve az Attiláról szóló idegen mondák felhasználásával nem esett csorba a magyar mondán; mert mint Thierry is megjegyzi, a legrégibb magyar krónikákon meglátszik itt-ott a Nibelungen-féle monda nyoma is. Így műve nemcsak azokban kelt illusiót, kik keveset tudnak Attiláról, hanem kétszeres illusiót és élvet okoz annak, ki részletesebben ismeri azon mondák anyagait, melyekből a mű építve van.

Költőnk világhősnek tartván és festvén Etelét, s felhasználván czéljához kisebb-nagyobb mértékben az idegen mondákat is, ha műve sikerűl, egy európai közérdekességű művet alkot, melynek hőse oly sok európai nép mondáiban él s melyből kisebb-nagyobb rész mindenik előtt ismeretes.

Igen messze vezetne, ha nyomról-nyomra párhuzamba akarnám tenni, miként vett át költőnk egyet-mást a történelem adataiból s a mondákból. Elég legyen e helyen a költemény meséjének történeti alapjáról szólanom, főleg Thierryt véve kalauzul.

Miután a hunok a Duna mellé telepedtek, az *első ötven év alatt nagyon békésen viselték magokat*, mond történetírónk.* Hátrább ismét: Krisztus születése után a 434. vagy 435-ik évben Rof (Attila nagybátyja) meghalt, trónját *két* unoka-

* Thierry Attilája Szabó ford. 34-ik lap.

öcscsének, Attilának és Budának hagyván.* Továbbá: Attila testvér-*öcscse* volt Budának; de bár közösen uralkodtak, *a kormány tettleg az ifjabb kezében volt.* Említi a történetíró, hogy *Attilának számos ellensége támadt,* különösen a királyi törzs tagjai között, kik minden alkalommal ellenszegülést mutattak.... Belekeveredett-e Buda a cselszövényekbe?.... vagy egyedűl személye volt-e a gát nagyratörő testvére előtt, ki magával egyenlőt ismerni nem akart? nem tudjuk. A történetirás elrejti előlünk, mond Thierry, azon borzasztó családi tragœdia részleteit és bonyodalmát, melynek csak katastrophját tünteti elénk. *Attila megölte Budát csellel és orvúl,* mondják a történetírók, s egyik állítja, hogy e testvérgyilkolás csak előjátéka volt az emberi nem gyilkolásának.

Thierry fentebbi előadásához tegyük hozzá Szabó Károly jegyzetét Kézay s több más magyar krónikás előadása nyomán. Attila a mai Ó-Budán ölte meg öcscsét saját kezével. E testvérgyilkosság okául azt adják, hogy Buda áthágta a két testvér területe közt mért határokat. Béla névtelen jegyzője szerint Attila építteté fel az egykori Aquincumot (a mai Ó-Budát) s míg ő odajárt egy hadjáratban, Buda bitorképen a maga nevére nevezte el az öcscse épitette várost.

* U. a. 38. l.

Maga költőnk is jeligéül Kézay krónikájának azon szavait választja, melyekben mondatik, hogy Attila (Ethela) saját kezével ölte meg testvérét, mivel az át merte lépni a köztük megszabott határokat.

Ime nehány töredékadat, melyet költőnk a mese alapjául használt s melyek egy részét a történetirás sehogysem bírja kapcsolatba hozni vagy megfejteni. Arany költeményében mind ez úgy van felhasználva, hogy egyéni indokokra vitetvén vissza a száraz tény, lélektani következetességgel egymásból folyó lánczolatban válik egységgé.

Arany költeményében nagy súly van fektetve arra, hogy a hunok *erős* népe sokáig (a történet szerint 50 évig) puha békességben élt. A harczias nomád nép többségének ínyére nem lehetett a tétlen élet. Következőleg egy vállalkozó király feltüntét, minő Etele, nagy lelkesedéssel üdvözölte. Költőnk továbbá Budát tevé a békehajlam megszemélyesitőjévé. Bár ketten együtt országoltak, mond a történetirás, a kormány nem Buda, hanem tettleg Attila kezében volt, a ki *ifjabb* Budánál. Thierry szerint Attila 35 s tán valamivel több éves lehetett, midőn az uralkodásban az osztály történt, következőleg Buda még idősebb. A költő élt szabadságával, s rajzából Etele tán fiatalabbnak tünik fel, mint a történeti alak, Buda pedig már elvénült ember. Ez a költői szabadságnak

igen csekély mértéke, ennél jóval több megengedhető, kivált itt, hol oly kevés a positiv adat.

Ez a korbeli különbség sokkal elevenebben tünteti fel a két testvér jelleme közti ellentétet. A dolgokat mentökre hagyó Budát s a lánglelkű erélyes Etelét, a korbeli természeti különbség határozottan szembe állítja. Nagyon egyszerűen és természet szerint van ezzel kapcsolatban az, hogy Buda osztja meg a kormányt, mintegy az országlás terheitől kifáradtan, maga és fiatal öcscse közt, kinek befolyásától, mint költőnk fölemlíti, a vén király félni kezdett már. E lélektani valóság kedvéért elengedjük ama különben ingó alapú történeti tényt, hogy Rof, a nagybátya, osztja meg az uralkodást.

Buda, ki féltében osztja meg királyságát öcscsével, mindjárt az eposz első jelenetében hajtja végre az ünnepélyes tényt, a szokásos esküvel s rákövetkező áldomással. Ezen osztályon való bánata vonúl végig az egész mesén, ebből alakúlnak a cselekvény változatos fordulatai, s ez az, a mi Buda halálát okozza, melyet a történet nem bír indokolni. Hatalma féltése bírta őt a hatalom megosztására; de hatalma féltése nőttön nő, a mint látja, hogy a nemzet előtt tevékeny, nagylelkű és erélyes öcscse mindinkább népszerűvé, maga pedig árnyékká lesz.

Buda mellé van adva egy oly személy, ki leg-

természetesebben élesztheti féltékenységét: ez egy nő, tulajdon neje, Gyöngyvér, ki különben is uralkodni látszik a határozatlan jellemen. Etele neje a mondák traditionalis Krimhildje vagy Hildája, vagyis Ildikója. Budáné személyes gyűlöletét Etele iránt igen természetesen az Ildikóval való versenyzés éleszti: e nő irigysége és férjére való hatása nevezetes és természethű szerepet játszik a cselekvényben. Van más is, ki a tettre nehezen bírható gyönge Budát sarkalja; ez Detre, a gótok fejedelme, ki a hunoktól legyőzetvén, alázatos híve a hun királynak, de csak színből. Ő az, ki mindenként visszavonást akar előidézni a hun királyi házban. A magyar mondák említik a veronai Ditriket, vagy Detrét, ki a czezimori csatában megsebesűlt. * Itt úgy van feltüntetve, mint a ki a hunok vazalja, s népével együtt várja a járom alól való felszabadulás óráját.

Buda addig ingadozik, míg végre tettre szánja magát. Pártot igyekszik gyűjteni magának. Sokan vannak, kik Etele nagyságától megdöbbennek. Míg Buda országolt, ki-ki kedve szerint cselekedett és sokak tanácsát kérte s hallgatta meg a gyönge fejedelem. Attilában nem szeretik az uralkodói határozottságot és önállást; — vannak, kik a békét

* Turóczi szerint őt a magyarok halhatatlan Detrének nevezték.

megszokták, vannak végül, kiket a tömérdek kincset biró Buda aranya veszteget meg.

Míg a gyöngébb király mind jobban tettre tüzeli magát, Etele tűr és vár, s szemet húny bátyja cselszövényeire. A történetirás is kiemeli benne a tűrni tudást, történeti tény az is, hogy ezen időtájban megy a görög birodalom azon részének hódítására, melyen a mai Szerbia és Bulgária terűl el. Míg Attila oda jár, történik krónikánk szerint, Buda nyilt pártütése Buda-várában.

Budavárának felépítése Aranynál szintén lélektani indokokra van visszavive. A pártütő testvér retteg öcscse boszújától, s érzi, hogy pártja gyengébb, hogysem Etele hadával mérkőzhessék. Elhatározza, hogy kerített városba települ s odahagyja síktéri táborhelyét. A hova vonúl, az egy romba dőlt római város volt, melyet Aquincumnak s később Sicambriának neveztek a rómaiak. Buda kiépítteti rongált falait, árkot vonat körébe s bele vonúl hadával, s onnan vél bizton daczolhatni öcscsével. Így adja elő Arany, lélektani természetességgel a krónikák zagyva meséjét Buda vár építéséről.

E vár építését nyomon követi a történet által nyílt kérdésnek hagyott Buda halála. Utóbbi megszűnt végre ingadozó ember lenni. Hősnek érzi magát, mint midőn fiatal éveiben vitézül s győzedelmesen harczolt volt a gepidák ellen. Bátorsága

annyival nagyobb, mivel időközben ellopatta magának Etelétől *Hadúr kardját*, melynek győzhetetlenséget tulajdonítottak, s melynek regéje a magyar mondákból ismeretes. Azonban e kardnak nemtelen elorzása által ingerlé fel legjobban maga ellen öcscsét, s idegeníté el tőle pártjának nagy részét úgy, hogy már csak azok vannak mellette, kik Buda vára közé szorúltak.

Buda elég botlást követett már el arra, hogy a boszuló Nemesis utolérje. Maga vonja magára a a halált. Etele pedig, kire a történet minden enyhítő körülmény nélkül mondja ki a testvérgyilkos nevet, sőt hozzá teszi, hogy orozva gyilkolta meg bátyját, ezen költeményben nem veszít e tett által alakja nagyságából, habár sejtetve van e miatti bűnhödése.

Arany így adja elő a végső katastrophát (rövidbe foglalván fényes előadását): Attila roppant haddal érkezik Budavár alá s fenyegető üzenetet küld bele: adja ki Buda a szent kardot, nyisson kaput, hogy népével egyszer átvonúlhasson a városon s akkor kegyelmébe fogadja ismét, különben nem kíméli senki életét az ellentáborban. — Sem kaput, sem kardot, felel Buda. De ha Etele személyesen *maga* megy be kegyelmet kérni, megnyeri azt. Különben Etele csak bátyja holttestén át vonúlhat a várba. E szerint úgy látszott, nem maradt fenn egyéb, mint az

összecsapás a két sereg közt. Ez az, a mit Etele meggátol. Bátyja üzenetét véve, nyomban indúl *egyes egyedűl* a vár felé, tanácsosainak ellenzése daczára. A kaput megnyitják előtte. Buda elréműlt s környezete megdermedt e vakmerőségen. A két sereg helyett a két testvér vív meg személyesen. Buda hasztalan bízik Hadúr kardjában, mert az csak Attila kezében csodatevő hatalmú, az övében közönséges aczél. Buda azonban hősileg vív most, mint egykor fiatal korában. Vivás közben Attila kiüti bátyja kezéből a kardot, s ez hátat fordít, hogy elfusson. Ekkor döfi át indulata hevében a magán uralkodni nem tudó Etele saját testvérét. Ezen, hátulról való szúrásban van elég téve a krónika azon szavainak, hogy Attila orozva gyilkolta meg bátyját.

Ime nagyjából (mert még az indokolásból is némely mellékes erősítő vonást kihagytam), a mese történeti és mondai alapja, az a művészeti eljárás, melynél fogva költőnk oly természetesen szövi be, indokolja s egészíti ki a monda és történet részleteit. Nem mozaik művet alkot belőlök, mint pl. Thierry, midőn a mondákat összeállítja, hanem teljesen és szilárdan összeolvadt egészet, melyben minden a legtermészetesebben foly egymásból.

A fentebbi vázlatból is látjuk a valódi költői eljárást a történet és monda feldolgozásában. A költő minden eseményt szeret egyénekre vinni

vissza. A szereplők hajlamaiban, szenvedélyeiben s egész jellemében keresi a megfejtést, s a száraz esemény így lesz világosan érthetővé s így nyer lelket az oly adat, mely a történetben puszta tény; szoros összefüggést azon töredék, melyben a történész nem bír kapcsolatot mutatni ki. A költőre nézve ezen eljárás nemcsak eszköz, hanem ebben találja fel a czélt is; mert czélja: a megszemélyesítés és megtestesítés által kelteni illusiót. Épen a jellemek és szenvedélyek hű festése által kell hatnia, a cselekvény lélektani fejlesztésével fokozni az emotiót, s egy végső megoldásban fejezni ki azon moralis igazságot, mely az egész felett uralkodik és az egész lélektani fejlesztésből következetesen foly.

Külsőségnek, a költészet inkább mesterségi mint művészi oldalához tartozónak látszhatik, hogy ha egy költő tiszteletben tartja a történetet és hagyományokat, sőt lehet valaki azon felületes véleményben, hogy minél szabadabban bánik a költő a történettel és mondákkal, s minél többet tesz hozzájok tulajdon képzeletéből, annál nagyobb teremtő és képzelő erővel van megáldva. De én azt hiszem: az utóbbi vagy a tanulmány vagy még inkább a valódi tehetség hiánya, azt mutatván, hogy a költő nem képes magát beleképzelni s némileg beleélni abba a korba, melyből tárgyát veszi. Már pedig a valódi teremtő költőnek

egyénei is csak akkor sikerűlnek, ha egészen helyökön és jellemökben tudja képzelni magát, mennyivel inkább egy-egy egész eseménynek jellemei és cselekvénye.

Csak ezen átérzés által érhető el az is, hogy az, a mit a költő kiegészítésül hozzá tesz a krónikai adatokhoz, ugyanazon természetű és összhangzó legyen. A külső történeti hűség, melyet Arany költeményében fentebb vázoltam, biztos jeléül szolgálhatna magában az is, hogy igyekezett a primitiv kor szellemébe is behatni, s a siker, melyet elért, egyik legkétségtelenebb jele hatalmas képzelő erejének, s azon alakító tehetségnek, melylyel rajzai az olvasót is mintegy új világba bűvölik át.

Ősi mondáink, ősi eposzaink szellemébe hatolt be, hogy a magyar őskori költészet maradványaival termékenyítse az újkori költészetet. Nemcsak tárgyat merített belőlük, hanem inspiratiót és színezést. Költőnk régi dicsőségünk egyikének, az őskori eposznak töredékeiből meríté közvetlenűl lelkesedését.

II.

A hun, bár a civilisatio nem minden eleme nélkül, mint tudva van, nomád nép volt. Pásztori vándor életeben a primitiv egyszerűség az ural-

kodó jellemvonás. Szokásai és foglalkozása híven vannak visszatükröztetve Arany költeményében. Hasonlatai a pusztáról, lóról, nyilról vannak véve legtöbbnyire, vagy minden időben használható természeti tüneményekről. Különösen a beszéltetett egyének szeretnek hasonlattal élni, — nem mint szóvirággal, hanem a nép embereinél tapasztalható hajlamból, mely szerint okoskodásaik megérzékítése végett *közmondásszerű* képeket használnak.

Így, midőn Buda megosztja a királyságot öcscsével, s előadja azon álokoskodásait, melyek végén azt bizonyítja, mily üdvös dolog, hogy két király uralkodjék egy nemzeten, az uralkodás bajait így panaszolja:

Nyilat is ellőjük — minden napi példa,
Szél veri utjából, nem jut soha czélba.

Gonosz egy ló a tett: fölveszi gazdáját,
Hagyja előbb fékkel igazítni száját;
De neki bogárzik minden kicsiségre:
Viszi tűznek, víznek lehajítja végre.

Egyet tud ő, úgymond, hogy emberi dologban legjobb az igaz mérték:

.... Ez folyamok partja
Mely rohanó tettek árját visszatartja.

Másnap Detre, az ármányos tanácsadó, körülfogván Budát, megfordítja az okoskodást, de ha-

sonló közmondásos képekben. Minő helytelenség volt, úgymond, hogy a *fék egyik szárát más kezébe adta*. Aztán így szól:

Mert vajjon egy lóra két nyerget teszünk-e?
Két lovas egy nyergen tud-e ülni szinte?

Tagot is embernek párjával az Isten,
Ada csupán egy főt, úrrá egész testen.
Egy daru ék csucsán a falka vezére,
Méhraj is indúl csak egy anya röptére.

Azután intve, így folytatja:

Ketten uralkodtok: ő annyi, miként te,
No hát ne legyen több, vigyázz, elejénte;
Színig ugyan tartja folyamot is partja,
De ha nő egy újjnyit, messze kicsap rajta.

Atyafi jóságból, puha békességből
Oda ne is engedj semmit a tiédből;
Mert mikor az ijjnak enged egyik szarva,
Félre rug a másik noha nem akarja.

Maga a költő véve is át a szót, ily hasonlatokat használ. Elég legyen megemlítenem azt a nagy, s egész egy leírást magában foglaló hasonlatot, melyben a forradalmat előre érző nép nyugtalanságát a vihart érző ménes nyugtalanságához hasonlítja.*

* XI. ének 206—207. l.

Továbbá a művébe szőtt némely saját képzeletéből teremtett nagyobb jelenet is oly egészen bele talál a korba, mintha hagyomány szolgálna alapjául. Ilyen a hadgyakorlat, melyet Etele tartat katonáival; a Mátra hegyében rendezett vadászat, változatos jeleneteivel; ilyen a magyarok behozatala a költeménybe, kik, mint lovag rokon nép, egész egy vadménest terelnek, űzve és hajtva Ázsia pusztáiról Etele magyarországi udvarába ajándékul.

De a műben előfordúló egyének felfogása és festése is egészen ama naiv korba illik. — Az indulatok, szenvedélyek meg vannak minden korban, s a századok nem változtatnak lényegökön. Csakhogy egyszer több, máskor kevesebb s különböző nemű korlátjok és fékjök van. A hitben gyökerező moralis erő, a hitek és korok szerint egyszer hatalmasabb, mint máskor, s a társadalmi szokások is korlátozzák a szenvedélyeket. Átalán a primitiv társadalmakban egyszerűbbek, természetesebbek, de erősebbek is lehetnek a szenvedélyek. Különösen pedig a népvándorlás nemzeteinél, a történet tanúlsága szerint, a bűnök és szenvedélyek némi nagyságban, óriási szabásokban nyilatkoznak. A frank, burgundi, német s más barbár királyi házak férfi és nő tagjai, nagyobbára valódi szörnyetegek voltak még azután is sokáig, hogy felvették a keresztyénséget. — A *Nibelungenlied*,

ama kor költészetének monumentalis emléke is hű képe amaz idők féktelen s bűntudatot alig ismerő vad szenvedélyességének.

Midőn Arany Etele udvarát választá epicus költeménye színhelyéül, nagyon messze tért volna a kor valódi szellemétől, ha a nemzeti erények és hazafiság gloriájával környezi harczias hőseit. Nem lehet nagyobb anachronismust képzelni sem, mint római «virtus»-okkal ékesíteni a népvándorlás hőseit, mert nincs szembeszökőbb ellentét, mint volt egyfelől a római szellem és társadalom, másfelől a barbár szellem és társadalom közt. S a Brutusok és Scipiók honának költőit, kik hősköltemónyeikben ezeket választák mintaképűl, egy középkori tárgyra alkalmazni, semmivel sem igazoltabb eljárás, mint volt a XVII. századbeli franczia dráma- és regényíróké, kik a hajdani Cyrust, a középkori spanyol Cidet, a török szultánt mind egy stilben rajzolták, mind egy nyelven beszéltették: a versaillesi királyi palota salonjainak parókájában és nyelvén.

Arany erős szenvedélyeket s nagy összeütközéseket fest *Buda halálá*-ban, s a nyelv, melyen a szenvedélyek nyilatkoznak, a legegyszerűbb, naivabb. A primitiv társadalmakban, hol az illem és conventionalis kifejezés szabályai nem fejlettek ki, az indulatok több szabadsággal és természetességgel nyilatkozhatnak; a sírás, nevetés hangosabb

lehet, s a felnőtt ember érzelmei nyilatkoztatásában közelebb állhat a gyermekhez. A szenvedélyek hű festésében leginkább van korlátozva a conventionalis illem szabályainak nyűgébe annyira bonyolított költő, minők a franczia klassikusok valának, kiknek kötelékei közt tán maga egy Shakspere sem volt volna képes kifejteni erejét, s legkevésbbé van a naiv társadalmakat naiv felfogással rajzoló költő. Valamint a festészet igyekszik visszamenni oda, a hol az emberi test, a természet e legszebb idomú mintája, ízléstelen ruházattól el nem ferditve tüntethető fel, úgy a költészet is gyakran igyekszik megközelítni a természet egyszerűségét, hol a legmagasb rendű szép található fel.

Azon primitiv társadalomban, azon naiv nyelven, melyen Arany azt elénk állítja, mintha gyűlölet, szerelem, boszú, fájdalom őszintébb, erőteljesebb kifejezést nyerne, mintsem másnemű költeményekben.

Két királyné vitáját más korból nem úgy festené a költő, mint Etele korából; a franczia klassikusok, sőt a klassikai époszírók, minő Tasso, Camoens, Zrinyi, Vörösmarty, kizárták volna azt a nehány gyönyörű rajzot, melyet költőnk Etele nejéről és gyermekéről s Gyöngyvér és Ilda vitájáról ád. Az ily rajzokra csak az *Ilias* és *Nibelungenlied* mutatott példát.

Buda neje, Gyöngyvér, nemcsak azt irigyli Etele nejétől, Ildikótól (más néven Hilda és Krimhild), hogy Etele hatalmasabb és népszerűbb, hanem irigyli tőle Aladárt, a szép kis fiut; mert Gyöngyvérnek nincs gyermeke. Ez titkos ellensége a szép Ildikónak, s egy csekélységre egész hévvel kitör ellenséges indulata az ifjabb királyné ellen kit régiesen öcscsének nevez.

A Mátrán tartott vadászat alkalmával a királyi férjek nagy vad üzésére mennek, feleségeiket az aljban hagyják, hogy solymász vadászattal mulassák magokat. Vadászat közben Buda egy bölény miatt odavész, ha Etele meg nem menti életét.

Mi történt ez alatt a nők között így adja elő a költő:

Ím azalatt Gyöngyvér s Ilda között ujság,
Történt semmi okon, csuda háboruság,
Mindenik a sólymát gilicze-madárra
Egyszerre bocsátá levegő utjára.

Buda királynénak szépen eredt sólyma,
Mintha idegről lőtt nyíl vesszeje volna;
De nem ugy a másik: ez alig hogy vesz rést,
Gyöngyvér madarának esik ereszkedvést.

Űzi, el is fogja odafenn körmével,
Szórja meleg tollát csepegő friss vérrel,
Hallani vijjongást; a csata nem látszik:
Fényes levegőn egy pontocska czikázik.

Egyszer ihol sólyom esik agyontépve
Buda királynénak majdhogy az ölébe;
Felvette, sokáig nézte símogatván,
Végre nagyot jajdúlt, bő könnye fakadván:

Ilda, kaján Hilda, kegyetlen Krimhilda!
Sólymomat a sólymod ime legyilkolta;
Ám nézd! — s odatartá. De öcscse kaczagván
Kiüté kezéből s szólt, rája tapodván:

Madarat madárért adhatok én százat:
Ennyi csekélységen zajt ütni gyalázat!
Piha! kinek egy csöpp esze van, nem tenné.
Nem csendesül ezzel a fejedelemné:

Kell is nekem, így szól, madarad, ha eztet,
Drága Turul sólymom újra nem éleszted!
Mert se fiam nem volt, se szeretett lányom:
Ez az egy madár volt — e sincs a világon.

Lobbot ezen arcza vete Ildikónak,
Szép homloka tetszett vérrel elegy hónak:
Ne kiabálj őrült! — éles szava csenge —
Nem vagy mai gyermek, se leányzó gyenge.

Sohse vénezz engem! — szólt erre Budáné —
Lassabban előttem, kegyelem-királyné!
Azt se tudom, mellyönk korosabb egy nappal!
Vagy azt se: magánál ki beszél rutabbal!

Igy szóllakozának, ketten is egyszerre,
Etele Budával jöttek ilyen perre;
Gyöngyvér panaszát csak nehezen vevék ki,
Mire felindulván, mond az ura néki:

Asszony! a patvarnak vége legyen hallod!
Mert keserű kínját, bizony Isten! vallod;
Etele halálból uradat most menti:
És mit cselekesztek azalatt ketten ti!

Oh! keserű kinját én érzem előre
Fekete bánatnak — igy sír Buda nője;
Mert soha nem érek, tudom azt, jó véget,
Soha én ez asszony, sem az ura végett.

Etele másrészről, lebocsátva hangját,
Édesgeti berzent, haragos galambját;
Adja önön sólymát — noszolá — Gyöngyvérnek,
Kedvesiért kedvest: így együve férnek.

Látszott is az asszony hajlani szép szóra;
Madara megjött volt az arany zsinórra:
Veszi harmat kézzel, s ángya felé lépve,
Kitekeri nyakát, úgy dobja elébe.

Nagy bajjal a két hős bírt annyira menni,
Hogy e csekélységből ne legyen több semmi;
De mégis a pörnek vetik aztán végét,
Összeöleltetvén egymás feleségét.

Ámde, mikép sirást ha gyerek elhagyja,
Sajog a két asszony szíve indulatja;
Mosoly ül a szemben, csevegés a szájon:
De nem óhajtják, hogy odabent ne fájjon. —

A gyermektelen nők valamely kedvencz állatot ápolnak, s Gyöngyvér Turul nevű sólyma elvesztésén keseredik el, s mily természetesen van össze-

kötve, mily világosan kifejezve e motivumnak amaz erősebbel való kapcsolata, hogy «se fia nem volt, se szeretett lyánya!»

Maga Etele mindamellett, hogy tűrni-várni is tud, könnyen lobbanó természetű, s néha meg is tudja bánni, vagy visszavonni hirtelen kiejtett szavait, habár mindig a rossz és aljas, vagy a gyöngelelkűség ingerli fel. Etele alakja fenségben van elénk állítva. Keveset és nyomatékkal szól, mintegy keze intésével országol. Minél többet beszélnek e műben a nők és agg férfiak, annál feltünőbb Etele kevés beszédűsége, ki annál serényebb és határozottabb a tettekben. De az alak minden fensége mellett is, a költő naiv egyszerűséggel tudja némely természetes hibáját feltüntetni, — szerelmében némi részrehajlás látszik, mi mutatja, hogy neje némi részben uralkodhatni fog felette; nem hallgatja el a költő, hogy midőn a görög követek, az ő szabadkozása ellenére, Etelét, és nem Budát nevezik a hunok királyának:

Etele az ily szót látszik vala unni,
Mégis szíve szerint nem birt haragunni.
Ellenes indulat perczenetig vívja;
Jőjenek — igy végzé — mikor ismét hivja.

Naiv homéri vonás. Az alakok fenségét a magasb rendű szellemi tulajdonok adják meg. De ha minden kis gyöngeségtől ment embereket rajzol-

nánk, alak helyett árnyékot, csupa abstractiót festenénk. E kis gyöngeségek némileg közelebb hozzák az eszményítés egéből a jellemeket, s ezek egy részét teszik a húsnak és vérnek, az alakok elevenségének. Nem hiszem, hogy Homér Jupitere sokat veszítne fenségéből, hogy némi emberi gyöngeségei is vannak — ellenben rendkívül sokat nyer élet, sőt szeretetreméltóság tekintetében is.

Buda halála minden alakjában erősebb indulatokat és szenvedélyeket látunk. Maga Ildikó, ki Gyöngyvérrel szemben csak védelmi állást foglal el, rettentő boszút forral első férje — vagy inkább jegyese — Sigfried gyilkosai ellen; mert Ildiko itt, nem mint a *Nibelungenlied*-ben, csak menyasszonya volt még az éjszaki hősnek, s még a szerelmet igazán nem is ismerte, midőn jegyesét orvul meggyilkolták.

Mindamellett, hogy erős szenvedélyek vannak festve, hogy Gyöngyvérben az irigység, Ildában az első férjért töltendő boszú annyi hévvel nyilatkozik, s Etele maga is mint indulatait kevéssé zabolázni tudó ember van feltüntetve, a rajz nem azon enyhítés nélküli szenvedélyességet mutatja, mint a *Nibelungen*-ben. Van valami nemesebb, derültebb az egész költeményen és alakjain, valamint nyilatkozataikban, úgy, hogy sok vonás inkább Homérra, mint a vad *Hagen* festőjére emlékeztet.

Arany, bár a szenvedélyeket őszintén és tarta-

lék nélkül nyilatkoztatja, s nem lehet oly finnyás mint a salonias novellaírók, alkalmazkodott az újkori ízléshez is. — De ezenkívül az egész mű igazságszolgáltatása is a szenvedély feletti uralkodást erénynek tünteti fel, s e részben közelebb van a keresztyéni felfogáshoz, mint a szintén keresztény korban keresztyén által írt *Nibelungen*, mely talán a legpogányabb nagy mű Európában.

Aranynak nincs az a követelődzése, hogy egészen helyre akarja állítni az őskori magyar eposzt, úgy, a mint volt, a mi lehetetlen. — Ama régi eposz nemcsak kedvtelése és historiája volt a nemzetnek, hanem vallásos jellemű is, s meglehet, nagyobb mértékben vallásos, mint bármi más jellemű. Tán több volt benne a mythologiai, cosmogonai elem, mint az eposz szorosan megkivánná. A csodák, dæmonok tán többet szerepeltek benne, mint az emberek és emberi cselekvények. Arany, ha talán többet tudnánk is az őskori mythosból — miről különben nagyon keveset tudunk positivitással — kétségkívül nem tartá vala czélszerűnek túlhalmozni hitregével eposzát. E művében vagy indulatok, vagy büntető és jutalmazó elv megszemélyesítésére vannak behozva a természet feletti ények. Költőnk, ki szem előtt tartja a traditiókat, nem veté el a Hadúr és Ármány-féle hitregét, melyet Vörösmarty használt. Csakhogy Aranynál a rossz szelleme inkább a hős képzeletének kisértő

réme, mely csak futólag jelen meg, s nem a Hadúrral szembeszálló hatalom.

Ármány a költeményben csak egy pillanatra tűnik fel, akkor, midőn Buda alatt lova összeroskad, s maga alá nyomván, a bölény már-már összetapodná. — Ekkor villan keresztűl Etele agyán az az undok gondolat, hogy bátyját, ki csak akadály az ő nagyratörése útjában, veszni engedje.

Ármány szörnyképében tűnik fel Etelének e gondolat; de azonnal eltűnik, mint midőn a holló a nap előtt hirtelen elvonúl. Etele belehajítván Isten e gonosz ellenségébe gerelyét, az már eltűnt.

Nagyobb szerep van adva a legfelső égi hatalomnak, kit hol Hadúrnak, hol Istennek nevez a költő. — Úgy tünteti fel, mint ki a jókat megjutalmazza, a gonoszokat megbünteti, sőt az a keresztyéni vonás is megvan benne, hogy az indulatán uralkodni tudót kegyeli — különben szabad akaratot engedve az embernek cselekedeteiben. — Etelét megjutalmazza, hogy a kisértésnek ellene bírt állani, midőn Budát veszni nem engedé. — A jutalom az a kard, Hadúr azon bűverejű kardja, mely által Etelét a föld urává jelöli ki. De hozzá teszi, hogy csak úgy lesz úr az egész földön, ha ez egy hibáján, heves indulatosságán, uralkodni bír. — Hadúr azt mondja, itt az idő, végzetes álomba merítni Etelét s őt megjutalmazni :

Itt az idő, mert lám, győztes akarattal
Győzi magát, s harczol riadó haraggal;
Diadalt Armányon ma is üle szépen,
Bátyja unott élte ment hősi kezében.

Itt az idő, hogy már birodalmát bírja,
Miképen öröktül ez meg vagyon írva
Mély titku rovással, fent a világ-fáján:
«Úr az egész földön, ha az egy hibáján».

A mű utolján, midőn Etele megöli bátyját, így szól az ének:

Ám had ura Isten jól látva egéből,
Hunokért nagy könnyű csordula szeméből:
Jaj! betelik, mondá, már íme betelnek —
Népe jövendői számlálva Etelnek.

Isten, alant földjén, ő lehetett volna;
De nagy ily kisértés földi halandóra —
Szólt és megnyugodott, könnyét letörölvén:
Hogy örök-állandó amaz erős törvény.

Ime egyszersmind a kiálló szeglet kő, mely mutatja, hogy *Buda halála* bár befejezett elbeszélés magában, a költő egy második részt is csatolhat e művéhez. Etele Hadúr kardja által a világ urává érzi eljegyezve magát — egy leendő epopœa hősének van kijelölve; de meg van vetve alapja egyszersmind tragikumának is.

III.

Czélom e czikkekben nem a mű részletes ismertetése. A mélyebb analysis, a számos és magasbrendű szépségek kiemelése, a minden oldalról való vizsgálat nem fér ily szűk keretbe. Czélom csupán a munka nagyjából való jellemzése. A mi keveset felhoztam és idéztem is, nem azért történt, mintha azt tartanám a mű legszebb részének — mert a válogatás bajos volna — hanem csak azon czélból, hogy jellemzésemet példával illusztráljam; s midőn a világirodalom legnagyobb eposzait felhozom, nem akarom párhuzamba tenni velök. A mű olyan, hogy csak a jövendő fogja kimutathatni valódi helyét az eposz-irodalomban. Homer és a Nibelungenek felhozása is csak egyik-másik jellemvonás felderítéseért történik.

Az előttem fekvő műben minden szoros kapcsolatban áll, teljes összhangba olvad, s ezen általános jellemzésben főkép ezt igyekszem, legalább nagyjából, kimutatni. A korból és korszelleméből indúltam ki, a mennyire azt a mondák és történet engedék, s költőnk is egészen a krónikákból meríté az inspiratiót. A jellem, a színezésül szolgáló részletek, mintha közvetlenűl Árpád-korbeli mondáinkból nőttek volna ki. Ma-

gok az erős szenvedélyek, melyeket költőnk fest, a kor képére látszanak teremtve lenni.

A tárgynak pedig, melyet költőnk feldolgoz, egészen megfelel a hang és a forma. Ez az, miről jelen czikkemben szólani akarok.

Az eposzíró annál több hivatást bizonyít az eposzra, minél jobban bele találja magát azok jellemébe, érzületébe és helyzetébe, kiknek cselekedeteit, viszontagságait elbeszéli, s szavaikat is, mint a drámaíró, utánozni bírja. Minél jobban láttatlanná teszi magát az író egyénisége, hogy előadásán, mint tiszta üvegen át, az előadott jellemeket és jeleneteket szemmel kísérhessük, annál magasb fogalmat ád hivatásáról. Látni való hát, mennyire különbözik tőle a lyrai költő, kinek saját egyénisége a főtárgy.

Az ódaköltő, úgy szólván maga magát játsza, míg az eposziró tőle merőben különböző embereket utánoz; az első saját élményeit és érzéseit, az utóbbi mások lményeit és érzelmeit adja elő. Ki tévesztené össze a művészetben a zenecompositort a festővel? Ez csak azért nem történik, mivel művészetük kézzel fogható eszköze másmás, míg a költészetben csak a nyelv az eszköz. Az elbeszélés csaknem oly objectiv, mint a képirás. Azért koránt sincs kizárva az elbeszélésből az érzelem. A költő együtt érez képzelete gyermekeivel.

De minél jobban kerüli, hogy a maga személyében szóljon, annál teljesebben feledi a hallgató magát a költőt s annál nagyobb az illusio. A jó elbeszélő műben az, a mi meghat, maga az elbeszélő érzelme és hangulata ugyan, de ez mindig csak mintegy lappang az előadás szavaiban, melyek a költőtől merőben különböző tárgyról szólanak. Egy jeles ballada vagy eposz olvasásával ép annyira a költő emotióinak hatalma alatt állunk, mint egy hatalmas óda vagy szónoklat olvasásakor; pedig az emotiót egy eset elmondása, egy lelkiállapotot híven jellemző leirás idézi elő, s alig vagyunk képesek számot adni róla, mi az a látszólag teljesen objectiv szavakban, a miben a hatás titka rejlik.

Alig hozhatnánk fel erre jobb és ismertebb példákat, mint Arany eddigi balladáiból és eposzaiból. Van-e egész lyránkban meghatóbb dal, mint az egészen elbeszélői objectivitással írt *Zách Klára,* vagy valami erősebb emotiót keltő elegia, mint az, a mélyen szánakozó hangú költemény, melyben *Ágnes asszony* esete van elbeszélő énekbe foglalva? Felhozzam-e a haza pusztulásán érzett mély fájdalomtól annyira áthatott históriás éneket, *Török Bálint*-ot, vagy az oly drámailag tárgyilagos, de annyira mély érzésű balladát, *Szondi két apród*-ját?

Azonban a ballada közelebb jár a tulajdonképi

lyrai költéshez. A tárgy maga is gyakran egy-két lyrai megható mozzanat a hős történetéből, s minden elbeszélési részletezés, nagyobb fejlesztés és hosszú peripetiákon áthúzódó mese ki van zárva köréből. Külső formája is a rhythmusnak és rímnek többféle mesterfogásait engedi meg, s refrainje is, melyek oly jól illenek hozzá, mutatják, hogy inkább énekelni, mint szavalni való.

Az eposz, tárgyánál fogva, az objectivitás nagyobb mértékét engedi meg, s maga külső formája sem oly kötött. Közelebb jár a szavaláshoz, mint az énekhez, s természetében van a nyugodtság nagyobb mértéke. Mindemellett itt is van uralkodó hang, mintegy resonantiája a költő érzelmeinek. A fokozat itt is nagy lehet a prózai elbeszélő styl legtökéletesebb mintaképétől, a népmesétől s arab regéktől Dante mélyen sentimentalis styljéig. Költőnk *Toldi estéjén* az elegiai s kissé humorba átmenő hang végig vonúl az egészen, és áthatja az előadást, s a csak töredék *Daliás idők*-ben a dalnok a nemzeti nagyság és tulajdonképi lovagkor zászlaját teljes gazdagságában bontja ki rajzai által, s a hősiség férfias ép pathoszát vegyíti a naiv érzületű előadásba.

Csak a fent elősoroltak is elegendők annak bizonyságára, mily mestere költőnk annak, hogy saját emotiója által hasson a látszólag a legobjectivebb elbeszélésben. De mind balladáit, mind eposzait

együve véve, többről is meggyőződünk, hogy t. i. a hangulat oly különböző egyes elbeszélő költeményeiben, mint csak egy ugyanazon költőnél lehetséges, s nem kevesebbféle, mint a hányféle a tárgy, melyet megénekel. — Vannak nevezetes költők, pl. BYRON és HUGO VIKTOR, kik majd minden elbeszélő költeményt egy ugyanazon hangon és modorban írnak, tulajdon lyrai hangjokon. Ők valóban lyrai, és nem eposz-, annál kevésbbé drámaköltők. ARANYnak csak fent előszámlált balladái, az elő nem számláltakkal együtt, mily sokféleséget tárnak elénk!

Mindamellett *Buda halála* a hangra és stylre nézve oly különbséget mutat eddigi műveivel, hogy a ki készen volt is rá, hogy itt újat fog venni költőnktől, kétségkívül meg lesz lepetve általa. A hang, elbeszélési modor, a jellemzés stylje más, sőt mintha nyelvet is külön készített volna a költő ez egészen különböző tárgyhoz; de mind a hang, mind az elbeszélés modora, a jellemzés stylje s a nyelv, mintha egészen a tárgy természetéből nőtte volna ki magát.

Erősebb szenvedélyeket, nagy összeütközéseket colossalisabb alakokat s történeti katastrophákat akarván előállitni, a tárgy méltóságát egyszerű külső .és belső forma által adá meg. Az épület nagy idomaiban, nem díszítményekben akará kimutatni művészetét. Az erő nyugalma ömlik el a

compositión s uralkodik a hangban. E tekintetben legjobban hasonlít irodalmunk eddigi legnagyobb époszához a Zrinyiéhez, s ama nagyszerű középkori emlékhez, a *Nibelungenlied*-hez.

Továbbá az elbeszélésben semmi kitérés. Csak egy rész az, mi ilyennek nevezhető — egy regedal, mely azonban egészen odaillik a mű általános styljébe. Különben minden jelenet, mint a legjobban alkotott drámákban, a cselekvény fejlését, a mese haladását mozdítja elő, és sietteti a kifejlést. Az indokolás erőteljes; de csupán a cselekvő egyének szavaiban és tetteiben található, a költő maga nem bocsátkozik bővebb magyarázatba, vagy ha maga beszél is, egy-két szó, egy erőteljes sor van odavetve.

Magok az egyének, csupán szavaik és tetteik által vannak jellemezve. Engedi, hogy kibeszéljék magokat, hogy cselekedjenek; de cselekvésök indokainak magyarázgatására nem veszi át a szót, sőt lelki állapotuk részletes leirására sem. Ha Toldi Miklóst, úgy szólván, mozdulatról mozdulatra, minden gondolatában és érzésében nyomról-nyomra kisérhettük, hogy kalandjaira kisérvén: úgy szólván a legbizalmasabb barátunkká lett, itt egy-egy szó, egy-egy mozdulat, egy pillantás festi az őskori nagy alakok lelki állapotát, s különösen Eteléét; s az olvasóban némi tiszteletet ébreszt, hogy kevésbbé van vele bizalmas lábon,

mint a jó Toldi Miklóssal. Toldiban a kalandos romanticismus elbeszélésének folyama széles mederben, gazdagon folyt a megannyi teljes képet adó nyolczsoros strophákban, s az egy nyomon haladott elbeszélés, mintha nem hagyott volna semmit elmondatlanúl, a nélkül azonban, hogy kelleténél több lett volna mondva. *Buda halála* négysoros strophéiban is az egyes sorok vagy sorpárok néha már átmenetet képeznek egyik erőteljes képről másra.

Ezen jellemzés nemcsak jobban beleillett a mű styljébe, hanem a korba is, melyet rajzol. A primitiv társadalmakbeli ember jelleme is egyszerűbb, s nemcsak a költői eszményítés kivánja meg, hogy csak főtulajdonaiknál fogva jellemezze a költő, hanem a kor is. A naiv forma, mint a népmesékben is, legjobban megfér az átalános jellemzéssel, s az ily jellemzés legjobban beleillik a naiv korba. Mindemellett költőnk szavakban, tettekben oly határozottan különböző alakokat állít elő Etelében és Budában, Detrében és Szömerében, Ildikóban és Gyöngyvérben, hogy semmi hasonlatosság nincs közöttük. Még ott is jellemez költőnk, hol csak a legátalánosabb ideális vonásokat várjuk, jellemez pedig oly minden követelődzés nélkül, mintha nem is volna szándékában, s oly módon, hogy a nagyolva olvasáshoz szokott ember talán észre sem veszi. Egy példát hozok fel. Az

egész hatodik ének e műben egy közbeszőtt regedal, melyet a hun lantosok a mátrai vadászat alkalmával énekelnek, s szól Hunor és Magyar két testvérről, kik mondáink szerint, egy anyának voltak fiai, s vadászaton egy szarvast vevén űzőbe, eltévelyedtek a pusztában, és sohasem látták többé szülőföldjöket. Letelepedtek hát a pusztán, s egyiktől a *hun*, másiktól a *magyar nemzet* származott.* Nem szándékom e gyönyörű rege szakadatlan szépségét leírni.

A mit *különösen* ki akarok emelni e helyen, az mintegy mellékesnek látszik e regében. Enéhnek két fia messze űzvén a szarvast, a *Kur* vize partjára érnek. Itt Hunor így szól: «itt megháljunk». — Magyar azt mondja: «viradattal visszatérünk a csapattal». A két testvér a Donig, a Mæoti tengerig hajtja a szarvast, hol az eltünik, s a vitézek végkép eltévedtek a pusztán. A költő így beszélteti Magyart és Hunort, a szép *Enéhnek* két fiát:

Szóla Magyar: hej! ki tudja
Merre van a hazánk utja?
Kerek az ég mindenfelé —
Anyám, anyám, meghalsz belé!
Szóla Hunor: itt maradjunk!
Tanyát verjünk, *itthon vagyunk* stb.

* A mondát Kézai Simon krónikája tartotta fenn.

Látni, hogy a kisebbik testvér váltig haza vá gyik, s mily megindító az a sor, melyben anyja fájdalmára emlékezik, ki őket nem fogja többé látni! Ellenben a nagyobbik testvér csak arról szól, a mit tenni kell, s úgy szólván akárhol otthon találja magát. Meglehet, a költő a rövid jellemzésben többet akart kifejezni, mint a bátya és öcs közötti természeti különbséget: a magyar és hun közötti nemzeti különbség van megszemélyesítve; a magyarban a honvágy és hazaszeretet, a hunban a tevékenység és kalandok szomja. Ott a hazája, a hol jól találja magát és tere nyílik kalandos vállalatokra.

Azt hiszem, a mely olvasó az ily vonásokra figyelmes, több élvezetet és emotiót talál az egyszerű megszemélyesítésben, ily jellemzés mellett, mint a hosszas magyarázatban s a szónoki vagy lyrai ömlengésben. A fiúi szeretet egy sorban több erővel és természetesebben nyilatkozik, mint tán egy hosszú lyrai ömlengésben. Ily vonás sok helyt fordúl elő e műben.

Buda halála mind a szenvedélyek, mind az alakok nagysága, mind az epikai styl tekintetében haladási fok irodalmunkban, s a kik tán más véleményen volnának is, annyit meg fognak adni, hogy legalább kisérlet, eposzirodalmunknak egy lépéssel tovább vitelére. — A tárgy a legnagyobb epikai tárgyak közé tartozik, a költő mindig szem

előtt tartja, hogy az epikus költő feladata: az emberi jellem és szenvedélyek hű festése és nyilatkoztatása, s az emberi cselekedetek felett uralkodó világ-rend feltüntetése egy cselekvényben. E cselekvény maga egy következetesen lelektani fejlemény elejétől végig, mint valamely jó tragœdia. Végre a jellemfestés módja és stylje a legméltóbb a tárgyhoz, s az eposzirás legnagyobb mesterei szentesítették.

Költőnk az eposzirás legnagyobb magaslatáig kivánt emelkedni, s minő eszköz által? Azon naiv hanggal, modorral és magyar nyelvvel, melyet némelyek egykor *paraszt poezis*-nak gúnyoltak! A naiv felfogás, az egyszerű gondolat és érzés, s annak egyszerű kifejezése nem csodaképen, hanem a legtermészetesebben egyezik a fenségessel, melynek egyik eleme mindig az egyszerűség.

A világirodalom minden legnagyobb eposzait összehasonlítván, kitűnik, hogy azok a legjelesebbek, melyek a népek gyermekkorában kelvén, a naiv egyszerűséget párosítják az emberi szenvedélyek legerősebb festésével, s a legfenségesebb tárgyakkal. Költőnk, a helyett, hogy Virgilt, Tassot vette volna mintaképül, az őskori nagy népköltők útján kivánt járni, s már korán elsajátítá a magyar népköltészet naiv szellemét. Voltak más költők is, kiket a népköltészet szelleme tett nagyokká: ilyenek Burns Róbert, Béranger s a mi Petőfink.

De mindenik csak a lyráig, legfeljebb balladákig vitte. Arany az, ki e téren a legnagyobbat kisérli meg, habár eddigi művei is, a *Toldi*-k, bizonyítják, hogy az eposz középfajában, a romantikus eposzban, a naiv forma a művészet, mily magas fokával párosúlhat, sőt mily természetes eleme lehet a művészetnek.

Arany *valamint a Toldi-kban, úgy Buda halálában sem azt a képtelen lehetetlenséget akarja, hogy egészen helyreállítsa közép- és őskori eposzunkat.* Csak a kor és mondák szellemébe hatott, s naiv költői felfogása és epikai tárgyilagossága által a telhető legjelesb művet akará írni. Nem hiszem, hogy megköszönné, ha úgy fognák fel művét, mint valamely után-csinált régiségi tárgyat, vagy egy rongált ócska kép kijavítását.

Naiv s a legeredetibb eposzt akarta írni, azon nyelven, mely legnagyobb nyereség irodalmunkra nézve.

A «*paraszt nyelv*» oly határozott diadalokat vívott már költészetünkben, hogy csaknem mindaz, a mit Petőfi és Arany hódított költészetünknek — s az pedig nem csekély tartomány — ennek segedelmével történt. Maga Vörösmarty is gazdagítá nyelvét amaz örökkön buzgó eleven forrásból. — A művészet nem hogy veszített volna akár Petőfi, akár Arany által, sőt kétségtelenűl nagyot haladott.

Aranyt nem zavarták se a visszaélések, se némelyeknek némileg indokolt elkedvetlenedése, hogy ne csak megmaradjon a maga útján, hanem teljesebben felhasználja a nép nyelvét. — Népi s olykor tájszavak fordúlnak elő, s mindezekből, mind a szójárásokból, habozás nélkül és bőven merített, a hol találó képül és kifejezésül használhatta.

Felhasználta a maga czéljára az ódon magyar nyelvet is, még pedig nemcsak azért, hogy ódon színt adjon az őskori tárgyú költeménynek. — Az Árpád-korbeli magyar nyelvről, melyen tán Etele mondáit énekelték, nagyon keveset tudunk, oly keveset, mint a mythologiáról; s ha megvolna is az a nyelv, aligha fordításra nem szorúlna — legalább a nagy közönség kedvéért. Arany a két évszázaddal ezelőtt divatozott nyelvből vett át nagyon sokat, némileg maga is ösztönszerűleg ódon szellemet sajátított el akkori írókból, s olvasói illusióját emeli az, hogy a költő és hősei nem azt a közönségessé vált magyar nyelvet beszélik, hanem a régi kor szelleme ömlik el még a szavakon.

De meg kell jegyeznünk, hogy akár a népi, akár a régi nyelv felhasználásában, nemcsak az a czél van elérve ezen költeményben, hogy naiv és ódon színt önt el rajta.

Azt is eléri, hogy az egészen magyar tőrül sza-

kadt költészetnek, az eredetiségben változatosabb, hajlékonyabb nyelvet adjon, s a magyar nyelv erejének és gazdagságának egy új példáját mutassa fel.

A mi Aranyban mindjárt első felléptekor meglepett minden született és magyar nyelvű magyart, az a minden idegen zamattól egészen ment s a nyelv geniusával annyira egyező eredetiség volt, mely a született magyarral is egy még magyarabb nyelv lehetőségét látszott elhitetni. Az, a mit «idiom»-nak neveznek, oly teljességében s oly valódiságában nem nyilatkozott volt még, mint *Toldi*-ban. Nem abban áll annak titka, hogy egy-egy oly szót vesz fel, mely különösen a magyar köznépé, hanem a kifejezés, a szóhasználat s a beszéd fordulatainak azon sajátságában, mely hű tükre a magyar lelkületnek és észjárásnak.

Azonban már akkor költőnk nem csak az élő néptől tanúlta a magyar nyelv erejét. Merített a másik, első rendű forrásból, melyet Vörösmarty is használt ragyogó és dús nyelvének gazdagítására, sőt az újító Kazinczy is kegyelettel volt iránta. — Arany a régi nyelvből is, mint a nép nyelvéből, a nyelv szellemét, a magyar «idiom» titkait leste el, s később balladái, melyek terén a naiv forma által korszakot alkotott, bizonyítják, mint tudja használni is amaz ódon, erőteljes stylt.

Nem avúlt szavak fölelevenítése, hanem régi tősgyökeres magyar szóhasználat és fordulatok, költői képes értelmű kifejezések, s a verselést annyira emelő inversiók által vett fel újító és ép elemeket a magyar költészetbe. Kétségtelen, hogy Kazinczy és Vörösmarty óta a magyar nyelvnek s különösen a valódi magyar költői nyelvnek, eddigelé is Arany tett legnagyobb szolgálatot.

S mégis, minden előbbi diadalai után, ha nem mondom is, hogy *Buda halála* korszakot alkotó mű — ezt a jövő dönti el — mindenesetre felteszi koronáját azon korszaknak, melyet Petőfivel együtt maga nyitott meg. A naiv költészet itt a legmagasabb költői nemben használtatik, s nyelv tekintetében *Buda halála* magába öleli mindazt, a mi eddig e téren történt; a mi a népballadákban költői új elem volt, itt együtt, teljes mértékben fel van használva.

Mindez nem affectatióképen használtatik. A kifejezés erejét, képes értelmét, rövidségét emeli, s csak a költő gondolatának korrekt és természetes kifejezése. Művészettel van az használva s csak eszközűl. Ez által nyer a nyelv oly tömöttséget, erőt, mely a költő hathatós és rövid vonásokban rajzoló művészi modorához legjobban illik.

A való elhallgatása volna hát s a mű egyik nagy becsének mellőzése, ha ki nem mondanám, hogy nem ismerek művet irodalmunkban, mely a

nemzeti nyelv összes költői kincsének gazdagságából annyit bírna felmutatni, mint ez az aránylag kis könyv, s melyben a nyelv több művészi ügyességgel és avatottsággal volna felhasználva. Ezt az érdemet szükséges kiemelnem, mert főleg ez az, mit csupán a hazai s csupán a jelenkori kritika tehet. Minden más részben élvezheti, értéke szerint becsülheti a külföld is e művet; elmondhatja rá, minő rangot foglal el az eposzirodalomban (mely, úgy szólván, jelen korban alig létezik a többi európai nemzeteknél); de a nyelvhez egyedül mi szólhatunk, az egyedül bennünket gyönyörködtet és gazdagít. Még saját nemzetünk későbbi generácziói sem méltathatják annyira ebben a tekintetben.

A mai kor, midőn nyelvünk annyi oldalról kifejlett, alig érti, mi volt a bámulattal határos meglepő *Zalán futása* nyelvében 1825-ben, mi volt az új Petőfinél 1844-ben, mi — még inkább — Arany *Toldi*-jában és balladáiban. Mindez átment költészetünk vérébe, hogy ma alig találjuk újnak és meglepőnek.

Buda halála mind az eposzi felsőbb rendű művészet, mind nyelve által egészen új tünemény irodalmunkban, a mellett pedig egészen magyar, s a legeredetibb forrásokból frissíti a költői nyelvet: a nép nyelvéből s az erőteljes és egészséges magyarságú régi irodalomból.

Buda halála, mint mondám, csak első része egy Attiláról szóló következendő eposznak, habár magában ép úgy megállhat, mint *Toldi* első része a többi nélkül.

Krónikáinkban az Attila-mondák, ha *Buda halálá*t egyik korszakalkotó eseménynek veszszük, önként szakadnak három részre: az első az, melyet költőnk feldolgozott; a második Etele haláláig terjedne; a harmadik Csaba királyfi bujdosása lenne, s általa a kapcsolat Árpáddal és a magyar nemzettel. Nem vagyok beavatva a költő szándékaiba; de úgy hiszem, hogy, habár a történet nem ismeri el ténynek az Attila és Árpád közötti egyenes családfát, fel van jogosítva rá a magyar nemzeti mondák által, s ekkor a hun és magyar, kik *Buda halálá*-ban is csak elvált testvértörzsek, új rokonságba hozhatók.

Maga költőnk folytatást igér előszavában, sőt dalában is. Az utolsó, a tizenkettedik éneket, e rövid bevezetés nyitja meg:

Már fészke fölött leng énekem ezuttal,
Buda forgó napja száll meredek ruddal,
Este van, este van .... késő a madárnak:
Nem látjátok-e már, hogy nőnek az árnyak?

Buda körül bús éj tornyosodik össze,
Hanem a sors utján csak pihenő lesz e:

Uj dalok, uj dolgok tolmácsai jőnek,
Ha Isten erőt ad szegeny éneklőnek.

Nemcsak a derék éneklő, hanem költői irodalmunk érdekében is óhajtjuk neki az erőt és kedvet, még minél számosabb mű befejezhetésére.

— —

PETŐFI SÁNDOR.

PETŐFI ÚJABB KÖLTEMÉNYEI 1847—1849.*

1858.

I

PETŐFI lyrájának legszebb tulajdonsága az *őszinteség* és *egyszerűség*. Sohasem öltözteti piperébe gondolatját, czélja csak a megtestesítés, s ezért a legegyszerűbb szavakat választja hozzá. Átadván magát valamely gondolatnak és érzelemnek, nem törekszik egyébre, mint hogy híven közölje másokkal, úgy a mint lelkében él; minden díszelgése az egyszerűség s egész virtuozitása az őszinteség. Verseiben a kifejezés hangja együtt emelkedik, együtt száll magával a gondolattal és érzéssel. Vannak versei közt *annálfogva* hibás művek, mivel az eszme közönséges, mindennapi, prózai, de a nyelv és hang megfelelő.

* Pest, Emich Gusztáv sajátja. 1858. Két kötet.

Senki sem ismerte jobban a magyar nép *élő* nyelvét, mint ő; de alig van példa rá, hogy ezen előnyét fitogtassa a népies kifejezések hajhászatával, mint utánzóinak egész egy írói generatiójában 1850 óta tapasztaltuk. Keresetlenűl látszik tollára jönni a szó; de a mit mondani akar, az meg van mondva úgy, hogy jobban nem lehet: a több már fölösleges czifraság, a kevesebb pongyolaság volna. Még drámáiban is, melyekben azt mutatja meg, mint *nem kell* drámát írni, s valódi szörnyszülöttek, de a mi keveset beszélnek, a motivumokra és szándékaikra nézve igen szófukar személyek, azt a keveset oly magyarán mondják meg, a mint egy magyar drámaíró sem tudta. Épen a virtuoz költőkön eshetik meg, hogy olykor a szavak és szófordulatok keresettségével lepnek meg, sőt gyönyörködtetnek is, kapcsolatban a zseniális rímjátékokkal. Petőfinél a gondolat merészsége mellett szó és rím szerény egyszerűségű, s soha sem tünik föl mesterkéltnek és keresettnek. Nem *virtuoz* — ő naiv költő.

A styl ez őszintesége és egyszerűsége emeli őt magasabbra sok virtuoz lyrikusnál. De épen azon oldalon, a melyről az írók és művészek legkitűnőbbek, szoktak egyszersmind hibába esni, túlmenvén az illő határon. Petőfinél is a keresetlenség mindennapiassá lesz olykor. Valamint tárgyát, úgy szavait sem válogatja meg. A Kazinczy kora óta

divatozott nagyobb csin és műgond ellenében nem csoda, ha sok kortársa hanyatlást látott. Az, hogy a szót egyszerűen a gondolat jelének veszi, elszoktatta némileg a kifejezések megválasztásától és bírálásától. A magyar igék olykori helytelen hajlítását nem is említve, a rossz magyarsággal írók műveiből néha idegen, nem magyar kifejezéseket vesz át, minő: gyümölcsöt *hozni* (e helyett *teremni*), vagy a régi *érzelemnél lenni* (értsd úgy érezni, mint régen), melyek idegen eredetét fölösleges bizonyítnom. Mesterkéletlen rímelése nem egyszer oly merész, hogy szabálytalanságot vethetnek szemére.

Szótára távolról sem oly gazdag, mint Arany Jánosé, akár szavakban, akár eredeti fordulatokban. Petőfi csak kora népnyelvét s annak sem sok dialectusát használja, s csak igen kevés nyoma vehető észre, hogy régi nyelvemlékeink szókincsét méltatná, mely Arany részére oly gazdag bánya volt.

De meg kell adni azt, hogy Petőfi a földolgozott tágyaknál s lyrája jelleménél fogva nem érezte ennek szükségét. Szerette a lehető legegyszerűbb hangszereket.

Elődei s kortársai szép, de üres phrasisai, nagy bombasztjai nem tántorították utánzásra.

Azoknál olykor az allegoriák alatt gyakran elmosódott, testetlen volt a gondolat. A kor meg-

bámulta a «bús feledékenység koszorútlan alakja» lebegését, vagy az ily phrasist: «Gyászos enyészet volt vállára kerítve palástul». Petőfinél, daczos ellentétben ezen divattal, ha a nyelv csengő-pengő zenéjére keveset adott, szavainak teste van.

Megtörténik, hogy egy-egy bizarr ötletet, egy-egy mértéken túl nagyított képet árul költészet gyanánt; de igen ritka eset, hogy szavakkal takargassa a gondolat ürességét, vagy a szóhalmaz köde csaknem ürességgé párologjon el.

Nem dagály, hanem a megtestesítő képzeletnek képtelenűl bizarr elcsapongása, midőn Petőfi a napról írja, hogy az semmi egyéb, mint egy nagy szappanbuborék.

Valami óriás fiu
Kifujja reggel keleten,
Szétpattan este nyugaton —
És ez mindennap igy megyen.

A gondolatnak teste van, a kép határozott; csakhogy az egész az értelem korlátaiból kiszabadúlt képzeletnek gyermekjátéka. A styl ezen határozottsága és világossága legnagyobb tévedései közt is ritkán hagyja el. A gondolathoz s képzeletéhez való hűség nem engedi homályba tévedni. Nem értette a művészet azon fogását sem, hogy némely dolgot ügyesen elleplezzen. Se homálylyal, se dagályossággal nem vádolhatjuk; de igen azzal, hogy néha szörnyetegeket állít elénk s hogy képei

néha nem válnak becsületére ízlésének. Ilyen, hogy többet ne említsek, egyik hasonlata, az akasztott ember, a mi elég gyakran fordúl elő arra, hogy kedvencz hasonlatának nevezhessük. Aligha nem Hugo Victor némely ocsmányságai buzdították effélékre.

Érzelmeire nézve sem mondhatjuk el egész igazsággal, hogy soha túlzó nem volt; hogy némely képzelt betegséget valódi betegségnek ne vett volna; vagy hogy életbeli komédiási hajlamai néha a tollát az affectatio terére ne csúsztatták volna át. Van példa ezekre költeményei között; de mentes azon sentimentalismustól, mely annyira megszokta a nyögdécselést, hogy a kifejezés által akarja elhitetni a nem létező fájdalom nagyságát. Kivételesen erre is van példa, mint az *Etelka sírján* czímű gyűjteményben. De nem is ezek által szerzett nagy népszerűséget s nem ezek jellemzik őt, mint költőt. A mi hiba van költeményeiben, többnyire a tárgyban, azaz magában a gondolatban van, mely olykor nagyon csekély, olykor a képtelenségig bizarr, s néha igen prózai arra, hogy költői legyen. A megfelelő előállítást nem téveszti el.

Írói jellemének ez egyenessége s mondatnók naivsága meglepő volt azon korban, midőn föllépett. Vörösmarty *utódainak* dagályával, szónoki felfújtságával, s az akkori lyra egy részének németes érzelgésével kiáltó ellentét volt a Petőfi egyszerű, pathosztól és beteges sentimentalismustól

ment, férfias őszintesége. Ezen egészséges költői styl — a gondolat túlcsapongásait nem véve stylnek — jótékony, erősítő hatással van a lélekre s a különben vele nem mindenben egyetértő jó ízlésre is. Még túlzásai is, melyeket kezdetben méltán támadtak meg, a közönség előtt nem voltak elidegenítők. Az új költőt csak annál daczosabb ellentétben tüntették föl az említett költőkkel, kik már semmi újat sem tudtak mondani a szépirodalmi lapok olvasóinak.

Még nagyobb ellentét volt az egykorú szépirodalommal szemben költészetének azon jellemvonása, melyet *valóságnak, élethűségnek* mondhatunk. Ritkán énekel ő meg valamely érzelmet *elvontságában:* többnyire egész egyéniségével, életviszonyaival együtt, szerepel dalaiban; oly tulajdon, mely az újabbkori lyrai költők nagy részétől jellemzően megkülönbözteti őt.

Kisfaludy Sándor kétségtelenűl szép érzelmekben gazdag és eleven képzeletű dalnok; ő is száz alakba tudja öltöztetni szerelmét; de a ki főkép a *Keservő szerelem* czímű gyűjteményét olvassa, tudni fogja, mit tesz valamely érzelmet *elvont* (abstract) *modorban* énekelni meg. Kisfaludy pedig még kevésbbé elvont, mint Petrarca sok más utóda. Található *Himfi*ben — habár vannak kivételek — számos dalt, melyeket csaknem minden szerelmes elénekelhet saját állapotára; s akár fiú,

akár leány legyen, elküldhet karácsonyi, pünkösdi vagy névnapi üdvözletűl kedvesének. Petőfi dalai jobb részének meg van kelti ideje, alkalomszerűsége, olykor helyi színezete, valamint bizonyos meghatározott adresse is, úgy hogy igen sok szép dala csak hozzá s körülményeihez illik, más ritkán mondhatná vagy dalolhatná el. Kisfaludy kitünő a természetből vett mesterkéletlen hasonlatokban, s egyszerű képein mindig szín és némi melegség ömlik el; de versének vagy végén vagy elején vagy egészben ott látjuk a magányba vonúlt elmélkedőt, a ki nem kedvesével enyeleg, nem jelenlétében szól hozzá, hanem mintegy saját érzésének képekbe öltöztetésével akarja elűzni búját, vagy élvezni örömét. Kétségtelenűl szép és egyszerűen bájos az ily dal:

A virágok seregében
  A rózsa legékesebb,
A csillagok seregében
  A nap legfelségesebb.
Ilyen rózsa a szerelem
  Az életnek kertjében,
Ilyen nap, ily fejedelem
  Az örömnek egében.
Boldog kinek e nap fénylik,
Kinek ez a rózsa nyílik:
  E nélkül a kert csak gaz,
  Ama nélkül nincs tavasz.

Nem akarok levonni semmit az ily költés érdemeiből; de mennyire más a Petőfi költési módja,

midőn nejével a kandalló mellett ülve a zordon őszi estén eszébe jut, mint bujdoklott egykor hajlék nélkül ily időben. Egy másik szerelmes költeményében *Azokon a szép kék hegyeken túl* kedvesének igéri:

Oda viszlek szép Erdélyországba
Láposvölgyi regényes magányba.

Az ottani magány leírása után, melyhez oly kitünően ért, így végzi be versét:

Ott gyakorlom én be ezt a régen
Óhajtott szót: kedves feleségem.

Az életviszonyoknak, saját sorsának, a körülményeknek ez alkalomszerű és helyes fölhozása nagy elevenséget, olykor rendkívüli változatosságot ad dalainak, néha minden sorral más-más képet állít elénk. Néha az élet- és lélekállapotokat jelző képek oly változatosak, hogy csak a képzelem és kedély logikáját látjuk azokban. Ilyen például egyik, még az elvontabbak közé tartozó dala: *Édes öröm ittalak már,* melyben előszámlálván, hogy mind az öröm, mind a bú pohara összetörött — imígy folytatja:

Fényes nap a szív öröme
Sötét felhő takarja be.
Sötét felhő a szív búja,
Szellő jön és odább fújja.

Olyan vagyok mint az árnyék,
Mintha temetőben járnék.
Elmult idő, elmult idő,
Te vagy, te vagy a temető stb.

Csaknem a hány sor, annyi változás. — De többnyire határozottabban s az élet több részletével hozza költeményeibe viszonyait a múltban és a jelenben. Így a *Te az enyim, én a tied* czímű költeményében. Csak két versszakot idézek belőle, melyben egyik legfeltünőbb átmenetét találjuk:

Ha Juliskám eszembe jut, Sötétben is látok,
Fényes szeme, fényes lelke Hint reám világot;
Ha előttem e két fáklya, Belátok a menyországba.

Tudod-e még, édes anyám, Mikor gyermek voltam?
Kinn az utczán házunk előtt Játszottam a porban.
Már ott a járt a fejembe: Ha belőlem király lenne! stb.

Egy másik szerelmi dalában mennyi változatosság csak ez egy versszakban:

Nem vagyok az, a ki voltam, A ki annyit szomorkodtam.
Csillagos ég az életem; Ezt is neked köszönhetem.

Az életviszonyok, a körülmények és természeti képek e futó változásai igen nagy természetes kedvességet adnak dalainak; de a főkülönbség az

ő költése is az elvontabb költés között még nem ebben van. Költeményeinek valósága, élethűsége még messzebb megy. Tisztán lyrai dalai közűl azokat válogatván ki, melyekben geniusa leginkább kitűnik, úgy találjuk, hogy nemcsak életviszonyát állítja elénk, hanem hogy drámai személyként nem is annyira elbeszéli jelen állapotját, mint inkább eljátszsza előttünk. Jelenetet látunk, mintegy párbeszédet hallunk, mely az őt illető résznek elmondásából áll. Nem egészen páros jelenet-e az, melyet e szavakkal szemünk elé állít?

Szerettelek lyánykorodban,
Szeretlek most százszor jobban,
Nem százszor, de ezerszerte,
Ha meg nem haragszol érte.

Némely oly dala is, melyben csak elbeszélni látszik saját érzelmeit, oly elevenen mutatja föl őt magát egész életnagyságban, hogy magánbeszéd ugyan verse, de drámai magánbeszéd.

Ilyen például, hogy fényes példát hozzak föl régibb költeményeiből *A szerelem, a szerelem* czímű népdala, melyből csak az utolsó versszakot idézem:

Édes apám, édes anyám,
Ne bizzatok most semmit rám.
Nézzétek el ha hibázok —
Tudom is én, mit csinálok!

A lelkiállapot főleg az utolsó sorban oly közvetlenséggel, oly plasticitással van mintegy moz-

dulatokban szem elé állítva, hogy méltán bemutathatjuk a drámaiság példájaként.

Ily drámai magánbeszéd foly le *Megbántott a rózsám ...* czímű versében:

Megbántott a rózsám nagyon,
Haragudtam érte nagyon,
Haragudtam buslakodtam,
Mint az efélékért szoktam.

Elbeszélésnek, önállapota leírásának látszik főleg a három első sor; de a ki mondja, egészen előttünk áll, s épen az teszi meg hatását, a minő férfias naivsággal mondja el. Az utolsó sorban, mely úgyszólván az egésznek savát adja meg, magát állítja elénk a költő, s nem az eset maga, hanem az ember indítja önkénytelen mosolyra. A költemény végén még feltünőbb ezen drámai közvetlenség, ezen naivság. Miután elmondja, hogy addig tartott a haragja, míg megcsókolta galambja, így zárja be:

Édes hegyes tőr a szava
S édes balzsam az ajaka.
Ilyen ez a leányféle!
Mit tegyen az ember véle!

Kétségkívül senkit sem az érdekel, hogy milyen az a leányféle, hanem azon férfi, ki ily kedélyes a két utolsó sorban, mely nagy hatást fogna tenni egy drámai szereplő szájában.

A legtöbb lyrai költő elvonúltságban s elmélkedve írja körűl érzelmeit. — Vagy a jelenből, vagy a múltból elmondja a szenvedés minő kórjeleit vette észre magán, hogy érzett, hogy sírt, hogy volt szerelmes — szóval elbeszéli búját-baját, mint a ki egy kiállott betegség szenvedéseivel kérkedik, vagy ha a jelenről szól is, olyan mint a ki a szenvedéseket elsorolja, elpanaszolja, a mi nem csak, hogy férfiatlanabb, hanem kevésbbé elhitető is. Hogy Petőfi mennyire nem született ez elpanaszlásra, hanem csaknem minden érzelmét menynyire szereti mintegy szemünk elé állított jelenetté s lefolyó cselekvénynyé alakítni át, melyekben ő a főszemély, azon dalai mutatják, melyek legkitünőbbek. Tehetsége az ily előállításban éri el tetőpontját; s nem igen tévednénk, ha bátran e tárgyilagosság kisebb-nagyobb mértéke szerint mondanók ki, melyik tisztán lyrai költeménye gyengébb, melyik kitünő s egészen eredeti. Végig forgatván minden költeményét, úgy fogjuk találni, hogy legnagyobb számmal vannak az ily dalok régibb költeményeinek első kötetében. Az életviszonyok, életének számos, mondhatni drámai momentuma ott van leggyakrabban elénk állítva, s ezért az a kötet sokkal változatosabb, elevenebb színezetű, mint a későbbi három. Legkevesebb van oly dal régibb költeményeinek második kötetében. De ott is a kötet elején (mintegy a 8-ik laptól az 50-ikig)

azon dalok, melyek eredetileg *Cyprus lombok Etelka sírjáról* czím alatt jelentek meg, mutatják a költő szóban forgó hajlamát. Mi adhatna a költőnek több alkalmat arra, hogy önmagába mélyedjen, s elvontan énekelje meg bánatát, mint egy oly kedves halott siratása, a kit alig ismert volt? De a költőnek tárgyilagosításra hajlandó képzelete itt is föltámasztja kedvesét; látja a halottat éber álmában, sírjára, koporsójára borúl stb. — Az új két kötetben is kevés az oly dal, melyben e hajlama kisebb-nagyobb mértékben ki ne tűnnék. — Nem is említve azon dalát, melyben fölszólítja nejét, hogy játszszák el közösen azon jelenetet, midőn először szerelmet vallott volt. Egész jelenetté van téve az *Ide kis lány* czímű vers vége s a *Már galambom* kezdetű.

Idézzük-e ezen versét *A mióta én megházasodtam,* melyben más élő személy hiányában az Örömet, Gondot, Fájdalmat megtestesítvén, fejedelmi széke elébe idézi; s azokhoz tart rendre beszédet.

Ezen tulajdona: érzelmeinek az életviszonyoktól, saját egész sorsától való el nem választása, és azon hajlam, hogy érzelmeit mintegy önmaga által vitt cselekvényben szereti megtestesítni, egyszersmind kiválóan jellemző tulajdona a magyar népdaloknak is. — Ezek közűl is az írottat ennélfogva különböztetjük meg a nép ajkán keletkezett daltól.

A Petőfi kora előtti népdal-imitatiók azzal árulják el többnyire származásukat, hogy a drámaiság helyett elbeszélők. Későbbi keltű és elterjedt népdal volt a *Hortobágyi pusztán fuj a szél* — csak elbeszélő modora által elárulná, hogy diák ember gyártotta, ha nem volna is a végén egy rettenetes hiba a cæsurában:

«Szomjas és szerelmes | két gonosz,
Magában is minde | -nike rosz».

Nike rosz, nike rosz — ez ismetlődik! Gyermekkoromban ezen kiállhatlan melodia az ajtó nyikorgását juttatta eszembe, s fogadni mertem volna, hogy a «nike rosz» görögül van. De ezen hiba nélkül és az előbb említett jellemvonás elárúlná, hogy a dalnak szerzője nem a nép.

Szintén nadrágos ember s hír szerint Bernát Gazsi szerezte az elterjedt népdalt: *Az alföldön halászlegény vagyok én,* Tisza partján kis kunyhóban lakom én. Egy cseppet sem drámai, hogy valaki magamagát írja le. — A vers további része már drámai s a magyar népdal szellemében. Reflectáló vagy elemző modorban nem tud énekelni a nép. Erdélyi népdalgyűjteményében kétségkívül a legkitűnőbbek közé tartozik az I-ső kötet 11. számú szerelmi dala:

A merre én járok Még a fák is sírnak,
Gyenge ágaikról Levelek hullanak.
Hulljatok levelek, Rejtsetek el engem,
Mert az én galambom Sírva keres engem stb.

Vagy a 18-dik számú, melyben a versszak első sora ismételtetik.

Látod rózsám, hogy nyergelek, jaj!
Még sem hiszed, hogy elmegyek, jaj, jaj, jaj!
Nézz utánam keservesen, jaj!
Látsz e többé vagy sohasem, jaj, jaj, jaj!

Én azt hiszem, bármily szép, s bármennyire egy jelenetet festő is Csokonai ismert dala *Este jött a parancsolat,* a nép embere nem úgy költötte volna, mint elmult dolgot s különösen nem mondaná:

Sírva mentem kvártélyáig
S onnan a kertek aljáig,
Indúlt nyelvem bús nótára,
Árva gerlicze módjára.

Mily szép, a szerelem gyöngédségét s a fájdalom szórakozottságát festő eme két sor:

Tíz rózsát hinték lovára,
Száz annyi csókot magára.

De a magyar nép jelennek szokta festeni az ily cselekvényt, minden szemünk láttára történik, és nem igen beszéli el maga a dalos mik voltak fájdalmának nyilatkozványai. Ez már némileg reflexio, melyre a népköltészet nem jutott el. Reflexiói is, mikor előfordúlnak, drámaiak, s *jelen lelki* állapotának egyszerű kifejezései, mint:

Jobb lett volna nékem
Világra se lennem,
Mintsem ily kínokat
Kelletik szenvednem.

De e reflexió is csak előzménye a mindjárt rá következő *életbeli* állapotnak:

Elmehetek már én
Alá s fel az utczán,
Nem mondják már nékem:
Gyere be violám!

Ámbár Petőfi azon nehány dala, melyből töredékeket adtam, vagy a melyeket csak érintettem, eléggé bizonyítják geniusa hajlamát: mert valóban azok nemcsak hogy legdrámaiabbak s így népköltészetünk szellemével legjobban megegyeznek, hanem egyszersmind legsikerültebbeknek, a képzeletet leginkább elbájolóknak és megragadóknak tartom: — mindamellett szükségesnek látom talán legszebb dalát mutatni be, mely irodalmunk egyik valódi gyöngyszeme. A *Szülőföldemen* czímű dalt értem. A gyermekkori emlékek kétségkívül szép alkalmat adhatnának költőnknek, hogy contemplátiókba mélyedjen az emberi élet fölött. Megénekelhetné vágyait és sajnálatát, hogy nem gyermek többé. Panaszt emelhetne a sors ellen. Ellentétbe állíthatná a gyermeki elfogulatlan tisztaságot az életbeli felnőtt emberek romlottságával — mint Byron tevé, mi-

dőn egy hosszú költeményben gyermekkori emlékeit énekli meg. PETŐFI még azt sem teszi, a mit BYRON említett költeményének tisztán festő és jellemző részében, hogy elbeszélő formában mondja el a maga és társai kalandjait. PETŐFI egészen jelenné teszi gyermekkorát. A költemény elején a reflexiók csak annyira terjednek: húsz éve annak, hogy a helyet elhagyta: az idő hogy lejár! Folyvást fülébe cseng a dal: «Cserebogár, sárga cserebogár», melylyel a dajka altatta őt s ezen altatódal zár be minden versszakot. Csakhamar beleolvad egészen a múlt jeleneteibe. Előhíjja a régi játszótársakat, maga mellé ülteti őket, hogy elfelejtse a húsz évet, mely őket elválasztja. Gondolata méhként jár be minden zugot a dajka édes dalának folytonos kiséretében. Most már egészen gyermekké lesz:

Gyermek vagyok, gyermek lettem újra,
Lovagolok füzfasípot fújva,
Lovagolok szilaj nádparipán
Váluhoz mék, lovam inni kiván,
Megitattam, gyi lovam, gyi Betyár! ...
«Cserebogár, sárga cserebogár!»

Megkondul az esteli harangszó,
Kifáradt már a lovas és a ló,
Hazamegyek, ölébe vesz dajkám,
Az altató nóta hangzik ajkán,
Hallgatom, s fél álomban vagyok már ...
«Cserebogár, sárga cserebogár!»

Bármily könnyűnek lássék oly képet rajzolni, mint a fentebbi, mely felületesnek s az érezni nem tudók előtt csupa gyermekjátéknak tetszik, e dal mesteri kezet, vagy inkább művészien alkotó képzeletet árul el. Minden kép holt és nem tesz hatást a lélekre, ha a művész lelke hangulatát nem képviseli. Bármennyire gyermekké lesz Petőfi e dalban, nemcsak a gyermeket látjuk, hanem mindenütt érezzük azon hangulatot, melyben lelke van. Sőt tán igazabbat szólunk, ha azt mondjuk, hogy az elénk festett kép csak csendes lelki hangulata, az érzésteli elmerengés utánzása, mint ha megfordítva mondjuk, hogy a képen érzelme ömlik el.

A költő azon csaknem elszenderítő lelki állapotot festi, mely a múltakon merengést jellemzi. Maga a refrain a dajkadal felejthetlen édességével van tele. A kép befejezése, a mű végén tökéletesen összeesik, egygyé válik a merengő hangulat álomba merültével: «Hallgatom s fél álomban vagyok már . . .». Szerencsésebb compositiót alig lehet képzelni, mivel a dal nem csak kifejezi a lelki állapotot, hanem maga a kép épen ott végződik, a hol a hangulat is elérte a netovábbját. Így tudta ő a lélek legfinomabb hangulatát jelenetté, cselekvénynyé változtatni át.

A mint ezekből látjuk, Petőfi a magyar népköltészetnek nemcsak tárgyait, nemcsak szavait és

szabadabb rimeit, hanem a belső formát, mintegy a nép eszejárását is magáévá tette. Sőt a versformákban egész egy új világot nyitott meg. Oly kifogyhatlan ezekben, mint maga a népköltészet. A minták alapjokban megvoltak a népnél, de ő azok szellemében föltaláló is volt.

Ezenkívül lelkesűlt idegen mintákon is.

Elődei a jelen század első két tizedében a latin óda és az olasz sonett formáit utánozták. A következő húsz évben lyránk formára és hangulatra a sentimentalis német költészet hatása alatt volt. Petőfi a magyaron kívül a franczia irodalom felé fordúlt. Meg kell adni azonban, hogy természetes esze és költői ösztöne rá vezette a lehető legkitünőbb mintára. Korán, irodalmi pályája kezdetén rátalált a francziák újkori legkitünőbb költőjére s talán minden kor és nemzet egyik legnagyobb lyrikusára, Berangerra, kitől egy-két darabot magyarra is fordított. Kétségkívül tőle tanúlta el s a népi irodalmunkban nem szokásos formát ő honosította meg — értem a *refraint*. Az 1842—43-ban feltünt s még aránylag keveset produkált költő 1844-ben, midőn teljes vitorlával diadalmasan tart a halhatlanság czélja felé, már több refraines verssel lép föl: *Gazdálkodási nézeteim, Búcsú a szinészettől, Boldog pestiek, Sovány ősz* és több más. Petőfi kedvencz formájának nevezhetjük, miután későbbi legsikerűltebb művei közűl nem

egy van ily keretbe foglalva, minők az épen imént bemutatott *Szülőföldemen* és *Dalaim* czímű remekek.

Egészen Petőfi geniusához valónak tarthatjuk ezt a formát. Mentül szabadabban csapongott lángképzelete, annál szükségesebbnek érezhette, hogy a strophák végsorainak ismétlése adja meg a dalnak az egységet. És viszont, ő nem lehetett kitéve azon veszélynek, melybe szerényebb képzeletű költő eshetik a refrain használása mellett, az egyhangúság veszélyének. Néha minden stropha hangja változik, s a refrain más-más hangnembe megy át, mintegy folytonosan halad: a *Dalaim*ban a legszelidebb hangtól a mennydörgésig, a *Szülőföldem*ben a lehelletszerű elhalásig. S mindkettőben az ismétlés oly lényegesen hozzátartozik magához a tárgyhoz, hogy ha elvéve képzeljük, értelme sincs a versnek, összeomlik az egész compositió.

Ha Berangertól vette is a példát, az alkalmazás egészen Petőfié.

A versformák valódi mestere ő, annál nagyobb, mentül kevésbbé látszik meg művén e részben is a keresettség. Valamint szavai, rímei és rhythmusa egészen a tárgyhoz van alkalmazva. Még különben gyenge művei is tanúskodnak erről.

II.

Valamint előbb a formára, úgy most a tartalomra nézve, először is sikerült költeményeinek egynehányában akarom kimutatni geniusa hajlamát.

Petőfi, a szenvedélyes, haragos Petőfi, a minőnek sokszor hetvenkedve mutatja magát, tulajdonkép az enyelgés, a szelidebb humor és a legtökéletesebb lelki nyugalom és csend valódi költője, nem pedig a nagy szenvedélyeké. Mindazon nyers s ellenszenves jellemvonás, mely alatt számos olvasó emlékezetében élt, meg van a mi jeles költőnk egyéniségében; de költészete épen az ellenkező jellemvonásokban szokott tündökleni, melyek szintén egyéniek és sajátjai. Mindenkiben vannak ellentétes tulajdonok; de Petőfinél feltünőbbek, mint fiatalságánál, mind határt nem ismerő őszinteségénél fogva.

Ha rendre veszi az olvasó mind azon költeményt, melyre a fentebbiekben mint más tekintetben is jelesekre utaltam, úgy fogja találni, hogy a költő egész eredetiségét, s legszebb tulajdonait megörökítő művei, a kedélyes, enyelgő vagy szeliden elmerengő, nyugodtan szemlélő lelki állapot szülöttei. Kedélyesség és igen csekély keserűséggel vegyült humor jellemzi még azon szi-

lajoknak tetsző dalait is, melyek régibb költeményei első kötetében mint borozót, vagy az élet nyomorát többnyire kinevető embert állítják elénk, habár se kifejezései, se képei nem oly válogatottak, hogy a tisztúltabb ízlés példányaiként volnának felmutathatók. Enyelgése és humora nyers, de humor marad és enyelgés. Egyik költeményében a borozó «fejek beverésével» fenyegetőzik, hogy mindjárt e fordulatot adhassa haragjának «De te, kis lyány, mit huzódol előlem?» ... E drámai átmenet azonnal kedvességet derít a kellemetlen durvaságra.

Az ilyféle szilajabb tréfának sokkal kevesebb példáját találom *Újabb költeményei*ben. Lelke komolyabbá lett s kedélye, a hol csak kedélye szól, tisztúltabbnak látszik. Azon nyugalom, azon tökéletes lelki csend festéséről pedig, a melynek a költészetben alig találhatni szebb példáját, mint a már idézett *Szülőföldemen* czímű vers, jóval több műve beszél az új két kötetben. Ide tartoznak leíró költeményei csaknem mind, melyek rövid ismertetését e czélra tartottam fenn.

Először is két őszi dalát hozom föl a II-dik kötetből. Egyik *Ősz elején.* A lendületes vers e teljes elmerengésen végződik:

Órahosszat elmerengek
És ha egy elejtett tárgy

Vagy harang, a mely megkondul
Fölriasztott álmainbul:
Elmém, nem tudom hol járt.

Ennél sokkal szebb a másik, a már említett *Itt van az ősz itt van újra....* Aludjál hát szép természet, úgymond:

Én ujjam hegyével halkan Lantomat megpendítem,
Altató dalod gyanánt zeng Méla, csendes énekem.

Kedvesem te ülj le mellém, Ülj itt addig szótlanul,
Mig dalom, mint tó fölött a Suttogó szél elvonul.

Ha megcsókolsz, ajkaimra Ajkadat szép lassan tedd,
Föl ne keltsük álmából a Szendergő természetet.

Sajnálom, hogy helykimélésből ide nem írhatom az egész dalt, mely jellemzetessége mellett és a színezet finomságánál fogva a legkedvesebb s finomabb rajzai közé tartozik: különben is az idézett töredék csak a merengő, csendes és szenvedélytelen hangulatért van fölhozva. Részletesebb festései hasonló nyugalmas lelki állapot tükrei, mint a csendes folyam, mely híven verve vissza egész tisztaságban a tárgyakat, zavartalan méltósággal halad tovább.

A *Téli esték* czímű leíró költemény egyik legsikerűltebb mű e kötetekben. Mit idézzek belőle, mit hagyjak el? Minden részletben tükröződik az egész, de — épen ezért nem állhatom meg, hogy,

habár csak egy töredékben is, ne mutassam az egésznek hangját, modorát és művészetét. Azon versszakot választom ki, a mely mintegy egygyé olvasztja a családiasság, a házi béke és nyugalom minden addigi képeit egy lágy harmoniába. Miután a költő leírta, mondhatni egyenként a családot, a meghitt bizalmasság és mesterkéletlen szivesség ugyanazon hangján, mely a vendégszerető és a családiasság szent tiszteletét képviselő házi gazdáé, a két utolsó versben már mintegy azt ábrázolja a mű, hogy a falusi téli est az udvaron és utczán is oly békés, oly bizalmas, mint benn a szobában. Az utolsóelőtti versszakot idézem:

Holnap kenyérsütés napja lesz, szitál a
Szolgáló s dalolgat, behallik nótája.
Csikorog a kútgém ott kinn az udvaron,
Lovait itatj' a kocsis éjtszakára.
Huzzák a czigányok valamely víg toron,
Távolról hangzik a bőgő mormogása.
S e különféle zaj ott benn a szobába,
Összefoly egy csendes lágy harmoniába.

A költő a mi künn történik, nagy művészi tapintattal, a nélkül írja le, hogy eltávoznék a csendes tűzhelytől. A külsőt is mind csak a belső harmonia emelésére érinti — csak egy-egy hangot véve föl a külső jelenetekből a lágy harmoniához.

Félig tájfestés, félig genrekép a *Kutya*

kaparó, de mind a táj, mind magok az emberi alakok s a lak belseje csak azt mondja:

Kivül-belül szomoru csárda ez
  A kutyakaparó!

Az egész költemény az elhagyatottság mélabús s egyszersmind humoros képe. A pusztulás, hanyagság, s egyhangúság sőt a megtestesűlt unalom tán soha sem volt elevenebb és érdekesebb képben állítva elénk. A kép nagyon szomorú és igen prózai volna, ha humor nem vegyűlne az egészbe. A mint a tárgyak mintegy megszólalnak s a mint a csaplár és csaplárné beszél, épen a naivságban van bizonyos komikum:

Fejét egyik vállára bocsátá
  A pufók kemencze,
Redők gyanánt tisztes agg homloka
  Meg van repedezve.

A csaplárnét vad őszinteséggel szólaltatja meg:

Ő sem igen beszél, s ha szól, száját
  Szidalomra nyitja,
Hogy a vármegye a betyárokat
  Már mind kipusztitja.

Ebben áll a csaplárné nagy fájdalma! A költő az egész műben egy megjegyzést sem tesz. Rajzol és nem elmélkedik. A környezet leírása erőteljes,

merész és az egészszel a legösszhangzóbb. E némaságba csak meghalni jár a harangszó, csak eltévedt madár vetődik ide, s az sem állapodik meg, hanem tovább repűl. A gyalog-bodza *kedvetlenűl* termi itt gyümölcsét; a nap nem süt itt úgy mint máshol, mintha szánakozva tekintene az árva csárdára. A kutya ott hever, nem árt, nem is használ. Minden, a mit látunk, árva, szomorú, hiábanvaló. Fölteszi az egész költemény koronáját az utolsó versszak, mely az elhagyatottság, hiábanvalóság festésében és a humorban tetőpontot ér. A csárdától nem messze egy kopár dombon régi kőszent áll:

Ennek is valaki egy kopott tarisznyát
  Akasztott nyakába,
Mintha mondta volna: menj Isten hirével,
  Mit állsz itt hiába!

A mily szomorú és különös e táj, ép oly méla és humoros a hangulat, s a hangulathoz rendkívül jól illik az a sajátságos, csupán e czélra föltalált versmérték, mely lassúságában neki-neki iramodik, hogy nyomban lankadozva lassítsa lépeit.

Petőfi alföldi képeiben nem a szabadság azon szilajsága van megtestesítve, mely szenvedélyességét, korlátlan csapongását jellemzi. Képzelete és érzelme semmiben sem oly esendes, illő mérté-

ket tartó, mint mikor a végtelen rónákról vesz tárgyat képeinek. Csak azért szabadúl ki börtönéből «sas lelke», hogy lassan és mintegy széles karimákban szárnyalva andalodjék el a táj felett. — A nyugalom ömlik el a *Puszta télen* és a *Kis-Kunság* czímű tájképein is, melyek e két új kötetben szintén a szebb művek közé tartoznak. A szilajságnak semmi nyoma rajtok. A régibb két kötetben foglalt alföldi tájképei nagyobb szenvedélyt mutatnak. Legélénkebb és szenvedélyesebb az *Alföld*, melyben kurjantásokat, lódobogást hallani, ménes, gulya jelenik meg, a dőlt kéményű csárdát vásárra menő betyárok látogatják, fák, vetések elevenítik a tájt, s az egészbe a költő lelkének nagyobb heve van vegyítve. A *Csárda romjai* bár csendesebb, elegiaibb hangon van előadva, a csárda lakóinak élete sorsában egy kis regény foly le előttünk, s az egészben oly érzelem van, minőt Petőfinek kevés dalában találunk.

A zavartalan lelki békének egy tájképben való megtestesítését látjuk a *Tisza* czímű leíró költeményben is. A lélek egészen elmerűl a természet nagyszerűségébe és csendjébe. A tárgyak mintegy a nyári alkony legének finom ködével vannak bevonva, egyes tárgyakat alig, csak az egészet látjuk, még a természeti hangok is alig zavarják a csendet. A távoli malom zúgása oly halk, mint a szúnyogdongás, s azon csekély, alig észrevehető

pattanásokat, melyeket a vizsgáló talán egy bogárka szárnya elperczenésének vagy valamely fű magtokja fölpattanásának tart, a költő így írja le, a Tiszáról szólván:

Sima tükrén a piros sugárok
(Mint megannyi tündér) tánczot jártak.
Szinte hallott lépteik csengése,
Mint parányi sarkantyúk pengése.

Az ég, s mindjárt rá a ködös messzeség képét e sorokban rajzolja:

Boldog órák szép emlékeképen
Rózsafelhők úsztak át az égen.
Legmesszebbről rám merengve néztek
Ködön át a mármarosi bérczek.

A kép oly elragadó tündériességű néma pompájában, kevés tárgyú fenségében oly szépen van festve, hogy méltán kiált föl maga a festés végén:

Oh természet, oh dicső természet!
Mely nyelv merne versenyezni véled!
Mily nagy vagy te! mentül inkább hallgatsz,
Annál többet, annál szebbet mondasz.

A kép e versszak után, melylyel bizvást befejezhető lesz vala, megszünik s a leírás is elveszti tündéries szépségét, a mű pedig az összhangot. A következő két szakban az van leírva, mint megy

a költő vacsorára, s mint dicséri társainak a Tisza jámborságát. Az utolsó két versszakban a jámbor Tiszának az áradt Tiszával való ellentéte van röviden festve. Az egészet e versszak fejezi be:

Mint az őrült, ki letépte lánczát,
Vágtatott a Tisza a rónán át,
Zugva, bőgve törte át a gátot.
El akarta nyelni a világot.

A szilaj áradás e leírásában már nem találjuk azon tisztaságot s egyszerűséget, mely az előbbi csendes rajzot oly nagygyá teszi. Az őrülthez való hasonlítás után a vágtatás következik, mely szilaj paripát juttat eszünkbe, aztán maga a Tisza töri át a gátot, s végre ez is elenyészik a nagyításban, midőn el akarja nyelni a világot.

Különösnek látszik, hogy Petőfi az Alföldnél sokkal változatosabb s az egész világ itélete szerint szebb magas hegyi vidékeket nem szerette, mint maga is mondja. Egyik oka ennek az, hogy azokat kevésbbé ismerte. Egy táj szépségeinek élvezésére nem elég egyszer-kétszeri látogatás. Szükséges azt különböző évszakokban látnunk, a ború és derű számtalan vegyületeiben, sőt saját kedélyállapotunk szintoly számtalan árnyalatában merengenünk rajta. Azt hiszem, mindenki szülőföldét ismeri és élvezi legjobban, nemcsak a huzamos tartózkodás, hanem a gyermek- és ifjúkori fogé-

konyság s a hangulat változásainál fogva. — A photographia egy tájnak csak egy momentumát adja vissza. Nincs is benne köszönet. A tájképfestő, mint az arczképek mestere is, a változó hangulatok összeségéből a legjellemzőbb vonásokat tudja egyesítni. Sőt a műremekekben voltaképen a művész felfogása és hangulata uralkodik a nyers anyag fölött, mikor tetszés szerint választja tárgyát.

Ennélfogva egy másik, sőt főoka annak, hogy Petőfi az alföldi tájakat választja ecsete tárgyául, épen kedélyhangulata, mintegy lelkének belső vonzalma hozza magával. A mély csend, andalgó nyugalom s e mellett a korlátlan csapongás mezeje legalkalmasabb kifejezője volt költőnk legtermészetesebb hangulatának.

III.

Petőfi költeményei újabb gyűjteményének nagyobb részét a komoly, szenvedélyes szerelmi dalok teszik.

Általánosan szólok e dalokról s igyekszem közös jellemvonásaikból állítni határozott képet az olvasó elé, figyelmeztetvén, hogy e helyen kevésbbé szólok a formáról, mint a tartalomról; nem annyira a művészi alkotó tehetséget, mint az írói egyéniség érzülete módját tartom szem előtt. S épen ebben van vizsgálataim e pontjának nehéz-

sége. Mi azon érzelem, mely egy egyszerű dallá ne volna átalakítható? Egyetlen felsóhajtás, egyetlen ötlet, néha a kedélynek a végetlen kicsinynyel határos egyetlen mozzanata dallá tud átidomúlni, úgy hogy a kritikának a költészet végetlen kicsinyeivel van dolga s bajos, ha nem is az igazságtalanság legalább a szőrszálhasogatás vádjától menekűlnie.

Én csak az általános benyomást akarom visszatükröztetni, s e benyomást veszem — mint egész kritikusi pályámon mindig — legbiztosabb kiindulási pontnak, nem pedig holmi eleve fölállított theoriákat.

Petőfi lelkületében a szelidebb érzelmekkel, csöndes hangulattal szembetett sark nem az érzelmek mélysége vagy emelkedettsége volt, hanem a szenvedélyesség, az indulat, a vér és képzelet fölhevűlése.

A hatás, melyet szenvedélyes szerelmi dalai tesznek, nem azon sympathia, melyet megindulásnak nevezünk. Nem is hasonlítva őt a nagyobb mértékben sentimentalis költőkhez, csak Beranger-hoz, lehetetlen észre nem vennünk, — mert hisz közvetlenűl érezzük, — mennyivel mélyebb az emotio, melyet a chansonok lelkünkre tesznek, midőn a franczia dalnok komoly hangon szólal meg.

Petőfi komolyabb dalaiban tüzes, lángoló s

ritkán vannak könnyei. Emelkedni sem tud azon eszményi magasságig, mely némely költők szerelmi dalainak a pathos hangját kölcsönzi és fölmagasztalja, mondhatnók megszentesíti az emberi szív ezen természetes hajlamát. Nem említem Vörösmartyt avagy Schillert; Byron is minden tüze és heve mellett, mennyivel eszményiebb és pathetikusabb a szerelemben!

Költőnk egyénisége elütött a szerelmi dalnokok legnagyobb részének egyéniségétől. — Kevésbbé mondhatjuk szerelmét betegeskedőnek. Költeménye tárgyait s hozzá a képeket közvetlenűl az életből meríti többnyire. A képzelgő ábrándozás, a kétségek, a töprenkedés, a magába merűlő önkínzás, nem volt szokása: ő határozottan. magában nem kételkedve és elszántan nyújtja ki kezét a virág után, melyet bírni óhajt. Dalaiban a forró vágyak, s a tettre és vágyai czéljának elérése kedveért mindenre kész lelket látjuk; vagy pedig a boldogság küzdelem nélküli elragadtatása van megénekelve. Lelkének a szerelemben is positiv iránya volt. A benyomások egyszerű elfogadása s a heves ifjui léleknek kifelé törekvése jellemzik őt e részben is, kevés magába szállással, még keveselbb tünődéssel, mely a keresztyén költészetet megkülönböztetőleg jellemzi, s mely a szenvedélyek és a külső benyomások feletti uralkodási vágyból, ezen teljes hite mellett is kétkedő, s tökélyre törekvése

mellett is megalázkodó elvből meríti nagyobb szellemiségét, magasztosságát, s ugyan ez teszi mélyebbé, szívreható̇bbá is. A sentimentalismus az önfeláldozás és a természeti vágyakkal való küzdésből, saját gyengeségünk elismeréséből s a resignatióból foly, melytől Petőfi idegen volt.

Petőfi nem volt a fájdalmak, az elérhetetlen vágyak, az eszmények felé törekvés költője; hanem volt a szív gerjedelmeinek egyszerű és szabad tolmácsa, a természet «vadvirága», mint ő maga nevezi magát.

Hogy a vágyak, szenvedélyek, a hevűlet egyszerű érzésének dalba öntésében kevesebb idealismus van, mint ama sentimentalismusban, mely az ujkori lyra legtöbb szerelmesét jellemzi, a sok közűl csak egy példát. Az *Itt a gyűrű* czímű dalban énekli:

Csókolj, csókolj, senki sem lát
Szíjad, szíjad ajkamat,
S ha látnak is? jegyeseknek
Csókolózni már szabad.
Addsza ajkad, addsza orczád
Homlokod, szemeidet . . . stb.

A költő a jelent festi, de drámaiság nélkül, melyet csendesebb lelkiállapotot festő dalaiban kiemeltem. Hiányzik benne a művész Petőfi. A szenvedély valóságában hiszünk, de a költői ihletettségben nem.

E sorok után leírja szerelmi mámorát, mely miatt kedvese karjába dől. — Elragadtatásba menvén át, egészen elveszti a valót, a földet lába alól. Emelkedni akar s a végtelenbe, képtelenségbe téved.

Tul jutottam már a felhők
Tarka vándor táborán;
Csillagok között repülök,
Mindenik egy csalogány! stb.

Ezt névtelenűl adva ki, fűzfa-poéta versenek gondolná az ember.

Különben az ily elcsapongás idegen az ő költészetétől. Ki ismerne PETŐFIre ily sorokból?

Szép szemeinek esti csillagát
Bámulva nézik szemeim,
Miként ha most látnák először
E csillagot.
A melynek mindenik *sugára*
A szerelemnek egy *patakja*,
Mely lelkem tengerébe foly.

Az érzelem mélységét a következő versszakokban ilyen «elrugaszkodott» képek akarják pótolni. Csak az utolsó két sorban szólal meg a kedély a maga egyszerűbb őszinteségével:

Édes szép ifjú hitvesem,
Minek nevezzelek?

Az ilyféle költészetnek oly sok hive van a középszerű s néha tehetségtelen versírók közt,

hogy Petőfi az ilyneműek által soha sem lett volna híressé, soha sem gazdagította volna irodalmunkat halhatatlan névvel. A maga korában tán örömest, de nem lelkesedéssel fogadott író lett volna, az utókor előtt pedig nem válandott azon csillaggá, melynek eredeti, nem kölcsönzött fényéből ismerünk elsőrendű nagyságára.

Petőfi a megtestesítő költés s a konkret gondolkodás embere volt. Egy helyen igen találóan jellemzi gondolkodását, midőn azt így fejezi ki: «elmém *rajzolási*».

A rajzolásban valódi mester is volt, gondolkodásában sem tudott felülemelkedni az élet benyomásain. Mind maga, mind költészete oly nagy mértékben rá volt szorúlva ez életre, e prózai életre, mint tán egy költőé sem. Bármily fenhangon hirdesse, egy gyermekesen boszús fölhevűléseinek egyikében, hogy képzelete túl megy a napon, onnan az utolsó csillagra, aztán még azon is túl, hogy ott alkosson magának új világot (Garayként a fakó semmiben és szerintünk a még nem is fakó semmiből) Petőfi Sándor a föld embere.

A fentebbiek nem kivételes példák arra, hogy mihelyt költőnk a realis életet elveszti lába alól, a végtelenbe sőt képtelenre téved el. Így miután Etelkét eléggé elsiratta, nem volt tárgya szerelmének. Képzelete Shelley után indúlva, oly rémverseket terem, minő a *Felhők*. Meddő gondolatok, melyek

nem hogy uj világgá, de egyszerü dallá sem tudnak alakúlni. Lelkének nem volt elég segédforrása, hogy túlemelkedjék az élet benyomásain. Mihelyt azonban a bizarr eszmék *Felhők*nek nevezett foszlányain túlhalad az olvasó, látja, hogy új tárgyat találván a szerelemre, lelke visszakapja az élet elevenének szeretetét és vidorságát. Meggyőződünk, hogy azokat a dalokat nem a mély bánat s a léleknek önmagába sülyedése szülte, hanem az életnek, e valódi földének láb alól való elvesztése és az elhagyatottság magányának nem élvezete, hanem unalmai.

Általán véve tüzesebb, komoly szerelmi dalai többször mutatják a Pegazus szabadjára eresztett elesapongását, a miből, minden szerelmi dalát összevéve, feltünő osszhangtalanság áll elő. Ő a valót legtöbbnyire a maga valóságában szereti festeni; látjuk, hogy szerelmi tárgya nem ábrándkép, hanem e világból való, annyira, hogy még világi körülményeit is megénekelte: versei számos életbeli viszony tükrei és se magát, se mást nem igen tüntet föl eszményi megvilágításban. Másfelől s ennek daczára, a magasztalás legtúlzottabb képeit hajhászsza olykor. Úgy látszik, önmagát tagadja meg, ha igen magasra akar emelkedni.

Költészete mintha idegenné válnék, legalább elveszti otthonos biztosságát. Az érzelmek nemesítését, az eszményítést a túlhajtásban keresi. Köl-

tészete ilyenkor csak szemkápráztató és nem hat a lélekre. — Komoly szerelmi dalai inkább érzékiek, mint szellemiek; inkább az egyszerű fölhevülés, mint a megindulás kifolyásai. Nem mondom, hogy e dalok azon értelemben érzékiek, hogy kéjelgőknek nevezhetnők, hanem érzékiek azon értelemben, hogy inkább a vérmérséklet hevét, a fölizgatott képzelet játékát tolmácsolják, mintsem a szív és lélek világát tárják föl előttünk. PETŐFI költészetében a mélység általán hiányzik. A hurokon virtuoz a játéka, de a huroknak nincs mély hangöble, résonance-a. S az újabb két kötetben az ily versek teszik a szerelmi dalok többségét. Mindent összefoglalva, talán azért halványabb és kevésbbé változatos az újabb gyűjtemény, mint a régi.

A vér uralmát, a szellemi tartalom csekélyebb adagát látjuk másnemű dalai egy részében is. Az indulat gyakran pótolja az érzelem helyét. A haragot és gyűlöletet alkalmas költői motivumnak véli a lyrai költészetben. Nincs talán jeles költő rajta kívül, a ki még dicsekedni is szeretne mérgével és rút gyűlöletével. Még ódát ír a haraghoz, melyben nemes indulatnak nevezi azt, s csaknem szégyelve említi, hogy az, a kit barátjai «haragos PETŐFI»-nek neveztek, rég nem volt haragos. Ilynemű dalai néha gyermekessé is teszik őt.

Hát csendes házi madár
Lett az erdei sasból,
Mely körmeit egykor
A bősz zivatar
Hátába ütötte,
És rajta lovagla
Kevély diadallal?

írja a *Haraghoz* czímű versében.

Költőnk hazafias dalaiban az indulatok éles kitörésével találkozunk többször. Boszús, bősz és dorgáló. Szerette ugyan hazáját, a jelenért, a földért, melyet a föld kerekségén legszebb országnak nevez, a jövőért, melyet számára álmodott; de multja nagyságából csak azon daczos vonás tetszik neki, hogy egykor leborúlt előttünk az idegen. Néha pirúl azon, mint elmaradtunk más nemzetektől, sőt a nemzet gyalázatját is emlegeti, habár e gyalázatjában is hőn szereti hazáját. Villámokat, mennyköveket szór mint a *Magyar ifjakhoz* czímű dalában, a hol többek közt azt írja, hogy lelke felhővé alakúl s úgy vonúl át a hon felett.

Ha volna mennyköve, mint van a felhőnek
Csapásitól, ifjak, sokan hevernétek
A port élettelen.

Általában Petőfi azon politikai ódái, melyek nagyobb hévvel vannak írva, az indulatok, a szen-

vedélyek, a boszú fölzaklatását tűzik ki czélul az érzelmek nemesítése, a lélek fölemelése helyett. Demokratikus iránya ilyenkor nem a nép iránt igyekszik rokonszenvet ébreszteni, hanem az urak ellen való boszankodásban tör ki. *Misera plebs contribuens* czímű verséről azt hinnők, a szegény népen esik meg a szíve; de az egész nem egyéb a nemesség ellen intézett nyers fenyegetőzésnél, egy-két invectivával vegyítve, minő a győri vitézség fölemlítése. Az egészben Dózsa György föltámadt szelleme szól:

Nem hallottátok Dózsa György hírét?
Izzó vas trónon őt elégetétek,
De szellemét a tűz nem égeté meg,
Mert az maga tűz; ugy vigyázzatok:
Ismét pusztithat e láng rajtatok!

E vers, ha a boszú e hangját nem veszszük költészetnek, nem egyéb rímbe és versszakokba szedett hirlapi czikknél, melyet egy jóravaló szerkesztő azért nem fogadna el, mivel a gondolatok ép oly közhelyek, a mily mindennapi a hang, ez az úgynevezett költemény.

Költőnk világfájdalma sem egyéb az élénk gyűlöletnél, mely csak a türelmetlenség kifolyása; boszankodás, miért nem teszi a világ rögtön a mit ő óhajt:

Megvetésem és utálatomnak
Hitvány tárgya, ember a neved . . .
— — — — — — — —
És ha tetszik engem fölemelned,
Ám emelj fel mint bálványodat;
Ha fölültetsz fejed tetejére,
Majd kirugom szolgafogadat, —

mond egy helyen régi költeményeiben. — Bármily «nemes indok»-ból származik ez a dühönges, nem költői. A politikai irányu dalokban is a költő hivatása nemesitni az érzelmeket, s emelni, gyönyörködtetni a lelket, nem pedig nemtelen szenvedélyeket zaklatni fel, vagy saját felzaklatott indulatját foglalni versbe. Ezt nemcsak a moral s költészet fensege tiltja, hanem egyszerűen a költői compositio érdeke is. Ha elbeszéles s dráma összeomlik a moralis igazságszolgáltatás nelkül, a lyrai sem lehet el ezen idealismus nélkül. Valamint erkölcstanunk nem ad helybenhagyást a vad boszura, indulatokra, a gyűlöletre, bármily nemes eszmek érdekében támadjanak, s az ily felbuzdulást nem lelkesedésnek, legfeljebb fanatismusnak ismeri el, ugy a költészet sem fogadja be jogosultaknak ez indulatokat; mert ez már realismus, *a vér realismusa.*

Petőfi mind szerelmi, mind politikai irányu dalaiban többször esik ezen realismus hibájába, nem mindig képes benyomásait eszményesítni, a mit

pedig a művésztől és bármilynemű költőtől megvárunk.

Ámbár e szót «eszményítés» többnyire a képírásban és képfaragásban, továbbá a drámai és elbeszélő költésben szokták használni, s ellentéteűl realismusnak nevezik, midőn a művész vagy költő a külsőségek előállítására és kidolgozására fordított figyelem mellett nem állít elő valami *ideát*, vagy épen a külsőkre fordított gond miatt a rút és szép között nem téve kellő választást, a szép eszméje ellen vét. De a realismus nem csak erre terjed ki. Realismus az is, midőn a költő vagy a művész nem a lélekhez, hanem az *érzékekhez, indulatokhoz,* úgyszólván csak a *vérhez és idegzethez* szól. Így a mai költők és művészek realismusa abban is nyilatkozik, hogy a tömegek érzékiségét vagy indulatait és vad szenvedélyeit igyekeznek fölkelteni, nemes és emelkedett, vagy kellemes és kedves gondolatok és érzelmek helyett. A költészetben nemcsak a *szép* ideáljának, hanem ép oly mértékben kell uralkodnia az erkölcsi ideálnak is, ennélfogva meg van nemcsak a szép ideáljának ellentéte: a művészi realirány, hanem azon másik realirány is, melyet fentebb a vér realismusának neveztem. -- A költők idealismusa tehát nem csak abban áll, mily szép külső formába tudják öltöztetni érzelmeiket, hanem abban is, és főleg abban, mennyire nemesek és emelkedettek

az érzelmek. A két idealismusnak egygye kell olvadnia a költészetben, de szükség volt itt némileg elválasztanom annak kimutatására, hogy a *lyrában* ép oly joggal beszélhetünk realismusról, mint a képzőművészetekben.

Midőn fentebb Petőfinek érdemeül számítottam be, hogy sikerültebb, s egész eredetiségét teljes fényben felmutató dalaiba s leiró költeményeibe az élet valóságát viszi be, ezt nem neveztem realismusnak. A költő és művész alkotási *eszközei* az élet és temészet képei. Az élet és természet valóságának a költészetbe vitele csak akkor válik hibává, midőn az *eszkoz* czéllá lesz. A legnagyobb eszményiség is megfér az élet és termeszet realis képeinek a költészetbe való hozásával, ha ama képek csak szorosan a gondolat és érzelem híven kifejező tárgyaiúl vannak fölveve. Petőfi felhozott kitünő műveiben a legnagyobb műveszi tapintatot mutatja abban, hogy a természetből és életből épen csak a gondolat megtestesítéseül szolgáló legjellemzőbb, egy-két vonással megelevenítő képet tudja kiválasztani. A hol valami rút van költeményeiben, többnyire a gondolat és az érzelem az oka, mely nála olykor nem költői.

A mit szerelmi költeményei egyrészének csekély emelkedettségéről mondék, semmit sem von le azon *egyszerü* kedélyes dalai érdeméből melyekben mint nagy mestert mutattam be.

A kedély kellemes, enyelgő, vagy a jó kedv szeszélyes fellobanásai, a teljes lelki béke és nyugalom, vagy a humor ha nem emelkedettek, ha magasb eszme és mélyebb érzelmi körökbe nem ragadnak is, lehetnek kellemesek, lelki gyönyört okozók s mint ilyenek költőiek; mert a kellemes és ezzel rokon lelki érzelmek épúgy a költészet körébe tartozók, mint a mélyebb érzelmek, magasb rendű eszmék regiói, sőt a lélek ezen alsóbb rendű érzelmei magokban is több szabadságot engednek a költőnek, hogy a valót költeményeibe vigye. Egy vígjáték pl. mindig közelebb járhat az élet valóságához mint egy tragœdia, habár az első ép annyira szellemi származású mint az utóbbi.

A mint láttuk, alig van nagyobb mester a lélek egyszerűbb, szelidebb hangulatainak megtestesitésében nálánál; de a szenvedélyeknek nem mindig tud költői nemességet adni; s az emelkedés többnyire hiányzik műveiből. Ő egyszerűbb, kedélyesebb műveiben túltesz tán valamennyi költőnkön; de ódáiban messze marad jobb költőink mögött. Az ódát Berzsenyi, Kölcsey és Vörösmarty visszavitték hajdankori fenségére; Petőfi egészen az élethez szállította le, azon *nyersességgel* vivén a költészetbe a politikai eszméket, a mint a nyilvános élet piaczának szenvedelmes küzdelmében élnek. Mintegy a gyakorlati élet pora fedi el tisztaságukat.

Se a magasság, se a mélység nem az ő ott-

hona. Mindenben, úgy sikerűlt, mint nem sikerűlt műveiben azt mutatja, hogy geniusa, mint a magyar nép, a földszinen találja magát otthon, nem pedig elegans emeletes palotákban.

Mint ez ismertetés első szakában megjegyeztem, az élet szolgáltatja neki nemcsak a megtestesítés eszközeit, hanem az inspiratiót is az kelti föl benne. Legsikerűltebb művei mutatják ezt. Az tette kitünő költővé, hogy nagy képességgel bírta a benyomásokat elfogadni s azokat híven megtestesítni.

De másfelől, hibáinak egy része is ezen forrásból ered. Szenvedélyesebb komoly dalai néha épen e benyomások, az ingerek nyers kifejezése miatt vesztik el költőiségöket.

A mint az életen felűl akar emelkedni, gyakran a bizonytalanba, képtelenbe csap át, s költészetének eredetisége elenyészik, épen ott, a hol maga erőlködik eredeti lenni. Vannak más, nem szenvedélyes művei, melyek tagadólag még világosabban bizonyítják, hogy ő csak az élet benyomásaiból tud költeni. Nem ismertettem azon dalait, melyekben philosophál, elmélkedik vagy valamely érzelmet elvontan akar megénekelni. Ezekben is elenyészik eredetisége. Midőn eszmékre, elvontabb tárgyakra akar emelkedni, szegeny az inventióban. Az eszmék közhelyek, a nyelv mindennapi.

E tüzes költő ilyen nagyon alászállott hangon beszél s többször szólal meg muzsája ily kelletlenül:

> Miért kisérsz minden lépten-nyomon
> Te munkás bazaszeretet?

Ilynemű dalainak is meg van az az érdemük, hogy könnyen folyók, lendületesek; de e könnyű haladás, az üres szekér könnyűsége. Eszméi lazák, elnyujtottak, s így látszik főleg styljének azon általános jelleme, mely a központosítást, a kevés szóval sokat mondást nem szereti: stylje olyan, mint lelkülete, nem concentrált, hanem változatosság s inkább gyorsaság mint mélység által tünik ki.

IV.

Geniusának mindig az élet benyomásait követő természetéből magyarázom részemről, hogy költőnk elbeszélő művei nem sikerűlnek, s ezek közűl legkevésbbé azok, melyek a rá nézve ismeretlen múltból vannak véve. Az előttem fekvő két kötetben két bevégzett költői beszély van (ide nem számítván a *Lehel* czímű gyenge töredéket). Elmondhatjuk jó lélekkel, az *Arany Laczinak* czímű páratlan gyermekvers, sőt a *Fölszedtem sátorfám* is nagyobb dicsősége lantjának, mint a *Szécsi Mária* czímű tíz akkora beszély. A költő ez utóbbiban se

az élet elevenéből elfogadott benyomásokból nem vehetvén lelkesedést, se az ismert jelenből külső ruhát, középszerű s mondhatnám holt művet írt, melyben csak az ügyes, gyakorlott verselő ad némi kárpótlást. Minden részben csak az inventio hiányát látja az olvasó; jellemzése oly halvány, oly általános, hogy se Wesselényi, se Szécsi Mária nem egyéb ködképnél, mely többszöri olvasás után sem hagy valami határozott benyomást. A lélek küzdelmének — ezen Petőfi előtt megfoghatlan valaminek — alig van más jele, mint hogy a hős Wesselényi nem tud aludni sátrában a szerelem miatt, s kibujdosik, hogy egy darab kövön háljon. Emberei, kiket festeni akar, alig egyebek az impulsusok gépeinél, mind elbeszélésében mind drámáiban. *Szécsi Máriá*ban a fő momentum rendkívül könnyen van előadva s a csomó hebehurgyán kettévágva. Mihelyt Szécsi Mária választást enged Wesselényinek, hogy vagy pártját és elveit hagyja el, vagy meghal, Wesselényi minden habozás nélkül a halált választja. Ez egyetlenegy vonásban Petőfi mintegy önmagát rajzolja. Valamint ő nem tud kételkedni és habozni s a jellemnagyság legmagasb fokát a daczban látja, ugy hősét sem tudja másként festeni. *Hunyadi László* czímű balladája sem tündöklik nagyobb érdemekkel. Bezzeg sikerültebb az, e két kötetet megnyitó *Bolond Istók,* melyben a

hős nem más, mint a kit a vándorlegényben is látunk: a szegény, éhes, rongyos, csak a jó reménységre támaszkodó, útravalóul kifogyhatlan jó kedvvel ellátott s a nyomorral gúnyolódó kalandor, szóval ugyanazon alak, melyben Petőfi egykori énjét szereti előállitni. Kevésbbé sikerűl neki az öreg úr jellemzése, a ki nem egyéb, mint a világgyűlölet s életunalom feletti okoskodásnak egyik állítmánya — a világgyűlölet más emberi tulajdonok nélkül. A bonyolítás hiányzik itt is, s kivéve egy-egy mozzanatot, melynek *Bolond Istók* egyénisége ad érdekességet, az egész mű mind eseményeivel s embereivel együtt nem hasonlít az élethez.

Petőfi igen kitünő genrekép festő.

Teljesen objectivnek látszik, úgy hogy a költőt elfelejti a közönséges olvasó. Holott pedig saját lelki hangulata van képbe foglalva, de moralis eszme nélkül.

Ilyen műve *Pató Pál úr,* mely a magyar ember tétlensége és halogató természetének satirája; a *Jó tanító,* a *Katona élet, A kis béres* stb.

Inkább románcz talán, mint genrekép, ez igen szép költeménye: *Falu végén kurta kocsma,* mely ismét összes költeményeinek nehány legszebbje közé tartozik, mind érzésre, mind megtestesítésre, mind a styl egyszerűségére és kivitelre nézve. A közelgő éjjel a Szamos partján, a külső csenddel

ellentétben elevenen van leírva a parti kocsma lármája.

De a kocsma bezzeg hangos,
Munkálkodik a czimbalmos.

Egy uraság rájok izen, hogy hallgassanak, mert aludni akar:

Huzd rá czigány, csak azért is,
Ha mindjárt az ingemért is.

Ezt felelik a legények. Végre egy másik követ jő az ablakhoz s kéri ne vigadjanak oly hangosan, mert édesanyja beteg. Egyik legény sem szól, mindenik kiüríti poharát és eltakarodik. E kevés szavú élő jelenetben mennyivel több a költőiség, mint azon dalaiban, vagy inkább declamatióiban, melyekben az urak ellen, s a nép mellett szenvedélyesen és nagyobb szavakkal szónokol! Mihelyt Petőfinek eszébe jut, hogy ő nem csak költő, hanem demokrata, vagy politikai szerepre hivatott próféta s eszméket foglal versbe, alig mondható költőnek. Ily művei s olykor bölcselkedő tűnődései alig különböznek a prózától, s e legeredetibb költő néha oly mindennapi eszméket, oly kelletlen közhelyeket mond, melyek sokat levontak az iránta való rokonszenvből. Érdeme ezekben nem is egyéb, mint hogy a styl nem akar több lenni az eszménél. Ez eszmék vitatásába nem ele-

gyedem; — tudja már mindenki, mit tartson a Dózsák és Robespierrek elveinek üdvös voltára nézve, csak azt akarom mondani, hogy ő jobban értette a szív és képzelet logikáját, mint az értelemét, s különben is kár, ha egy valódi költő bölcselmi, társadalmi vagy más eszmék *fejtegetésével* akar több lenni a költőnél. Az eszmék közönséges vita tárgyai lehetnek, főleg a bölcselemben, politikában és társadalmi tudományokban, s meglehet, a nem hivők száma ép annyi, mint a hivőké. A rímelés még le is szállítja értéköket és hatásokat. Ellenben, ha a költő megelégszik eszméinek a phantásia és érzelem utján való eleven megtestesítésével, mindenkire meg fogja tenni hatását. A közelebbről felhozott népránczot a demokratikus eszmék leghatározottabb ellensége is hatásosnak fogja vallani; a dolog nem is lehet semminemű vita tárgya, mert a képzelet és érzés már rég elfogadta, mielőtt az értelem kétsége föltámadhatna ellene. Egy tény van előttünk, melyről tenni nem lehet. Petőfi mint megtestesítő művész valóban kitünő, s valahányszor ettől eltérve, mintegy megtagadja tehetségét, csak középszerű. Miért nem sikerűlnek nagyobb elbeszélései, drámái? Genreképei mutatják, nem azon *objectivitás* hiányzott, mi miatt számos kitünő lyrikus nem képes a drámai és elbeszélő formában jeleskedni. Az ő lelke mint a daguerreotyp,

az élet egyes momentumait sugározta vissza nagy tisztasággal. Azon tekintetben volt ő kiválóan a lyrára s egyáltalán nem époszra és drámára utalva, hogy az egyszerű s mintegy csak pillanati benyomáson tul nem volt képes emelkedni. Hiányzott nála azon tartékonyság, türelem es kitartás, hogy nagyobb látköröket reszleteivel együtt fogjon fel, hogy egy nagyobbmervű cselekvénynek ne csak vázát szedje versbe, hanem lelkében meguépesítse s emléke tárházából tobb oldalú élő benyomásokkal termékenyítse. De legnagyobb befolyással volt e részben tett kisérletei nem sikerűltére az, hogy morálja rendkívül egyoldalú, küzdelmet, habozást nem ismerő s csak a jónak és rossznak feltétlenűl hódoló természetű.

Mélyebb indokok feltárása, lelki küzdelmek hű rajza nélkül nincs az emberi termeszet a maga legérdekesebb oldaláról előállítva, mit elbeszélésben és drámában várunk.

Még fentebbi románczában is jellemző, hogy a végén a legények egy szót sem szólva takarodnak haza, bár ott ez egészen helyén van.

Alig lehet nagyobb objectivitást képzelni, de egyszersmind kevesebb moralis eszmét, mint Petőfi némely versében.

Jellemző, mint állítja elénk a puszták fiát, a lókötőt, a haramját ki elébb-utóbb akasztófára kerűl. Az oly genre-festésben, minő *Zöld Marczi,* nem

helyezi magát semmiféle erkölcsi álláspontra; nem bámulja a betyár hőstettét, nem igen siratja halálát, de nem is kárhoztatja: csak azt mondja róla, hogy a gazdagot kirabolta, a szegényen segített, halálát pedig sajnálja is nem is. Mintegy természetesnek látja. Csak modora van leírva az ily zsiványnak, se több, se kevesebb. Mint a hogy a zoologus egyenlő érdeklődéssel nézi a szelid galambot vagy a vérengző kányát, a fiatal csikót vagy az éhes farkast, oly figyelmesen s objectiv érdekkel vizsgálja költőnk az erkölcsi világ szelidjeit és vadjait.

Erkölcsi itéletet nem mond, mintha nem tehetne róla, hogy úgy van, a mint mondja. *Kinn a ménes, kin a pusztán*:

Fáradt a nap, már alant jár,
Egyre nyargal még a betyár.
És előtte a paripák,
Csatog-pattog a karikás.

Ütheti bottal a nyomát a hanyag gazda és csikós. Inkább ezeket vádolja a költő.

Úgy kell lenni, hogy az a soha önmagával nem tépelődő, nem kételkedő, nem habozó, sőt nem is okoskodó természet, mely még sikerűltebb műveiben is tükröződik, az életben is jellemezte.

Forradalmi szereplése is jellemző ebben a részben. A márcziusi napokban szemmel látott tanúja voltam többször Petőfi szónoklásainak. Sem kül-

seje, sem hangja, sem magaviselete nem tette őt szónokká. Még is, mikor nagy ritkán fölállott a Pilvax teke-asztalára, vagy a városház-téren a hordóra, vagy a muzeum lépcsőfalára, eldöntötte a vitát. Nagy népgyűlés volt egyszer arra a hírre, hogy a még Pozsonyban volt magyar miniszterium Pesten rögtönitélő biróságot akar kihirdetni. Több 15—20 éves ujdonsült állambölcs szólott a tárgyhoz a népsouverainitás bibliája nyomán. Hosszas okoskodás után végre előront PETŐFI SÁNDOR s körülbelől azt mondja: Halljátok az én nézetemet! Veszek egy hét krajczáros kötelet, s saját kezemmel akasztom a lámpásfára, a ki a miniszteriumnak azt az ilyen-olyan plakátját a falakra meri ragasztani. — Ennyiből állott PETŐFI szónoklata.

Mindenkire azt a benyomást tette, hogy a mennyi esze van, meg is cselekszi azt. Pedig ha arra kerül, dehogy tette volna! De abban a pillanatban hitte ő is más is. Ez a nézet határozattá vált. Politikának és hazafiságnak szerfölött kétes értékű, de hatásában kitünő szónoklat volt.

Mindenki, kinek alkalma volt kritikus perczekben nép- vagy katona-tömegeket látni, tudja jól, hogy a capacitálás nem ér nekik semmit. Az vezeti, a ki határozottan megmondja, mit kell csinálni. Igen sokszor voltam tanúja ennek a mozgalmas időkben.

Azonban PETŐFI szereplése e részben sem volt

még tapasztaláson épült számítás. Egészen egyeniségéből folyt. Az ő drámáiban is, még a fő személyek sem igen adják semmi okát annak, mit miért cselekszenek. S épen a motiválás kerülése, a lelki küzdelem merő hiánya által példák arra, hogy miképen *nem kell* a drámát írni.

De talán forradalmi szereplésére is áll, hogy ha a mi kevés mondani valója volt, azt jól meg tudta mondani, s lelkesedésében s kardoskodó bátorságában sem volt hiány: elvégre is az országnak s a honvédseregnek még jóval kevesebb szüksége volt az ő tenyérnyi széles damaskusi kardjára, mint szinpadunknak az ő motiválatlanságuk daczára is érdekes, bár elő nem adható drámáira.

Szereplési életkedve 1848-ban oly nagyra nőtt már, hogy kezdi félreérteni tehetségét. Ekkor énekli, hogy azon költőre, ki nem tud egyebet elmondani, mint saját fájdalmát és örömét, *nincs a világnak szüksége,* s azért tegye le a lantot, e szent fát; — holott a mint láttuk, senki sem volt inkább hivatva *saját* fájdalmait és örömeit dallani s ebben áll egész dicsősége. «Eddig csak írtam, hol van még a tett?» mond más helyen.

Talán nem annyira az elvet, mint szélsőséget kedvelő, türelmet nem ismerő vérmérséklete vonzották a szélsőséghez. Az, hogy népköltő s a népdalok szellemében költött, nincs, vagy igen távoli rokonságban van demokratikus szereplésé-

vel; mert a mint láttuk, semmiben sem állt távolabb a nép költészetétől, mint a politikai elveket megeneklő dalaiban. A nep dalnoka és a nép szószólója benne két oly különböző egyén, hogy alig ismerik egymást. — Különben is idevágó nézeteiben sajátságos ellenmondásra akadunk, mely azt mutatja, hogy lelkeben a demokratia nem az egyéniség szükségéből folyt, az értelem által kigondolt rendszer volt, mely elveken alapulna. A nép szószólója volt, a nélkül, hogy a nép szenvedesein szánakoznék, mint kortársa Eötvös. Petőfivel oly keményen bánt a sors, hogy mások szenvedését is katonadolognak vette. A szánalom hurját alig pengeti. Sőt ellenkezőleg ő, a ki a nép felszabadítása mellett beszél, arra buzditja a nepet, legyen rá büszke, hogy nem úr, mint a *Palota és kunyhó* czimű versében. E művében szebb, boldogabb jövendőt igér a népnek; — de másfelől nagy lelkesedéssel beszél arról, hogy minden, a mi az emberiség történetében nagy és dicső, a kunyhóból került ki, hogy a jó sziv csak a kunyhókban található! Azt kérdhetjük tehát, mi szükség a kunyhót kőházzá emelni, a népet anyagilag fölsegítni szegenységéből, ha e szegénység, ez egyszerűség oly dicső dolog s annyi jó háromlik abból az emberiségre? — Ez neki eszébe sem jut. Hasonló következetlenséget mutat a *Kutyák dala* és a *Farkasok dala*. A ket ellentett allegoriából nem

tudja az ember, melyik nagyobb nyomor: a szolgaság-e, vagy a szabadság? A nép megköszöni az oly vigasztalást, hogy legyen büszke szegénységére, vagy hogy inkább lőtt farkasként bujdokoljon, mintsem házi kutya legyen! Petőfi szerette a végletekig vitt kevélységet és vad függetlenséget, melyek e verseknek egyedül képesek értelmet adni.

Hibának kell tartanunk általán véve azt, ha költő és tehetséges művész még személyesen is szerepelni akar mint politikus, mint szónok s mint katona, ha nem kénytelen vele. Csak a hiuság, vagy önismeret hiánya viheti rá ezen némiképen való desertióra. Midőn értünkre szó volt róla, hogy Dickenst és Thackerayt parlamenti tagokká válaszszák, az összes angol sajtó hangosan tiltakozott ellene, mert azt mondá: több hasznot tesznek ők egy-egy regénynyel, mint bármennyi szónoklattal. Igaz, a magyar közönség Petőfit, bár maga nagyon meg volt győződve, hogy a haza rászorúlt az ő képviselői szerepére, nem választotta meg 1848-ban. De ez inkább a «skribler» és dæmagog lenézése, mint gyöngédség volt. Nem is volt ő még sehogy parlamentbe való ember. Még pártfegyelmet se ismert volna. Pedig ha sejteni lehet vala a jövendőt, nagy hiba volt, hogy az akkor uralkodott vezérférfiak mindent el nem követtek vágya teljesítésére. Az egész országban

a legkevésbbé veszélyes hely Debreczenben volt. Petőfi valószinűen ma is élne, ha a parlamentben nyer vala biztos menedéket. Azonban fatuma épen a legveszélyesebb, életkoczkáztatóbb pontra helyezte. Bemnek azért volt szüksége költőnkre, hogy lengyel létére a legnépszerűbb magyar nevek egyikével kérkedve környezetében, kimutassa nemzetünk iránti szeretetét, a mi különben el is maradhat vala. Az bizonyos, hogy sem Petőfinek, sem a magyar seregnek és hazának nem volt ott szüksége rá. Erővel is vissza kell vala tartani őt, hogy a haza ne szenvedje benne pótolhatlan nagy veszteségeinek egyikét.

Sajnos, hogy kortársainak többsége őt inkább személyes szereplési hiuságából, szerfölött túlzó és türelmetlen politikai nézeteiből, idegenek iránt elbizakodott dölyféből, könnyen föllobbanó indulatának nyers kiméletlenségéből, szóval ellenszenves külső tulajdonaiból itélte; valamint sajnos, hogy alakja szobrászati megörökösítésére is szereplési hajlamainak megtestesítése látszhatik legalkalmasabbnak. Pedig, mint műremekeiből kimutattuk, lelke mélyében a szemlélődés és csendes hangulat embere. Oly csekélységekből tudott inspiratiót meríteni, melyek közönséges, sőt még nagy költőnek is föl nem szoktak tünni, s a legszelidebb hangulatok kifejezésében senki sem mulja felül. Személyes jó barátai egyhangúlag

állítják, hogy bizalmas körben kedvesebb, kedélyesebb ember nem volt nála. Nagy társaságban szeretett egy-egy meghittjével külön vonúlni és halkan társalogni; családos háznál, mint vendég, gyermekké lett a gyermekekkel. Csak látásból, de közelről nem ismertem. De az a gyermekded őszinte s mégis kedves és finom kedély, mely Tompa Mihályt Arany János körében jellemezte, úgy hiszem, mása volt a harmadik jó barát lelkületének.

Mint annyi más fiatal kortársa, ha életben marad, tehetsége fejlődhetik vala a fiatal kor hevének csillapultával, az önismeretre tanító élettapasztalással s a túlzás és szögletességek elsimulásával. A miben kitünt, az a férfias aggkorban jut vala teljes érettségre. Valószinű: a művész, a páratlan kedélyességű Petőfi jött volna át 1849-en innenre, s a haragos, egeket ostromló, és komédiás Petőfi 1849-en túl felejti magát.

Azonban ha oly vegyest írja vala is a remek és gyenge műveket, mint azelőtt, a bizonyára számos remek bő kárpótlás lesz vala a többiért, nemcsak, hanem az őt utánzó had kontárságaiért is.

Söt ha mind csupa rossz verset vagy semmit sem ír vala is, ki ne becsűlte volna csak meglevő gazdag hagyatékáért?

Körülbelől nyolczszáz darab műve maradt ránk, melyekből a tehetségét teljes fényében feltüntető remek dalokat 1844-től rövid négy-öt év

alatt alkotta. Ezek irodalmunk gyöngyei s büszkeségei volnának nagyobb nemzetek irodalmának is. Mit és mennyit várhattunk volna ezen kifogyhatlannak mutatkozott nagy tehetségtől!

Késő bánat! — Nem hypothesiseket s nem életrajzot akartam írni.

Csak nagyjából jellemezni volt föladatom Petőfi Sándor költészetét.

Ő már 1849 óta a történeté, melynek föladata, hogy elfogulatlan igazsággal ismerje őt, lássa első rendű tehetséget ragyogtató fényes művei mellett költészete árnyékoldalait, melyekkel szintén használt, a mennyiben több oldalról szolgálhat egyénisége érdekes tanulmányul, nemcsak lélektani hanem æsthetikai szempontból is.

Az emlékének való kegyeletes áldozás is csak akkor valódi és őszinte, a közönség csak akkor élvezi műveit valóban, ha azon oldalról méltányolja, melyben kitünők s a hibát hibának látja. Ezen czél előmozditása volt föladata a fentebbi soroknak.

PETŐFI SÁNDOR BEMUTATÁSA A FRANCZIÁKNÁL.

1860.

Azon ismertetés, melyet múlt áprilban egy franczia író, Saint-René Taillandier ad Petőfiről a legtekintélyesebb franczia szemlében, a *Revue de deux Mondes*ban, a lelkesedés és szellem egész tüzével van írva. Alig van regény, mely érdekesb olvasmány volna a közönségre nézve, mint e rajz, melyet e franczia író a magyar irodalomról, a népről, földről és szerinte a legnagyobb magyar nemzeti költőről ad. — Egész előadása tűzre és változatosságra nézve mintegy hű képe a mozgalmasságnak, melyet Petőfi élete mutat. Csak az a kis bökkenője van — a kép több az eredetinél, az élethez a képzelet játéka, s történeti valósághoz regény is járúl, mi sok részben természeti hibája a francziának, mint általán az eleven képzelődésnek; de ha választanunk kell azon té-

veteg fogalmak közt, melyek rólunk a külföldön terjesztetnek, örömestebb megbocsátjuk az ily eredetű hibákat, mint a melyek a tudós alaposság színe alatt hirdettetnek.

Saint-René Taillandier Petőfi megitélésében kétségkívül nem áll a franczia kritika színvonalán. Egy Montegut, egy Planche és Sainte-Bevue helyesebb iteletet s mélyebben ható analysist adtak volna. — S maga Taillandier is máskép szól a dologhoz, ha Pettőfit az eredetiből ismeri. A németek forditásai után olvasta költőnket. Ő azon keves franczia tudósok egyike, kik németűl tudnak s a nemet irodalmat figyelemmel kisérik. Olyan egy sincs talán, ki nyelvünket értené. A németek felfogása szerint kellett tehát Petőfivel megismerkednie, s tevedéseinek nagyrésze ezekre hárúl. Fordításokkal elégszik meg és pedig nagy részben egy Kertbeny fordításaival, kinek még az eletrajzi elferdítesekben is hitelt ad. Egy valódi kritikus — megbocsát még Schmidt Julian is — ilyenekből kiindulva nem szokott bírálni.*

De e hibáért épen mi magyarok bocsáthatunk meg. A legnagyobb jóakaratra mutat ezen készség, melynél fogva, mivel máskép lehetetlen, bár hiányos adatokból, ismerni kivánnak. Meg kellett eléged-

* Schmidt Juliánnak Petőfiről rövid írt czikkét lásd a *Budapesti Szemle* első évi folyamának II-ik füzetében.

niök oly tolmácscsal, a minőt kaphattak; bizniok is kelle tolmácsukban, ha mindjárt e tolmács magokat is némi részben nevetségessé teheti. Mi tudjuk, mily kevéssé jóhiszemű tolmács KERTBENY; de egy franczia író nem győződhetett meg felőle s tévedéseit sok részben kimenti, hogy KERTBENYT a magyar irodalom egyik hősének nevezi; azt hiszi felőle, hogy ha németűl hiányosan tud is, az anyanyelve magyar! — TAILLANDIERT menti az is, hogy nem tüzetes bírálatot ír, noha itt-ott ítéleteket kénytelen mondani. Czikke egyszerű bemutatás és nem analysis.

Őszinte, tartaléktalan köszönetet kell mondanunk neki már csak azért is, hogy egész Európának hirdeti, hogy van *magyar* irodalom és virágzásnak indúlt magyar költészet. Czikksorozatának — melyet PETŐFIVEL nyit meg — czíme: *A magyar költészet a XIX-ik században. (La Poesie Hongroise au XIX-e siècle.)**

«Van-e hát magyar irodalom, úgymond? Eddig egy szóval sem említette a történet. A mai nap kritikusai, kik megkisértették a világ irodalmát képbe foglalni össze, az EICHHORNOK, BOUTERWECKEK, egy lapocskát sem szentelnek Magyarországnak. — Az orosz, finn, tatár, ozmán, persa,

* A *Revue de deux Mondes* 1860 ápril 15-ki füzetében.

örmény, khinai, hindu, a jávaszigeti, éjszak és kelet minden népe sorra szót emel az Eichhorn összegyűjtötte irodalmi congressusban; csak a magyar vala néma.»

Ha a németek is, kiknek jó szomszédjai voltunk századok óta, ily ignorantiában voltak felőlünk, még kevesebbet tudott rólunk a világ egyik legnagyobb és legmíveltebb nemzete, a franczia, kinek otthon mindig több dolga van, semhogy oly kényelmesen ráérne a jávai nyelvig és irodalomig mindent összegyűjteni, a mit mások dolgozának.

A franczia közönség előtt merőben új azon rövid és hiányos vázlat is, melyet a *Revue* közöl elkezdve a XVI-ik századon Kisfaludy Sándorig onnan Vörösmartyig es Petőfiig. Habár olvasóink nagy része, ki jól ismeri irodalmi nevezetességeinket, nem fog egyetérteni mindenben a franczia íróval, Vörösmartyra nézve, érdekes ide igtatnom, a mit e nemzeti költőnkről mond.

«Végre, úgymond, megjelent egy avatott művész, Vörösmarty Mihály, ki fölhasználván a megelőző félszázados munkát, megteremté a magyar költészetet egyszersmind művészi és népszerű formájában. Minden magyar kritikus egyetért abban, hogy Vörösmarty az első valódi költő, kivel Magyarország büszkélkedhetik Európa előtt. Romantikus eposzai, ódái és dalai, hosszú elbeszélései és rövid strophái egyaránt eredeti sugallatra

és művészi leleményességre mutatnak. Lyrai erő dolgában HUGO VICTORhoz hasonlították, és nagyobb műveiben, mondják bámulói, ott áll, a hol a svéd TEGNÉR. Ha leszámítjuk is a *túlzást*, mely igen természetes oly emberekben, a kiknek szemeláttára születik a nemzeti poezis s kik nyugtalanúl igyekeznek helyet csinálni neki Európában, annyi áll, hogy VÖRÖSMARTY érdemes a *költő* névre. Midőn VÖRÖSMARTY 1855-ben, november 19-én meghalt Pesten, nemzeti volt a gyász, folytatja a franczia író, sok ezerre ment azok száma, kik koporsóját kisérték. Sírja körűl a tudomány és művészetek minden képviselője jelen volt. *Zsigmond király, Cserhalom* és *Tündér völgy* szerzője, úgy hitték, föltette koronáját a haza újszülött irodalmának; azon hatalmas hangokhoz, melyeket Európa Angliából, Német- és Francziaországból hallott e században, még egy hangot kell fövenni, úgy mondák, a magyar költő, VÖRÖSMARTY hangját. De mindamellett kifejezte-e VÖRÖSMARTY MIHÁLY a a magyar lélek egész jellemét? Legnagyobb bámulói sem adták meg ezt neki.*

* Ez nem is kiváltsága egy költőnek sem. GÖTHE és SCHILLER költészete is a német nemzet jellemének hű kifejezése; — de hogy nem fejezi ki egyik se teljesen, épen azon különbség, sőt ellentét mutatja, melyben a két nagy költő egymással szemben áll. Mily különbség

Művészi ügyessége, nyelve gazdagsága daczára azon kifogást tették ellene, hogy Magyarország fiainak fő tulajdonságát nem tudta magáévá tenni, a szenvedélyt, a gyors föllobbanást, az öröm vagy harag lángját, mely oly gyorsan csillog, mint serény kardjok a csatákban. Nála hiányzott azon könnyű láng, mely a röpülő szavakat gyújtja.

Ő maga is, ki valódi művész (sincére artist) volt, érezte, hogy magyarabbnak kellene lennie a költészetnek. Egyszer 1844-ben egy szerény külsejű, de büszke ifjú lép be VÖRÖSMARTYhoz, s kéri, hadd mondjon neki egy verset. A komoly mester, kit gyakran ostromoltak már ily vendégek, hiába szerette volna elutasitani az alkalmatlant, vagy legalább megmenekedni azon fenyegetéstől, hogy maga a szerző olvassa föl neki versét. Nem volt mit tenni, megadta magát mint az elbúsult patiens; de mindjárt, hogy meglepetett! Az első versszakok megütik fülét, szeme fényleni kezd, öröm fut el arczán és mosolyog, s mihelyt a fiatal csengő hangon elvégzi az olvasást, a nemesszívű mester igy szól hozzá: «Ifjú barátom, te vagy Magyarország első költője!» Az elődétől is nemesen fogadott és megkoszorúzott költő PETŐFI SÁNDOR volt.»

egy HUGO VICTOR, BÉRANGER, LAMARTIN vagy CORNEILLE, RACINE és MOLIÉRE!

Így fog hozzá s ily regényes modorban folytatja barátunk, a franczia essay-író, költőnk életrajzát, melyet fölösleges ide igtatnunk s némely pontatlanságait czáfolgatnunk.

Érdekesb látnunk, mit mond a franczia kritikus Petőfi költészetéről. Petőfi Sándor azon költeményeiről, melyek 1844-ben jelentek meg így nyilatkozik: «Mindazon érzelmek, a melyek a költőben kóborlásai közt támadtak, öröme és fájdalma fölkiáltásai, ifjú föllángolása, vegyítve az olykori csüggedés búskomorságával, az ország széltében és hosszában tett kalandozása, a csárdákban támadt merengései, tréfás vagy érzékeny ötletei, melyeket benne a világ közvetlen szemlélete ébreszt, teszik költeményei tárgyát. Igaz, hogy mindezekben nem igen van kitünő alkalom a lyrai eszmék magasb szárnyalására. Petőfi még nem énekel ekkor hazáról és szabadságról.* Hogyan történt mégis, hogy a czigányélet e képe annyira megragadta a képzeletet? Hogyan történt, hogy e kalandort, a kaszárnya e menekültjét, a kifütyölt szinészt az első őszinte szavakra oly örömmel fogadták és úgy üdvözölték, mint nemzeti költőt? Két körülmény fejti meg e rendkívüli sikert. Czigány, nem czigány, Petőfi Sándor Magyar-

* A mi különösen a hazát illeti, tudjuk, hogy nem áll.

országot festette, s ezt oly egyszerű és férfias, oly ismerős és érczteljes hangon, a minő még soha sem csengett a magyar fülbe. Az őt megelőzött mesterkélő művészek kimért és akadémikus modorának semmi nyoma művein. Csak ösztönére hallgatva, a naiv dalos újra föltalálta a primitiv költészet elveszett hangjait. Akár szerelmét, akár asztaltársaival Magyarország borát énekelte meg, mindig valami férfias emelte ki tárgyát a köznapiasságból. Most egy tekintet búsítja el, majd a csapszék démona zavarja meg; de soha sem ad verseiben helyet a tehetetlen melancholiának s ép oly kevéssé az elvezet lázas mámorának. Rendkívül eleven fogékonysága mellett is mint férfi tud uralkodni magán. Ne higyjetek neki, mikor életuntságot és halált emleget; a szenvedély kicsalta e rövid fölkiáltást, a következő perczben már elfelejti. . . . A lelekre nézve semmi fárasztó, semmi nyügöző nincs még azon vétkes örömeiben se, melyek igen gyakran sugallják a magyar költő verseit. Szíve helyén áll, lelke éber. Az erkölcsi sikamlások közepett is mindig kitör a tevékeny élet szeretete egy-egy fölkiáltásban, egy-egy képben s a lyrai ihlettség egy-egy hirteleni fölszárnyalásában. Természetes, hogy ily emberen itt-ott megbotránkozik a finomabb ízlés, de enerváló hatással soha sincs. A csárdák orgiái közt, azon pillanatban is, midőn az okosság elhagyja, mindig van-

nak férfias szavai. (Itt idézi a franczia író PETŐFI azon versét, melyben magát és az ivó társaságot a mohácsi magyar sereghez, a palaczkokat a törökhöz hasonlítja, s a verset azzal fejezi be: «Ha oly hosszú lesz életünk, Mint kortyaink valának, Megérjük boldogabb korát A bús magyar hazának».) Ezen megemlékezés a hazáról, a nemzeti szerencsétlenség ez érzete a mámor ködén át, jellemző vonása a költő első dalainak. Bármi legyen a tárgy, melyben kedve telik, a dáridó, melybe magáról megfeledkezve merül, a magyar szellem mindig elválhatatlan tőle. Nem kell hinni, hogy e csárdai dalok lelkesedésre ragadták volna azonnal az egész magyar nemzetet, ha csak szerelem és bor lett volna tárgyuk. A szerelmes diák és az iszákos szinész mögött mindig ott látom a magyart, a ki még nem ismeri önmagát. Azonban hazája fiai már az első pillanatban ráismertek. Szelleme, lelkesedése, harcziassága, a vándorló dalnok mozgékonysága, ki mindig kész nyeregbe pattanni és vágtatni, ez volt meglepő a csárdák e dalnokában».

A franczia ismertető ezen felfogásában látjuk, hogy költőnknek legalább főjellemvonását kitalálta a hiányos fordítások daczára, s habár sokkal keményebb szót használ a költő szilajságainak megrovására, mint bármely magyar kritikus, látszik azon törekvés, hogy nem csak a költő, hanem

a magyar közönség gondolkodása módjába tegye át magát. — Fogekonyságának ez sikerül is ott, a hol csak tisztán a költői oldalt veszi.

De ezen fogékonyság nem elegendő egy idegen nemzet költőjét megértenünk. Positiv ismeretekre van szükségünk a népről és földről, mely a költő népe és hazája, s különösen oly esetben mint PETŐFINÉL, kinek műveiben a genre, az élet külsőségeinek is e tükre, oly nagy helyet foglal el. Ismerni kell a nemzet múltját is jelenen kívül.

A magyar nemzet e nem ismeréséből foly, hogy TAILLANDIER egy tündermesét a magyar nemzet eposzává avat, hogy allegoriának képzeli János vitéz meséjét, melyben a magyar nemzet története volna ábrázolva. Miután TAILLANDIER előadta János vitéz ismeretes geographiáját, melyben India határos Francziaországgal, így vélekedik: «Nem ismerünk-e ebben a XV-ik század emlékere? Hunyadi János és Corvin Mátyás megvédik Európát a török invásiótól; és a hajdani magyar, valamint a puszták mai parasztja, Európát érti Francziaország alatt, mely Magyarországot az Anjouiak dicső uralkodó házával ajándékozta meg, s innen azon traditio (?), hogy Francziaországot magyar segítség mentette meg a török rablástól. Nem volna bajos egy magyarázónak *János vitéz* második felében Magyarország sorsa változásainak symbolikus képét fedezni föl. A költő elbeszélése szerint a ma-

gyarok dicsősége, hogy Francziországot, vagyis Európát megmentették.»

Miután leírja Taillandier mint veszti el kincsét a tengerben János vitéz s mint találja halva Iluskát, így folytatja elmélkedését: «A kincs, melyet a magyarok találtak, mikor a XV-ik században a keresztyénség megmaradásáért hadakoztak, nem egyéb, mint megkülönböztetett helyzetök Európa társadalmában; a Hunyadiak Magyarországa erős és dicső is volt... E kincset, mely jövendőjét biztosítá, egy viharos nap elvevé. 1526 óta, midőn a török meghódította, csak urat cserélget. Mi maradt számára egyéb az ábrándoknál, vagy hosszas reményeknél és nagyszerű gondolatoknál? — S épen így fogja föl Petőfi is hőse történetét».

János vitéz meséjét befejezvén a franczia ismertető, végre ezeket mondja róla: «*János vitéz* a nép költészetének minden regéjét és mondáját magába foglalja. De e mellett nem találni benne semmi tudákosságot; a most említett symbolumokra nem figyelmezteti a költő az olvasót; czélja, hogy képzeleti meséjét mindenki élvezhesse; *ha lesz, ki a titkos gondolatot kitalálja, jó,* a többi érje be vele, hogy e csodás kalandok elbeszélése férfias derültséget ébreszt lelkében. *János vitéz* a magyar paraszt és magyar *lovag* (azaz úri rend) költeménye egyszersmind s benne a lelkesedés és vidám kedv egyesül. Mondják, hogy Petőfi

e művet a Dunától a Kárpátokig számtalan rhapsod (azaz olyan, kinek kenyere a dal és rege) énekli (?) Nem is csoda. A valódi hős nem más, mint maga Magyarország: János vitéz rendre mindenik osztályát egyesíti a költészet ragyogó egységben. És minő költészet! A styl őszinte, a képzelet serény, az elbeszélés lelkesedett és vidám, mely megeresztett kantárral vágtat, mint a huszár a hazai rónaságon».

A mi Petőfi költészetének ez utóbbi sorokban foglalt jellemzését illeti, oly találó a mily lelkesedett. — De látjuk, mily tévedésbe jutott azon positiv ismeretek híjában, melyek történetünk és jelenünk tanulmánya nélkül meg nem szerezhetők.

Könnyű kitalálni a fenlebbiekből a franczia író gondolkodása menetét e tévedésekben. Először is mint tényt fogadja el, hogy Magyarországon János vitéz a legkedveltebb, az egész nemzet által legjobban ismert eposz. Hogy ne volna az, mikor Kertbeny írja, hogy a magyar troubadurok könyv nélkül tudják és éneklik mind a népnél, mind a magyar úri rendnél? — Mikor egy nemzetnél ily tetszést vív ki egy költemény, okát kell találnunk! Annyit észrevett Taillandier, hogy költészetünkben nagy szerepet játszik a haza és a nemzet fogalma. János vitézben is meg kell tehát lennie — gondolá az idegen — legalább nagyon elrejtve, a hazafias elemnek. Nem volt más magyarázat,

mint a költemény egy részét allegoriának képzelni.

Ha úgy volna, mint ő képzeli, meg kellene vallani, hogy *János vitéz* igen rossz allegoria. A symbolikus előadásban minden külsőség, minden esemény lehet költött; de a jelemnyilatkozatnak oly hasonlónak kell lenni, hogy mindenki ráismerjen a burkolt külső alatt az eredeti mintára. Midőn a jellemzéshez még a külső azonosság is hozzájárúl, mint a Shakspere *Hamlet*jében a király előtt eljátszott szindarabban, a félreismerhetetlenség a tetőpontot éri el, s a mi *Hamlet* érintett jelenetét illeti, a dán herczegnek épen az volt vele czélja, hogy minél kézzelfoghatóbban, csaknem az azonosságig mutassa be az elkövetett iszonyú bűnt. Miként van, hogy *János vitéz*ben az esemény azonossága daczára sem vette észre senki az allegoriát Taillandier előtt, holott ha még a mese is az, a mi nagyjában a magyar nemzet története, csakugyan igen szembetűnőnek kellene lennie a czélzatosságnak? A mi fő szempont pedig: a cselekvény és a jellem, *János vitéz*ben és a magyarok történetében nagyon különböző.

Semmi sem lehet valami elütőbb a néhány száz év előtti magyar történettől, mint azon cselekvény, mely *János vitéz*ben lefoly. Az elbeszélés hőse netovábbja a kalandosságnak; a mi történenetünk egész jelleme épen ellenkező nehány száz

év óta. A kalandos hadviselés ritkább benne, mint bármely európai nép történetében s még a szent földre is sokkal kevésbbé vágyott a magyar mint más nemzetek, úgy hogy a mi szerepet játszott a keresztes háborúk történetében, inkább a nem akarásban áll, s egy Nagy Lajosnak népszerűsége és lelkesítő nagysága kellett hozzá, hogy a magyar a kivételes s tán utolsó lovagi kalandra menjen Olaszországba. Azon cselekvény, melyet a magyar századok óta játszik a történelemben, azt mutatja, hogy nagyon otthon ülő nép vagyunk, s csak a minket megtámadó vagy alkalmatlan szomszedokkal gyüjtöttük meg néha egymás baját. Ezen történeti cselekvényből következtethetünk a magyar jellemre, s valóban a kalandos norman vérből igen kevés van maig is ereinkben. A táblabírórend, ha egy személyben képzeljük megtestesülve, kevessé hajlandó ma is, mint azelőtt néhány száz esztendei életében, elhagyni szülötte földét.

Nem hizelgő ránk nézve, ha a magyar nemzet jellemének hősi oldalát egy huszárban, vagyis, — akarja a franczia író mondani, — csikósban testesítik meg. Már pedig így képzeli azt a franczia író: mert szerinte Petőfi fejezi ki a magyar nemzeti jellemet, benne pedig mindenütt, valamint styljében úgy tárgyaiban ezen könnyű, serény, bátor és könnyelműen bevágó jellemet látja. — A vakmerőséggel határos bátorság, igaz, megvolt a köz-

magyarban, valamint a nemzet leghíresebb vitézeiben, kikben, mint pl. egy Hunyadiban culminált a magyar hősiség; de vannak ennél szilárdabb, nyomatékosabb és mélyebb tulajdonai, melyek nem a hetykeségben, hanem a méltóságosabb önérzetben nyilatkoznak. A török ellen nem harczvágyból küzdénk századokon át, hanem hazánk és jogaink fentartásáért. Komoly eszmék és érdekek öntének bátorságot a szívekbe, s a valódi hősiség képét látjuk őseinkben. E valódiság egyik bizonyítéka, hogy még a harcz mindennapos volt, akkori íróinkban a nagy szavaknak és hetvenkedésnek oly kevés a nyoma. A magyar hős képét sokkal hívebben láthatná festve a franczia író Vörösmarty költeményeiben, habár még ő is közelebb járt az idealis képhez, a nélkül, hogy egészen kifejezte volna. Nála, mint kora fiánál, többet mond a szó a tettnél.

János vitézt a magyar *olvasó* közönség nem veszi egyébnek, mint a mi: kellemes és a népszerű költő genijét mindenütt jellemző tündérmeséneк, mely egyébiránt korántsem tett oly nagy hatást, mint Vörösmarty eposzai s Arany János két *Toldi*ja. Nem tartozik ide, hogy a mű költői becséről is szóljak; csak annyit jegyzek meg, hogy Petőfi egészen lyricus volt, s csak a drámára volt kevesebb tehetsége, mint az elbeszélő költészetre. Utóbbi nemben nem ment tul egy-egy jeles *genre-*

képen s ezen tündérmesén. A franczia itész félre van vezetve, midőn PETŐFI költészetéből akarja némileg construálni a magyar jellemet, melyet más uton kevéssé ismer.

Ugyanezt mondhatjuk TAILLANDIER czikkének egy további részéről.

Igen helyesen találta föl költőnk festői tehetségét. Csaknem elragadtatva bámulja, mily mesteri kézzel tudja PETŐFI elevenné tenni a puszta pusztaságát. «PETŐFI legeredetiebb inspiratiói közé tartoznak, ugymond, azon oly költői s oly való képek, melyeket a nagy magyar pusztákról (Steppe) ád. A Duna és Tisza közt széles róna terűl el, nagyszerű, minden emelkedés nélküli pusztaság, a meddig a szem ellát. Nincs egy erdő, nincs egy facsoport, mely egyforma körvonalait megszakítaná. Csak egy-egy tó itt-ott és a tespedő mocsár partján néhány vizi növény, káka és nád. E róna növényzete legnagyobb részben igen rövid, letarolt gyep, mely néhol elég tömött, s nagy falka juhok és *vadlovak (?)* ménesének szolgál legelőül stb. Ilyen a magyar puszta. Egy klassikus tájképfestő rá sem nézne, de egy költői lélek kincseket tud fölfedezni rajta, s épen ebben fejti ki PETŐFI egész eredetiségét. A *János vitéz* szerzője a puszták költője, mint LERMONTOFF a Kaukásusé.»

Ez mind igaz, s egy külföldi ember előtt az

eredetiség ragyogóbb színében tünteti föl, mint előttünk. Ez oldalról nem is tudják eléggé magasztalni Petőfi költői tehetségét. —Csakhogy itt is hajlandó az idegen író Magyarország nagy részét vadlovakkal, félvademberekkel is igen gyéren népesített arábiai pusztának képzelni. — Ezen költeményekből merítve a geographiai ismeretet, a magyar föld egy sík vadon, népe juhász és csikós, fő hőse pedig a huszár.

E tévedések azonban csak szebbé teszik a franczia író rokonszenvét. Nemzetiségünknek csak ezen egy oldalán is lelkesedni tud. Elég legyen még csak zárszavaiból adnunk egy töredékes kivonatot.

«Magyarország jól teszi, ha békés úton is öregbíti nemzeti érdemeit. Ezen érdemek legszebbike kétségtelenűl azon szellemi megújulás, mely a múlt ötven év alatt nála élő nemzeti irodalmat teremtett, s ezen irodalom legteljesebb képviselője Petőfi Sándor. Azon lánglelkű (impétueux) ifjú, kinek életét s halálát elbeszéltük, a szerelem, a haza dalnoka volt. A XIX. század ihletett mesterei közt hely illeti meg őt, mert az érzelmek, melyeket dicsőit, minden nemzettel közösek; de különösen Magyarországra tette meg sikeres hatását, és itt lőn örökre emlékeztessé. Neve örökre be van írva egy nemes korszak történetébe. Munkái koronáját tették föl az irodalmi ujjászületésnek,

melyre hazája legjobb szellemei munkáltak közre, ki saját műveivel, ki részvételével és buzdításával. Mellette s mintegy saját szavai leheletére más írók is támadtak, kiknek mielőtt rangjokat kimutatnám, a mit mielőbb meg fogok kisérleni, elmondhatom, hogy már van magyar irodalom, azaz egy fontos dicsőség a nemes faj más érdemeinek támogatására. Petőfi nem elszigetelt tünemény. Csak folytassa Magyarország szellemi fejlődését s gyarapodjék szabadon az irodalmi téren, és mindenütt, a hol csak lehet, fejtse ki erejét, s szoktassa hozzá a mívelt világot, hogy nála eredeti életet lásson. . . . A nemzetiségek biztosabban tartják föl magokat a szellemmel, mintsem a karddal».

CSOKONAI DOROTTYÁJA.

CSOKONAI DOROTTYÁJA.*

1861

Csokonainak legnagyobb és legjelesebb műve [illegible]

[illegible]

[illegible]

* Akadémiai értekezés.

*Juan*nal és a Kock-féle regényekkel, belátjuk a különbséget. Sőt van számos más francia regény, mely a társadalmi művelt hang és modor leple alatt több ingert takar, mint Csokonai nyilt obscœnitásai. Csokonai cynismusa, mely némelyekben nyilt nevetést, másokban undort ébreszt, ha nem helyeselhető is, jobb a kéj lappangó cynismusánál.

Csokonai kora egyébiránt magyarázza némileg komikuma shaksperei túlságait. A férfi társaságokban, még a magasb körökben sem uralkodott nagy idegenkedés az ilyenektől, habár lehetett egyes kivétel. *Dorottya*, mely 1799-ben készült, kézirati másolatokban öt évig járt kézről kézre. A nemes és mágnási családokban ismeretes kedvelt olvasmány vala. Azon XV-ik Lajos korabeli franczia műveltség, mely még virágjában volt nálunk e század elején, nem irtózott még különbektől sem. Miként bontránkozott volna meg *Dorottyán*, a ki Voltaire regényeiben gyönyörködött?

Csokonai művének nagy része azon szabad nyelvű férfi társaságok hangjára emlékeztet, melyeknek egyéb dolga nincs, mint a nők rovására nevetni. — Mentől kevésbbé van elfoglalva a férfiosztály a közügygyel, annál asszonyosabbá lesz, s egyszersmind annál kevésbbé gyöngéd a nőnem iránt. A sokat vádolt középkori durvaság ellenére azt hiszem, a gyöngéd lovagiasság kifejlésére többet tettek az akkori örökös harczok, mint a későbbi

míveltségnek békével, munkátlansággal áldott évei. A múlt század utolsó tizedének végén a II. József után zsibadtságából fölrázott nemzeti szellem ideiglen visszaesett. Újra tengésnek indúlt a közélet s vele az irodalom iránti részvét is. Még gazdaságával sem volt annyi dolga a tehetősb nemesnek, mint napjainkban. Bora, buzája, nemzetes családja jövendője biztosítva lévén, a közügy régi kerékvágásában magától is kényelmesen haladván, asszonyossá kellett válniok férfiköreinknek. Alig volt más tárgyuk, kivált ifjabbjainak, mint a léha szóhajtás, s alig volt más szórakozásuk, mint a másik nem rovására nevetni. Csokonai együtt nevet kora férfiaival s azoknak kedvenczévé lesz. Aligha igazságtalan vagyok irántuk, ha *Dorottyát* ama korbeli társadalom eposzának állítom, annak hangján és izlésében irva. Nem annyira az életből vett jelenetek és alakok, mint a hang s az izlés festik benne az egykorú társadalmat, úgy szólva házi köntösében.

Nézetem eltér Akadémiánk tisztelt titoknoka, Toldy, véleményétől. Csokonai összes műveihez írt életrajzában, mely annyi alapossággal s elfogulatlansággal íratott, s mely annyira kimerítő, hogy ez idő szerint merész vállalat volna a jeles költő életrajzát írni meg, — az élettől elzárt collegiumi nevelésnek s a társadalom szemtől szemben nem ismerésének tulajdoníttatik, az, a mi Csokonai

némely munkáját diszteleníti.* Én tovább megyek egy lépéssel.

Tagadhatatlan igazság, hogy a nevelés, mely a tehetségre csak fejlesztő hatású: mindenható az izlés, a modor és erkölcsök dolgában. A jellem ez oldalait egészen a nevelés teremti. Tagadhatatlan az is, hogy különösen a gyermeki évek s az első ifjukor van e részben nagy hatással; de nem egyedüli hatással. Az ember az iskolai évek után sem szünik meg növelkedni. Az élet, ha már érettebb s nem annyira hajtható gyermeket vesz is át az iskolától, sokkal kérlelhetetlenebb nevelő. Nem lehet e tanítóval szembeszállni és alkudozni, mint az iskolabeliekkel, s a dacz soha sem részesül nem hogy oly tapsban, minővel néha a tanulótársak kisérik, hanem még elnézésben sem. — Lehet azonban oly merev természet, melynek ifjú hajtásai még az első fiatal korban fölkóródzanak. Tegyük föl, a mi pedig nem áll, hogy ezen korán fásuló természetek közé tartozott költőnk egyénisége: Csokonai iskolai neveltetése alatt sem volt elzárva a társadalomtól. Debreczenben tanúlt; de Debreczenben volt a szülői ház is, minden ismeretségével együtt. A helvét hitvallásuak régi rendszerű iskoláiban annyi volt a szünidő, hogy a kinek alkalma volt,

* Lásd amaz összes kiadás XXXII-ik, különösen XLIII-ik és LXXXIII-ik hasábján.

bőven maradt ideje az élettel a legelső gyermekkor után is csaknem folyton érintkezésben lenni, s Csokonai már kora ifjúságában eljárt távolabbi vidékekre.

Mindezeknél fogva a mi collegiumaink és egy zárda között igen nagy különbség volt, és még az sem menekűlt a külső élettel való legalább másodkézbeli érintkezéstől, a ki az iskola falai közé temetkezett. E falak valóban nincsenek hermetice készítve az élet levegője ellen. Az élet és egykorú társadalom erkölcse, szokásai és izlése is másolja magát benne főbb vonásaiban, és ha az iskola nagy befolyással van az életre, még nagyobb befolyása van az életnek az iskolára. Ugyanazon iskolai rendszer mellett mennyire különbözhetett egy 1830—40-beli pataki diák egy múlt századbelitől társadalmi képzettség dolgában! — Tudjuk, hogy 1848 előtti köziskoláinkban mily hatalommal és szabadon áradhatott el az akkori kor és közélet uralkodó szelleme. A zárdai falazat meg volt, de ezer nyilásának kellett lenni, hogy az mégis behathatott. — Csokonai ifjú korában sem voltak más természetűek ama falak. Vajjon az iskolának tulajdoníthatjuk-e, vagy az akkori kor gondolkodásra serkentett szellemének, hogy épen ő és társai az iskolai tudományoktól különböző tanulmányokra egyesületet alkotnak? — Ezen szellem ébreszté leginkább őt is, hogy egyebeket is tanúlt,

mint a mit kötelességből kellett tennie. Hogy ezt tehette, épen azt mutatja, hogy az a régi s sokat korholt rendszer a szellemet nem rabbá tevé, hanem több szabadságot engedett, mint amaz uj, mely a liberalismus szine alatt az önálló törekvéseket kalodába zárja.

Bárhányfele legyen az ok, annyi a fentemlített életrajzból kétségtelenűl kitünik, hogy Csokonai az életben nemhogy a diáki évek alatt elsajátitott netalán durvább izlés, modor és hang miatt kedvetlen benyomást tett volna, hanem szeretett és tárt karokkal fogadott vendég volt az ország különböző vidékeinek társas körében, s ha néha tul lépett a szokottakon, azt tevé, a mit sokan tehettek akkor mások is. Maga az életiró mondja, hogy Csokonai nem volt pedáns, hanem élenk, mulattató és vidor, habár nem zajgó,* s borivásra is társasága csábitotta.

Ezek az okaim, melyeknél fogva nem maradok az életiró ezen szavainál: a *«deáki életben megkedvelt vagy legalább megszokott aljasságból* egészen kitisztulni soha sem birt» : — hanem úgy fogom föl Csokonainak a *Dorottyá*ban nyilatkozó izlését, hangját és egész szellemét, mint mely nem vala rosszabb ama kor társadalmi szellemenél.

A mind egyéniségében, mind említett műve

* Az idézett kiadás LXXII-ik hasábján.

által közkedvességű CSOKONAI nem volt rosszabb koránál, de jobb sem, midőn ama művet írta. CSOKONAI nemhogy egy satirikus philosoph emelkedettségével gúnyolná ki kora szokásait, hanem benne él, bele találja magát, s neki az a nevetséges, a mi társadalmában is nevetséges vala. — Különös tünemény, hogy maga a költő is tévedhetett e részben, midőn saját műve czéljait itéli meg. *Dorottyá*hoz írt előszavában ezeket mondja:

«Az én szerzeményemnek interessége áll a *nemzeti luxusnak* és elkorcsosodásnak kigúnyolásában s ifjainknak és leányinknak csintalan, sőt sokszor pajzán mulatságaiknak megbüntetésében. Mert a ki azt gondolja, hogy a komika poesisnak czélja (már az akár epikus, akár drámai, akár más kisebb darab legyen is) csak az olvasó mulattatására s nevettetésére irányoz: az, itéletem szerint, hibázik.» *

Teljesen igaz, hogy a komikus költeménynek a nevettetésen kívül komolyabb czélja is van, s ily komolyabb czélú és irányú költemény *Dorottya* is; de nem áll fő interessége a nemzeti luxus, sem az elkorcsosodás kigúnyolásában. Van egy-két kitérés, melyben a luxus és elkorcsosodás *külsőségeit* kineveti, de ezek nagyon alárendelt s egészen

* 176. l. (A nevezett kiadás szerint.)

episodikus helyek. Összetévesztette saját művet POPEnak némi részben rokonos *Elrablott hajfürté*vel, melyből *Dorottya* eszméjét vette, némely kisebb részletekével, s mely mint általa legjobbnak és szebbnek tartott komikus eposz, egyszersmind buzdítást adhatott műve megírására.

Az angol költő főczélja valóban kora fényüzésének és szenvelgő hangjának kigúnyolása. Műve csaknem minden sora teljes satirával és humorral, s inkább ez az uralkodó benne, mint a komikum, habár ennek is vannak művében kitünő példái. A költő elegantiájának jó része is paródiázza hona magasb köreinek szenvelgéseit. POPE az, és nem CSOKONAI, a ki satirát ír korára.

CSOKONAI mindjárt műve elején, a mint a farsangi nép Kaposra bevonulását leírja, gyönyörködő derültséggel tart szemlét a díszes társaság felett.

Bongorfi dísze a magyar hazának; Cserházyn csodálja a szép magyar ruhát és termetet: Ecsében nemhogy megrónná a külföldies műveltséget, hanem magasztalólag szól róla. Avagy a satira hangja-e ez:

Szemővel, egy módos ifju gavallérral,
Babócsa érkezett gyönyörü manérral;
Szelid vezetője ennek a colonnak
Csak most adott kezet egy szép kisasszonynak.

Mátkája portréját, a mellyén viseli,
Szája mosolygással, szeme tűzzel teli,
Kardja briliántos, stikkolt a ruhája,
Kellemes lejtőt jár kisded paripája.

A fiatal nők között is csak dicsérni valót lát.

Másik szánban madám Cserházyné vagyon
Szép kis ifjasszonyság, még fiatal nagyon.
A nagy világ őtet *galantul nevelte*,
Melylyel természeti kellemét emelte.
Igéz mikor játszik, bájol mihelyt tánczol,
Ha discurál minden szivet hozzá lánczol.
Muzsika, himvarrás, könyvek olvasása
A finomabb érzés és erkölcs forrása,
Édes versengésre ébresztették nemét,
Diszeltetvén benne a szépség érdemét.

Mily pompázva és komoly magasztalással van festve a szép Amália! Venus, a grátiák, virágok mind elő vannak szedve, hogy méltóképen meg legyen énekelve, s hozzá teszi:

De mit festem én azt, a mit az isteni
Kéz is csak remekként tuda teremteni?

Sem hangban, sem kifejezésben nincs, a mi iróniát gyaníttatna.

Bezzeg másként írja le Pope a maga szint olyan gyönyörű Belindáját!

Megkisérlem nehány sor leforditását, habár az

eredetinek utolérhetetlen hangzatossága és tömött rövidsége nélkül:

Arany kereszt csillog kebelének havân,
Zsidó megcsókolná s imádná a pogány.
Minden pillantásán lelke tüze játszik,
Sebes, s állhatatlan egyik, mint a másik.
. . . .
Mint a nap oly fényes, ugy nézz ezen szemre,
S mint a nap egyenlőn ragyog az mindenre.
. . . .
S olykor ha tán női hibácskáit sejted,
Tekints csak arczára, s mind-mind elfelejted.

Oly czirógatás ez, mely karczolgatásnak is megjárja. — Csokonai szóban forgó rajzaiban hiába kerestük a satirát, csak a *trompeuse* s egykét divatos női ruha van futólag említve. Amannak említése, ép ugy mint a harmadik könyvben

On her white breast a sparkling cross she wore
Which Jew might kiss and infidels adore,
Her lively looks a sprightly mind disclose,
Quick as her eyes, and as unfix'd as those.
. . . .
Bright as the sun, her eyes the gazers strike.
And, like the sun, they shine on all alike.
. . . .
If to her share some female errors fall,
Look on her face, and you'll forget them all.

az arczpirosítás nevetségessé tétele, csak egyeseket sújt, kik iránt a társadalom szint oly kérlelhetetlen volt régebben, mint napjainkban.

Még van egy-két, alább említendő hely, melyben a társadalmi szokásokra futólag czéloz a költő; de mindezek a külsőségek, valamint a külföldi tánczok, melyeket a második könyvben oly nagy elevenséggel tud leírni. Szebbet a maga nemében alig lehet írni, mint e módi bolondságok lélekteljes kigunyolása. A franczia táncz s a lengyel az itt következőhöz hasonló erős képzelettel és találó hasonlatokkal van leírva.

Végezvén a lengyelt, stájeren forognak
A szála közepén tipegnek, topognak,
Igy lépked igy kereng Békés vármegyében
Az alföldi magyar gazdag szérűjében
Hét-nyolcz nyomtató ló, midőn patkós lába
Tapos a világnak legszebb buzájába.

Ha nem maradt ránk egyéb Csokonaitól, mint e tánczleirás episódja, rá kellene ismernünk vagy az eposzi vagy a drámai tehetségre. Teljes jogunk volna hinni, hogy a ki az emberi mozdulatokat annyi elevenséggel képzeli, s oly szabatosan tudja szavak által plastikaivá tenni, tudta volna nagy hihetőséggel az indulatokat és jellemeket a külsők által hiven ábrázolni. Midőn Kölcsey *csak* a leirásban tartja kitünőnek Csokonait, e részben nagyot hibázik a kicsinylő *csak*kal.

Csokonai említett leirása csak episód a műben a külföldieskedés e megrovása nélkül el lehetne az egész szerkezet. Nem is a külsőségekben rejlik az elkorcsosodás, hanem a társadalmi szellemben, melyet a satirikus és humorista guny apró tűszúrásaival tehetnek nevetségessé, nem pedig azon erős, durva vonásokkal, melyekben Csokonai fest. Nincs meg nevetésében, mely széles kedvű és nyilt, azon keserűség, mely a humoros és satira-iró kétertelmű mosolyába vegyűl, szóval ő inkább komikus költő, mint satira-író, ő inkább azon feltünő és kirívó nevetséges tüneményeket tudja rajzolni, melyeket mindenki furcsának tart, mintsem azt, a mit más dicséretesnek hiszen, malitiosus simogatásával tudná nevetség tárgyává alakitani át.

Következik a külföldi tánczok után Bordács komolykodása a magyar táncz mellett s azután a költő leczkézése ugyane tárgyban. Szép ez azon tekintetben, hogy bizonyitja a költő magyar buzgalmát. De nem bizonyította-e eléggé maga azon kimeríthetetlen guny, melylyel a külföldi tánczokat úgy szólván semmivé teszi? — A satirát író költőnek a jót csak indirect uton szabad ajánlania, s soha sem a dicséretes jót, ellentétül oda állítania a kinevetett rossz elleneben, különben erkölcsi leczkévé teszi költeményét. Csokonai jól tudja e szabályt s előbeszédében tisztán ki is fejezi. Csak a magyarság iránti megbocsátható hév ragadta el.

A magyar tánczot illető helyhez tett hosszú és fontoskodó jegyzéséből is látni, hogy a költő, műve czélján kívül eső ügyet szándékozott egyúttal buzdítani ; de a legjobb és legszebbb eszme is csak a maga helyén jó és szép az irás és művészet minden nemében. Nem mondom, hogy egy satirában és komikus költeményben ne lehetnének komolyabb hangulatú, sőt néha lelkesűlt helyek. Senki sem botránkozik meg a fentidézett, oly szép egyszerűséggel nyilatkozó szeretetben, melyben a legnagyobb komikum közepett az *alföldi magyar gazdag szérűjét* s a *világnak legszebb buzáját* egészen elragadtatva említi, senki sem találja kinevetendőnek, midőn Pope a szellemek nevetségesen aprólék foglalkozását adván elő, a nagyobb szellemekre megy által, s rólok lelkesűlt patriotismussal mondja :

Nagyjaik viselik nemzeteknek gondját,
S védi égi kardjuk Britannia trónját.

De a moralis tanúlságok hangja, melylyel Csokonai a magyar tánczról hosszasan beszél, ellenkezik a komikus költemények természetével.

A ki a satirára és humorra született, vagy arra megért, nem oly hajlandó elmélkedéseinek tanítói hangú, okadatolt előadására, mint Csokonaiban tapasztaljuk. Ő könnyen esik egészen komoly hangulatba. Az élet frivolságaiban gyönyörkö-

dik; — de komolyságában gyakran tudákos, mint sok költeménye mutatja. Ezt sem tulajdonítom egészen deáki szobatudósságának. Tudva van, mennyire meg volt ez a hang azon magyar költészetben, melyet Csokonai talált, és pedig nem előnyére volt meg. — Elég meglepő ama korban az hogy legalább a legfeltünőbb kinöveseket teszi gúny tárgyává egy Csokonai, s hogy az óda emelkedett hangján dorgálódzik egy Berzsenyi. — A satirára nem volt megérve irodalmunk, s kivált társadalmunk nem, holott ama romlott korban több volt rá a tárgy, mint napjainkban.

Csak egy kor volt talán eddigelé, melyben a szokások és intézmenyek satirájának közönsége volt, ez pedig az 1848-iki évet közvetlenűl megelőzött korszak. A fölvilágosúltabb rész előtt már ekkor bátran lehetett gúnyolni a társadalmunk és politikai életünk megavúlt visszáságait, s maga a ki az uj mozgalom oly hatalmas kezdője és előmozdítója, Széchenyi, költőnek képzelve, a legélesebb satiricus tehetség. — Mit lehetett várni a Csokonai korában, mikor a régihez való ragaszkodás oly csökönyös volt? Tudjuk, hogy később is, nem Kazinczy, az ujító, írt gúnynyal a hátramaradásról, hanem épen ujításaira keletkezett egy *Mondolat*. — A satirának továbbá nagyobb világ, pezsgőbb élet kell, mint Csokonai korában a magyar élet volt. Mennyire kénytelen mentegetőzni

előbeszedében Csokonai, hogy Somogymegyét legkisebb részben sem akarta nevetségessé tenni! Ha tudott, sem mert volna satirát írni. Ki is mondja ugyanott, hogy műve nem pasquillus, *sőt még csak nem is satira.*

Míg hazánkban egyfelől a sajtó nem emelkedett hatalommá, vagy legalább tekintélylyé, a magyar író szükségkép vagy aristokrata volt, vagy kizárólag az aristokratiától függött. A szegénysorsú költő nem lehetett egyéb koldus troubadournál vagy hegedősnél. Ezek hivatása magasb volt ugyan, de a vándorszinészszel együtt alig volt nagyobb társadalmi állásuk, mint a bohócznak. Csak az igen régi középkorban festik a szegény, sehonnai hegedősöket úgy, mint hatalmas grófok, herczegek és királyok vetélytársait. A későbbi feudalis társadalomban a költészet éhezve kopogtatott be a nagyok ajtaján, hogy meghallgattatásban, tapsokban és anyagi életére szükséges más kegyelemben részesűljön. Ha olykor egy-egy keserű igazságot vagy satirai megjegyzést merészelt kimondani, hizelgésekkel volt kénytelen lepleznie, vagy helyrehoznia elbizakodását.

Csokonai sokban hasonlít ily troubadourokhoz. Ő rá volt szorúlva, ő büszke volt a nemes hazafiak pártfogására, s nem tettetett a hizelgés, melyet rájok halmoz alkalmi verseiben, hanem úgy látszik, valódi tisztelet kifolyása volt. — Iro-

dalmunk azon korban csaknem mindent a vagyonosb nemességnek köszönhet. Tekintélyét csak az emelte föl, hogy épen ez az osztály kezdett tollat ragadni s jó példával mutatni meg, hogy a költés is tisztességes foglalkozás, sőt hazafiság lehet. Ily viszonyok közt Csokonai kitűnő helyet foglal el irodalmunk úttörő bajnokai között. De helyzeténél fogva sem lehetett bátorsága a satirához. Somogyot választva egy képzelt, komikus cselekvény szinpadáúl, mindent elkövet, hogy a somogyi felsőbb kör neheztelését magára ne vonja. Előbeszédében így kiált föl: «Egy Széchenyi provincziájában mit találhatna az ember satirára valót?» — Nem kevésbbé hizeleg ugyanott a megye *nemességének*, mint főispánjának, *mely*, ugymond, *mindenha teljes volt nemzeti buzgósággal*. A költő meggyőződéssel mondja e hizelgést, s ketségkívül szükségét érezte. A Somogy iránti tiszteIet kifejezésének tartom a farsangi menet leirását is, melyet költeménye compositiója sehogy sem igazol, s Horatius «purpureus pannus»-nak nevezte volna. Egy megyei ünnepély fényes leirása nem illik a farsangi tréfák közé, hangja nem talál az egészével; a benne körülményesen leírt személyek egy része nem szerepel többé s nagy része igen keveset; a nemzeti férfi ruhák, melyek e leirásban pompáznak, félre vannak téve a vigalom alatt, sőt a negyedik énekben *pulider-*

ről van szó.* Maga CSOKONAI mondja, hogy a szóban forgó helyet utólag illeszti költeményébe, s s ama leíráshoz a főispán beigtatási ünnepélyéről vette a mintaképet. A Széchenyi provincziáját megtisztelte, s a költemény többi részét a képzeletből alkotta. — Kettős censura kényszeríté a hibára.

Tudjuk, mennyi fáradsággal bizonyítgatja előbeszédében, hogy mind a mese, mind a jellemek képzelete és nem emlékezete szüleményei; mert a közönség egy része kétségkívül valódi esetet és alakokat gyanított a phantastikus költeményben. Midőn a komáromi censor nem engedi *Dorottya* kinyomatását, egyik fő indoka, hogy történt dologra vonatkozik, s hogy az illető megyében ismert egyéneket gúnyol. Hozzá teszi, nagyobb hitelesség okáért, hogy maga személyesen ismeri a somogyi közönség nagy részét. Kár, hogy Toldy Ferencz mint életíró a censornak és nem CSOKONAInak hajlandó e részben igazat adni.

Részemről egészen a költő pártján állok e tárgyban. Az élet oly aprólék dolgaiban ötvenhatvan év több mint elegendő arra, hogy akár én, akár az életíró positiv adatokkal ne dönthessük el a vitát. De alig kell positiv adat föltennünk,

* Azon bugyogó, mely a szűk *tricot*-n felűl czombközéptől a csipőig puffaszkodik.

hogy Dorottya, Adelgunda, Orsolya és Rebeka rajzában ép oly kevéssé akart valakire pasquillt írni a költő, s mindazáltal ép ugy sértve érezhette magát Somogynak minden háborúságot szerző vén leánya és asszonya, mint Molière *Fösvényé*vel igen számos párisi fösvény. Maga a költő bizonyságul híja a közönséget e részben: «Az egész tartományban, úgy mond, a Balaton és Dráva partjai közt egyetlen egy személyt sem találhatni, a ki az én leirásommal és mesémmel megegyezne». Oly költő, mint Csokonai, nem szorúl az egyének szolgai lemásolására. A valódi komikus költő egy-egy képzelt jellemben kigunyolhatja egyes osztályok gyöngeit, de egyesekre irni torzképet sem szabadosnak, sem költőileg művészi eljárásnak nem tartja.

A mese pedig annyira fölül áll az élet s különösen a magyar társadalmi élet mindennapi jelenetein, mint a képzelet akármelyik phantastikus szüleménye. A társadalom képe oly nagyított, hogy alig lehet ráismerni; a mi véghez megy, csak oly kevéssé eshetett meg 1799-ben mint 1860-ban. Még az olasz carneválok tréfás valóságai közepett is csak mese volna az. Csokonai műve a tréfánál komolyabb s a valóságnál bohózatosabb.

A költői inventio merészsége oly lényeges jellemvonása *Dorottyá*nak, hogy róla írván, lehetetlen kikerülnünk a költői elhitetés sokat vitatott kérdését. A költemények valószinűsége és valószi-

nőtlensége körül forgó vitákban *Dorottya* méltán volna fölhozható bizonyítékul, mily széles birodalma van a képzeletnek. Ime a mese, melyet úgy szólván légből kap a költő, melyhez a földön föl nem található társadalmat teremt, s még is jeles, még is magával ragadja az olvasó képzeletét, s nem jut eszébe valószinűtlennek tartani. — Csokonainak, mint minden valódi költőnek, sok jutott azon bűvölő tehetségből, mely Homértól az új költőkig s Chinától Amerikáig a szem nem látta és fül nem hallotta csodás tüneményeket valószinűkké teszi. Mind a komoly érzelmeket ébresztő, mind a komikus költő fölhasználja a festő és zeneköltő rábeszélő eszközeit.

Az ábrázoló költészet rajzai valószinűség tekintetében azon törvények alá esnek, melyeknek a szobrász és képíró szokott hódolni. A festő ecsete nem kevésbbé elhitető, midőn merőben képzelt phantastikus alakokat állít elénk, mint midőn az életet másolja. Sőt csodálatosnak látszik, de igaz, hogy a képzelet a maga eszményítésével s a való túlzásával nagyobb illusióba meríti a lelket, mint az élet hű másolatával. Egy photographia, mely a mikroskop bírálatát is kiállja hűség tekintetében, sohasem képes azon megszólalásig eleven ábrázolatot állítni elénk, minőt a jeles művész eszményített és szépített, vagy merőben képzelt alakjaiban csodálunk. A képíró teljesen fölhasználja

az élet külsőségeit, s nincs oly részlet, melyet az életből s látott valóságból ne merítene. A legerősebb képzelet is csak az emlékezet részleteiből kölcsönzi a vonásokat, csakhogy sokszor nem látott combinatiókban és nagyítással. A valódi művészi tehetség akár tudatosan, akár öntudatlan ösztönszerűséggel, kihagyja festvényéből a lényegtelen külsőségeket, háttérbe szorítja es kicsinyíti a kevessé lényegeseket, hogy a lenyegest nagyítva s annál teljesebb világításban emelje ki. Minden részlet, melyet az életből használ, nem csak arra való, hogy az elet valóságához hasonlóvá tegye a kepet, hanem világosítsa és összhangzóan segítse elő az eszmét, melyet testté változtat. Egy erős főeszme, mint középpont körül csoportosít minden részletet, melyet az elet szemléletéből veszen. Csoda-e, hogy mesterséges teremtményei hatalmasabb és mélyebb hatásuak a lelekre, mint az életnek kevesebb szellemiséggel elevenített s több lényegtelen külsőségekkel halmozott és homályosított benyomásai? — A művészet ez eljárása nem ellentét a természettel és élettel, — csak a tökéletesítés, tisztázás műtétele. A csillogó gyémánt csak salakjától megfosztott természeti tárgy. Egy szobában rendezett természettani kisérlet mesterséges lehet, de a termeszet hatalma nyilatkozik benne a czélra fölösleges külsőségek eltávolításával s a czélnak megfelelő körülmények hathatósbbá tételével.

Az ábrázoló művészetek lényegéhez tartozik bizonyos nagyítás, mely mindig a művész eszméyének hathatósabbá tételére szolgál. Az élet külsőségeit nem czélul, hanem eszközül használja, s mint ilyenek, alárendelt fontosságúak. A lényeges, a fődolog az, hogy teljes hatással tudjon azokban egy főeszmét megtestesítni. Czélja magasabb mint a hiven másoló photographnak, tehetsége az eszmény megtestesítésében, az alakításban áll.

Mihelyt a művész a külsőt a külsőért rajzolja, mesteremberré válik, s a mi több, minél jobban igyekszik az élet tüneményeit a magok valóságában tüntetni elő, annál több kifogásunk van a valószinűség dolgában. Szülőföldem rajzában sokkal szigorúbb bíráló vagyok a részletekre nézve, mint a képzeleti tájképek külsőségeiben. A regényekben, melyek azt követelik, hogy a tájakat, városokat, emberi szokásokat híven rajzolják, elmegy kedvünk az olvasástól, mihelyt a valótól elütő ferdítéseket tapasztalunk bennök. A kik azt követelik, hogy az életet festik, több botlást követnek el a valószinűség ellen, mint a tündér-regék költői.

A költészet teremthet soha nem látott lényeket és viszonyokat, nagyíthatja, sőt kell nagyítania mindeniket, csakhogy eszméjét elevenen ábrázoló képet állítson elő a külső valóság részleteinek összhangzó csoportosításával. *Dorottyá*ban

számos jelenetet és több alakot a rajz ezen mesterfogásai tesznek elfogadottabbakká, mint a minők némely regény és dráma életből vett leirásai. Csokonai képzelete eszméjét az élet odaillő vonásainak oly kiemelő és kiszinező vonásaival csoportosítja körül, hogy a kép maga igazolja a maga valószinűséget — és főleg épen a nagyitás által.

Azon eszméket, melyeket a festő és a költő a külső valóság vonásaiban megtestesít és kiemel, s melyek által legnagyobb hatást tesz a lélekre: az emberi jellem s indulatai és érzelmei adják. Főleg a költészetre elmondhatjuk, hogy megtestesített lélektan. A költő az elhitetés egész erejével szólaltathatja meg az élettelen tárgyat, a földfeletti szellemet is, s ezen, a tapasztalattal oly ellenkező tünemény varázserejű rábeszélő tehetséggel bír, mihelyt az emberi jellem ezer alakú nyilatkozását képes majmolni. A lelki valóság hatalma nem engedi meg a kétkedést az anyagi valóságban. — A sympathia, neme hasonlói iránt, természeti ösztönül van az emberi lélekbe oltva, s a költő az emberi lélek festésével hat legbiztosabban az emberi lélekre. A képzelet ezért szeret minden szépet, nagyot és fenségest, minden titokteljest emberi alakba öltöztetni. A költészet és vallások története bizonyítja ezt.

A képzelet megtestesítései közt a földiségtől igen távol eső lények az úgynevezett *makhinák*, melyeket az eposz még a keresztyén korban is oly

sokáig használt. Régebb midőn a keresztyén hit nagyobb intensitással élt az emberek lelkében, kétségkívül még kevésbbé hittek a földről kienyészett görög mythologia isteneiben, mint jelenleg s mégis fenmaradtak a költészetben. Épen ez bizonyítja, mily örömest társalkodik velök a képzelet. — Mystikus alakjoknak a lélektani valóság adja az elhihető erőt.

Két, e lélektani valóságon kívül eső kellék van azonban, a mi úgy látszik, szükséges, ha a költeményekben szerepelnek. Egyik az, hogy ha maga az élő hit nem támogatja is, mint Milton és Dante keresztyéni allegorikus alakjait, legalább némi traditio jogosítsa föl a költőt használatukra; másik kellék, hogy a költő ne követelje, hogy valóságos emberi alakok festetnek bennök; ennélfogva testileg nem szabad részt venniök az ember mindennapi cselekvényeiben; a küzdelmet e lények egymás közt s nem az emberekkel folytatják, kik felett oly túlnyomó hatalmat gyakorolnak, szóval meg kell tartani emberfeletti mystikus származásukban.

Az emberi lelket kétképen ábrázolják az allegorikus teremtmények. Személyiségök az emberi indulatok megtestesítése. Magok bírnak indulatokkal, szenvedélyekkel és emberi jellemmel. Másfelől sugallásuk támaszt a földi emberekben nagy és nem közönséges, de azért a jellemből folyó indula-

tokat és érzelmeket, s ekkép motivumokként szolgálnak a költőnek.

Három ily allegorikus személy viszen kiváló szerepet *Dorottyában*: *Eris, Venus és Carneval.* Eris és Venus szereplése e költeményben megfelel mindazon követelményeknek, melyeket elősoroltunk: hagyományos mystikus személyekben embereket utánzó s csak sugalló szerepű lények.

Egyáltalában nem sikerült teremtménye Csokonainak a *Carneval.* Legcsekélyebb hibája, hogy nem traditionalis. A mysticismus annyira nem övedzi, hogy az asszonyok meg is kötözik. Maculay egy nagy költő allegorikus személyeit «*szárnyas jó emberek*»-nek nevezte. A Carnevalnak még szárnya sincs. — Mindemellett merőben jellemzetlen alak, s végre a mi sugalló természetét illeti, ez csaknem merőben hiányzik. A mint látni fogjuk, e részben csak annyi szerepe van, mint azon nagy könyvnek, melyet a nők ki akarnak ragadni a férfiak kezéből. Más hatalmasb indokok mellett fölöslegessé válik a főcselekvényben Carneval fölléptetése. A költő inspiratióját nem emelhetjük ki ezen alaktalan alak-forma és a vele egybekötött költeményrészek dolgában. Csokonai is, ki a költői festésben jeles, hogyan rajzoljon olyat, mi tulajdonkép nem valamely eszmének megtestesítese? Ő különben nem nagy tehetségű rajzolója az emberi indulatoknak, mint tartozik lenni különösen

minden eposz és drámaíró. Ezen képírói ügyesség sokkal kétségtelenebb bizonyítéka a született költői tehetségnek, mint a világ minden csillagával és rózsáival fölcziczomázott verses költemények. Az elhitetésnek több ereje van abban, mint a rendezetlen ábrándokban. A festés egyik lényeges, fő eszköze a költőnek; csakhogy nem egyedüli eszköze.

A költészetnek azon elhitető erején kívül, mely a festészetével rokonos, van egy másik bűvölő eszköze is, mely leginkább a zenéhez teszi hasonlóvá. Ez a hangulat. A zene oly közvetlen hatású, hogy nem szorúl motiválásra.

A költészet nemei közt a lyra áll hozzá legközelebb; de nem lehet el nélküle sem a dráma, melyben a szereplők közvetlen érzelmeiket a kifejezés erejével motiválják, sem az elbeszélő költészet, melyben a költő érzési módja akaratlanúl is belevegyűl az elbeszélésbe. Szükséges is, hogy belevegyűljön. Azon költő, a ki nem képes teljesen együtt érezni személyeivel, az eposzban oly kevéssé tünhet ki, mint az érzelmeket csak tettető lyrikus. Dante és Milton csodálatra méltó túlvilági rajzaiban nem csak a rajz művészi megvilágítása, részletezése és eleven szinezete okozza az illusiót, hanem nagy mértékben befoly rá azon mély meggyőződés s megindulás valódi hangja is, mely a rábeszélésnek mindenható erőt kölcsönöz. A stylt

el nem találó és rossz hangzásu forditásban az elhitetés bűvereje nagy részben elenyészik, s a költészet legbájolóbb része elványolódik.

Míg a költészetnek a rajzok helyessége *objectiv* oldalát teszi, zenei varázserejét a költő *subjectivitása* adja meg.

A komikumban az eleven átérzés, ezen erős hangulat ép oly szükséges, mint a sentimentalis, fenséges, tragikai vagy kellemdús érzelmeket ébresztő költeményekben. Csokonai lelkülete könynyen hangolódott a komikumra, s stylje sehol sem tündöklik jobban, mint ennek körében. *Dorottyá*ban a komikus helyek a styl nagyobb erejével vannak elbeszélve, mint a többiek.

Az elhitetés fönt előszámlált eszközein kívül, melyeket egyaránt használ a komikus és nem komikus költő, van a komikumnak egy külön kiváltsága is, melynél fogva többet merhet a valószinűtlenség vádja nélkül. Erre a jogot onnan meríti, hogy a legvalódibb és legkevésbbé túlzó komikum is a dissonance-okból s az össze nem illőkből születik és táplálkozik. Az aránytalanságokból alkot képet, az összhangtalanságból csinál harmoniát és a következetlen fonákságokból comœdiát. A legjobb komikus hős most egy gyáva, ki vitézkedik, majd egy-egy szenteskedő, a ki szerelmesdit játszik öreg napjaira, majd egy lakomát adó fösvény, egy nagy úri modorokat utánzó inas s magát bölcsnek vélő

esztelen. Lehet a komikus hős egy nem saját jellemében meghasonlott ember, hanem olyan is, a ki környezetében a társadalomban és korában Don Quixote őszinte következetességével lesz nevetségessé. De mindenütt szükséges, a lélektani helyes rajzolás általános törvényének megtartása mellett valami össze nem illő arra, hogy a költemény komikus hatást tegyen. Látni fogjuk, hogy Csokonai *Dorottyá*jában mind az egyéni, mind a társadalommal való meghasonlásból folyó komikum meg van. De Csokonai, mint a komikus eposzírók, tovább viszi az össze nem hangzás komikumát. A komikus eposzok egyik ereje abban áll, hogy a tárgyhoz nem illő hangon folytatják előadásukat. Míg a költészet más nemeiben a hangnak a tárgyhoz illése egyik legerősb elhitető eszköz, a komikus költemény a hang és tárgy összhangtalanságával tesz hatást. Másutt minden egyéb inkább kelt sympathiát, mint a hang kölcsönzése, itt épen a czélzatos hangköcsönzés kelti a költőben és olvasóban a komikus hangulatot. A komikus költő hangulata oly egész lélekkel komikai, mint a tragikusé komoly, de amaz a komolykodó tettetés álarcza alá rejti.

A mint Csokonai mondja, a parodiázó hősköltemény háromféle: vagy a cselekvő személyek aránytalanúl kicsinyek azon nagy dolgokhoz képest, melyeket véghez visznek; vagy nagy hősök harczolnak aránytalanúl kicsinyes tárgyakért;

vagy végre mind a hős, mind a véghezvitt tettek kisszerűek. Az első nembe tartozik a *Béka-egérharcz*, melyben békák és egerek majmolják a nagy hadvezéreket és uralkodókat: a másodikba TASSONI *Elrablott vedre*, mely miatt két tekintelyes város s végre egész Olaszország háboruba keveredik; a harmadikba tartozik BLUMAUER ismert travestálása, melyben mind a személyek, mind a véghez vitt tettek kisszerűek.

CSOKONAI a maga *Dorottyá*ját a komikus eposzok azon osztályába sorozza, melybe a *Béka-egérharcz* is tartozik. S valóban a nők hadviselésében a hősök kisszerűek s a véghezvitt dolgok nagy stylben folynak; de egy lényeges pontban épen ellentett komikuma van a kettőnek. A *Béka-egérharcz*ban nem a majmolók a nevetségesek, hanem a majmoltak; *Dorottyá*ban pedig a nők a komikusok, kik a társadalmi állásuktól oly különböző mesterség modorát utánozzák.

A parodiázás *mindenik nemében* a komikus hatás egyik eszköze, hogy hősköltemények hangján és pompázó vagy fenséges styljében foly az elbeszélés.

De ezen tekintetben CSOKONAI művét nem nevezhetjük teljesen sikerültnek. A jelenetek, hasonlatok, az előadás fordulatai, mind hasonlók az epopoeákéihoz; — de maga az előadás hangja és stylje nem utánozza és parodiázza eléggé a hősköltemények pompázó, fenséges es emel-

kedett nyelvét. Ez nem válik tehetsége kisebbségére; mert az ő korában más sem tehet vala többet. Zrínyi eposzát ha ő igen, a közönség nem ismerte, s így nem volt irodalmunkban valami igen kitünő és ismert hősi eposz, melynek hangjával gunyolódhassék. Irodalmunkban az ilyes csak Vörösmarty után volt lehetséges. Az is nagy erőre mutat, hogy e részben annyit tőn, a mennyit *Dorottyá*ban látunk. E mű több jeles eposzírónk után is méltó tanulmányul szolgálhat akármelyik komoly eposzírónknak előadás dolgában is.

Csokonai műve komikus eposz, s akár mint komikum, akár mint elbeszélő mű teljesen megérdemli figyelmünket. Komikum tekintetében drámairodalmunk egyik oldalát, elbeszélő érdemek dolgában eposzirodalmunkat érdekli közelről. Mint komikus mű, csaknem páratlan irodalmunkban. Nincs vígjátékaink között oly erős s annyi tehetséggel végig fejlesztett komikum, mint *Dorottyá*ban, pedig sok tekintetben *bohózat*nak nevezhetnők. Ha igaz, hogy a komikus műveket egyfelől az izlés aljasabb neme, másfelől a nagyítás túlzásai és a parodiázás teszi bohózattá, *Dorottyá*ban bohózat áll előttünk, azon szörnyeteg, melyet Akadémiánk ezen tisztelt és tekintélyes osztálya a vígjáték teréről számkivetni akart, a mint ezt ki is mondá már régebben a vígjátéki pályázásokat

illető hirdetésben. Korántsem állítom, hogy a szinpadon látva, mind az illusióba hozná a nézőt, a mit Csokonai elbeszél s leír; de épen mivel bohózatosabb akármely szinpadi bohózatnál, szolgálhat például, hogy sok körülménynek s nevezetesen a társadalmi életnek túlzásai s némi izléstelen szabadság mellett, a legvalódibb egyéni komikum, a szenvedelyek és jellemek komikus nyilatkozatai mily természetességgel találhatók föl egy bohózatban.

A vígjátékban mint minden komikus műben, első és fő kellék, hogy komikum, minél hathatósabb komikum legyen benne; — nem pedig az, hogy a mindennapi élet másolatává törpűljön. Ide törpűl pedig az ugynevezett társalgási vígjátékok által. A költő izlése tartozik hódolni a társadalmi izlésnek; — de tőle egyszersmind különbözik is. A legfinomabb, legsaloniabb beszélgetés, ha a költeményekben lemásoltatik, a társadalmi izlést nem serti ugyan, de ép oly szenvedhetetlen folt lehet a költői képzelet és érzelem világában, mint a bohózat nyers kedvcsapongásai. Az élet lapitott prózájától mindig iszonyodik a költő, akár a salon, akár a csizmadiaműhely prózája legyen. A komikum, a hol a hozzá való tehetség erőteljesen nyilatkozik, szeliditható, sőt egyes művekben is lenyeshetők kinövései: de a hol az elmés, szellemdus vagy épületes simaságú párbeszédek közt a

néző nem találja a jellemfestés plastikai erejében az emberi lélek visszásságaiban a valódi nevetségest ott meddő marad minden buzdítás és fejlesztési törekvés, s nincs mit és miért nyesegetni róla. A mindennap prózája, a mindennap szolgai másolása, a mindennap izlésének legfőbb követelése s nem a bohózatosság fenyegeti sem vígjátékirodalmunkat, sem a külföld vígjátékirodalmát csenevésző tengéssel.

Nem óhajtok aljasabb izlést, minő társadaldalmunké, nem óhajtok mindenáron bohózatot; de óhajtom, hogy ne ez legyen a fő kiindulási szempont akár költőinknél, akár kritikánkban. Ellenben követelendőnek és minden egyebet dominálónak tartom a komikumot bármily komikus műben. Ez az, a mi a jellem és indulat hű festésével s nevetségessé tételével a szívet és józan izlést táplálja, nem pedig a társadalmi külsőségek megtartása E komikum az, a minek hiánya mindenek fölött megrovandó, s ennek szinrehozatala az, a mit koszorúzni és buzdítni kell. Ez az a miben Moliére nyomdokait követjük, nem pedig a mű versbeszedése, a mi alárendelt szempont.

Miből meríti Csokonai eposza komikumának erejét? Mi czélja ezen komikumnak és iránya az egész compositiónak? — Mindezt már maga a költő igen tisztán adja elő nehány sorban:

«Dorottya leánytársaival, a rövid farsang és a

kevés menyegző miatt, Carneval és az ifjak ellen hadat indít, és mikor őket szinte meggyőzte, Venus a dámáknak minden kivánságát megigérvén — kibékélteti.»

Valamint az építész nehány egyszerű vonásból meg tudja itélni gyakran az egész épület styljét és mintegy kitalálja a benne rejlő gondolatot; valamint a legbonyolúltabb gépezet mozgató elve nehány szóban, egy formulában foglalható össze: a költői művek már az alaprajzban kimutatják főczéljukat és azon elvet, mely erőt, lelket kolcsönöz az egésznek.

Valóban a fennebbi alaprajzban ki van mondva, hogy a költő czélja a férfiak ellen föllázadó nőket tenni nevetségessé. A nők erőszakkal boszúval akarnak hódítani, — s végre a szerelem állítja helyre a két nem közötti természetes viszonyt. És valóban a mű cselekvényének komikuma a boszú tehetetlenségében, s a csomó megoldásának komikuma épen a szerelem miatti gyöngédségben rejlik.

Az alaprajz azonban már sokszor magában foglalja a helyrehozhatatlan hibák csiráját is. A fentebbi alaprajzot annak bebizonyítására hozza fel Csokonai, hogy eposzában meg van az egység holott már a kiindulásban kétessé tétetik az. Mert a nők nemcsak a férfiakra neheztelnek a kevés menyegző és a hideg magaviselet miatt, hanem a

megszemélyesített Carnevalra is. Neheztelnek pedig azért, mivel igen rövid a farsang. A kétféle indok rokon ugyan; de előrelátható, hogy a nőknek a Carneval elleni boszúja nem annyira nevetséges, nem annyira komikus, mint izetlen, és oly tréfa, melynek sem külső sem belső valóság nem szolgál hátteréül. Ez a leggyengébb indok a cselekvényben, s azon helyek, melyek erre vonatkoznak, egyszersmind gyengék komikum dolgában. A mag léhaságából meddőséget következtethetünk.

A költő, mint előbeszéde kezdetén elmondja, víg eposza első eszméjét azon beszélgetésekből meríté, melyeket a nők oly nagy részvéttel folytatának a farsangról. «Látám, úgy mond, hogy kivált a szépnembéliek nem épen részvétel nélkül tudnak szólani, látám, hogy nagy részint sajnálkoztak, hogy oly rövid időt szabott kalendáriomjok az országos bohóskodásra; láték modelleket *Dorottyá*ra de a mely modellek itt is csak olyanok valának, mint mindazokban a tartományokban, a melyekre szólott a régi lőcsei kalendáriom. Azonnal föltevém magamban, hogy a mit egy vagy más személyben nem csak akkor, hanem életemnek megrendűlt napjaiban, nemcsak Somogyban, hanem akárhol is valaha látam horatiusi sóra valót, azt egy ...... tökéletes ideálban előadom. Így kerekedett *Dorottya.*»

Így kerekedhetnek a költői eszmék. A farsang-

ról folytatott beszélgetésekről vett gondolat tovább-tovább fejlett s eposzszá nőtte ki magát. De mint a mag: mikor már felcsirázott, levetkezi azon burkot, elszáradásnak engedi azon gyökér-leveleket, melyek első megzsendűlésére szükségesek voltak: úgy a költeménynek sem szükséges néha, hogy az első eszmének körülményeit fölvegye. Csokonait a farsang eszmetársulat utján vezette egy eposz tervere, pedig eszmetársulat utján az ember gyakran messze távozik a kiindulástól. Jobb lesz vala tán költeménye, ha a nevezett *modellek*-hez tartva magát, a *«rövid farsang»*-on való sajnálkozás eszméje nem szerepel benne, ha maga a czím csak *Dorottya* és marad a hozzátétel: *avagy is a dámák diadalma a farsangon.*

Azonban a költemény már örökre ugy marad a mint van, eredendő és külső hibáival, de egyszersmind oly fényoldalakkal, melyek ha ki nem mentik, megbocsáttatják a hibákat, s oly erőteljes komikumával, melyet egy-egy kopár hely nem tesz unalmassá, vagy léhává, egészben véve.

Csokonai maga, ha mint bíráló nem, mint költő érezte, hogy költeményének fő súlya, komikumának ereje a nők, társadalmi állásukhoz nem illő cselekvésében van. Költői öntudatosságának e részben kétségtelen példáit fogjuk látni. Következetes e részben elejétől végig. Említettem, hogy művére sokat, tán az eposz eszméjét is, de minden esetre egyes részleteket Pope *Elrablott hajfürt*jé-

ből vett. Az átvétel olykor csaknem szószerinti, s még is CSOKONAInál egészen más értelmű. CSOKONAI ismerte a nevezett költeményt, habár nem eredetiben, csak franczia prózai fordításban. Nemcsak ismerte, hanem csodálta. Maga említi több helyen, de egy szóval sem mondja, hogy *Dorottya* számára kölcsönzött volna belőle. Mindjárt a bevezetésnél egyik jegyzésben, mely e sorhoz tartozik, «Hát férhet ily harag angyali szivekbe?» VIRGIL e helyére hivatkozik «Tantæne animis cœlestibus iræ,» — holott POPE használta a római költő e felkiáltását ironiával, s CSOKONAI szóról szóra átvette az angol költőtől. POPE ezt mondja: «Hát gyöngéd szivekben ily hatalmas harag lakik?»* — Azonban a két költemény eltérő irányát mindjárt a kezdő sorokban sejtjük. POPE így szól:

Hogy vetemülsz, férfi, ily vakmerő tettre,
S hogy lakik ily bősz düh gyönge nő szivekbe?

A férfiak már itt szintúgy czélpontúl vannak kitűzve, mint a nők; míg CSOKONAI azt szándékszik elbeszélni:

Miként insurgála amazon módjára
Egy nagy dámatábor Carneval hadára,
(t. i. a férfiakra)
Miket vittek véghez felforrott mérgekbe' —
Hát férhet ily harag angyali szivekbe?

* And in soft bosoms dwels such migthy rage.

Dorottya első könyvében kevesebb szépség van, mint bármelyik következőben.

A szánkamenet leirása foglalja el nagyobb részét, melynek jelleméről s mivoltáról szólottam. Csak Dorottya arczképének beleszövése üti helyre a hibát, mely fénypontja az egész első könyvnek. Míg a fiatal nők arczképe a közönséges kellemen fölül nem emelkedik, s Amália rajzában a nagyot mondó képek halmazából tiszta arczkép nem áll előttünk, Dorottya festésében a költői ér egész gazdagságában megnyilik. A komikus hangulat csaknem dæmoni erőt ád ecsetvonásainak, melyek nagyon gorombák, de rendkívül szabatosak és a megszólalásig eleven arczképet kerekítnek ki. A nyelv azonnal eredetibb s gazdagabb körömfont kifejezésekben. A hasonlatok jellemzetesek és találók. Az egész rajz a borzadásig hű; a fanyarságig s csaknem a kegyetlenségig gúnyos. — Főleg vénségét teszi csuffá a költő e vén leánynak, ki már «hatvanötöd fűre lesz menendő». Az olvasó csaknem hajlandóbb szánni mint kinevetni az elbeszélés hősét, mindjárt ez első bemutatásban. De a költő egész következetes öntudattal gúnyolja benne épen a vénséget és rút külsőt: mert a rajz után oda veti:

Mégis lám, a kinek kén litániázni,
Itt mer a farsanglók között botorkázni;

s ismét

Igazán, hogy vén lányt s vén aszonyt a manó
Oly helyre is viszen, hová nem volna jó.
Mit keresnek ezek fársáng innepében? stb.

A korosság kigunyolásával a költő épen ezen vigalomba nem illést akarta megbüntetni.

Ezen egy erős killobbanáson kívül az első énekben igen kevés nyomát találjuk a komikumnak. Az első könyv csak expositio, melyben megismerkedünk a személyekkel, helyzettel s némi kis előkészület van a jövendő fejleményekre. A hang különben inkább a jóakaratú kedvtelésé, épen a sikerültebb, tetszetősb helyeken. A mint a költő tréfásan utána kiált a szánaknak, vegyék fel őt is: a kedélyes enyelgés uralkodik hangjában. Hátrább, midőn a Carneval poharat köszönt, még elmésség sincs mondókájában. Azon nyilt jóakarat van benne, a mi a magyar egyszerű kedélyt jellemzi. Végre különös jó kedvvel van leírva az ebéd, mely szintén egyik szebb helye az első könyvnek. Az eleinte unatkozó társaságnak mind jobb-jobb kedve kerekedik a levestől a pecsenyéig; midőn már

A sült megvettetve nézi az asztalon,
Mint törik a kaczajt mind a két oldalon,
S mikor a csemegét, kezdik hordogatni,
Bezzeg hallgatót is írgalmul kaphatni.

Az első ének végén történik, hogy Carneval előveteti azon matriculát, melyben lajstromba vannak szedve Somogynak minden férjes és férjhez me-

nendő asszonyai. Sem magában e jelenetben nincs valami erősb komikum, sem következései nem nagy fontosságúak a mű további haladására. — A vén nők neheztelnek ugyan, de e neheztelésöket igen gyengén festi ezen halvány hasonlat:

S mint a világon unt és megszáradt avar,
Melyet a homályos déli szél felkavar,
Mindenik úgy susog és morog magában
Elélt idejének kelletlen voltában.

Költőnk a második énekben, melyben annál több szépséget s komikai erőt találunk, egyszersmind erőteljesebb motivumokkal ingerli fel a nőket s különösen a véneket. Ezen második könyvben a fölboszankodás indokai vannak előadva, s Dorottya mint főszemély egészen előtérbe lép.

A második ének elején a tánczleirás említett episodjával találkozunk, melynek végén az öreg Dorottya annyira elfelejtkezik magáról, hogy tánczolni megy, s úgy tánczol mint «varázsló pemetjén a vasorru bába». — A táncz után a társasjáték ingerli fel Dorottyát. Egy ifjú goromba gúnyt mond a kisasszony öreg voltára s az fülébe megy.

Hogy tánczát kinevették, hogy játékban irgalmatlan gúnynyal illették, magában is erősebb indok a boszankodásra, mint azon tréfa, hogy a Carneval az anyakönyvet elővette. Dorottya vénségét nem volt szükség a matriculából olvasni.

Arczán hordozta évei számát; a társaság előtt pedig nevetségesebbé lett táncza és maga sértettebbé Ecse szavai által. Azonban e két erős motivum nincs igen kiemelve. Csak röviden, futólag van oda vetve. Általán Csokonai e költeményében kerűli a mindennapi viszonyokból való indokolást. Nem ereszkedik a társalgás részleteibe, melyekben szóból szó kerekedik s a sértések a kölcsönös felingerlés által mind erősbekké lesznek. A költőnek ezekben volna alkalma festeni a társadalmi szellemet, s satirában boszúlni meg álságait és ferdeségét; — de egyszersmind azon hátránynyal járnak az ily motiválások, hogy a költő kénytelen sokszor az élet igen aprólékos részleteibe bonyolódni, sok kis vonásból állítni össze a mit nagyobb, általánosb vonásokkal erőteljesb hatásúvá tehet. Csokonai kiemelte művét az élet aprólék tűneményei közül. Dorottya fölingerlésére tisztán csak belső indokot vesz föl. A háborúság és perpatvar hajlamát mint meglévőt teszi föl benne és a társaságban. De az indulatok egész elvontságukban nem a költészetbe valók, melynek érzékelhető külsők kellenek ez indulatok megtestesítésére. Így vette föl Csokonai az egyenetlenség szellemét, Erist, egyik fő motivumképen művébe. És miután már Dorottya fölingerlése a társaság gúnyja által röviden érintve volt, az egyenetlenség és boszúság szelleme egész hatalommal és legnagyobb körülményességgel festetik.

Eris egy minden alakba átidomulható, ennélfogva alaktalan lény; de mint szellem annál határozottabb jellemvonásokkal rajzoltatik. Maga a külső természet, az állatok is megérzik hatalmát:

Kapos udvarára mihelyt beléptete,
Mindent megigézett mérges lehellete.
Az udvari kopók s agarak morogtak,
Benn az istállóban a lovak hortyogtak.

Nem csoda, hogy az embereket is megbabonázza:

Mihelyt a konyhára a fejét bedugta,
Főbe verte egymást fazékkal a kukta.

Benn az úri társaságban is pörlekedni kezdenek, izetlenségre kezd válni a barátság, habár senkisem tudja okát. — De különösen Dorottyára önti ki mergét a béketlenség szelleme. Fánk alakjában elnyeleti magát. A költő iróniával inti hősét, ne egye meg.

Ah kérlek kisasszony, kérlek ősz hajadra,
Ugy sem vagy már gyermek, jól vigyázz magadra
. . . .
Mit teszek? Im, ime a kráflit felveszi
A *gondatlan* öreg, s nagyon mohón eszi,
Megeszi, megette, megvan — már hiába,
Eris kivánt czélra jutott szándékába'.

A gúny, melylyel hősét folyton illeti a költő, itt is különösen öreg voltára czéloz; — de a gúny si-

került s méltó a helyet megjegyeznünk, mint olyat, melyben a költő beszéltetés által elevenen fest, a miben rendszerint nem oly erős, mint a leirás általi festésben.

Hogy leirásaiban az indulatok híven ábrázoltatnak, mindjárt a fentebbiek után következő sorokban igen sikerült bizonyságát adja. — Dorottya boszankodása és beteges ingerültsége van leírva:

Már látom, reszketés fogja el tetemét,
Már vasvilla módra hányja a két szemét,
Morgásra áll szája, forog benn a nyelve,
Keserü aggsággal van melye megtelve.
. . . .
Most a mértéktelen öröm erőlteti,
Hívságra, kaczajra, dévajságra veti,
Majd egyszerre csügged feje komor bútól,
Haragtól fojtódik és irigy gyanútól.

A lelki kórállapot ezen leirását Csokonai egész kedvvel folytatja, s mintegy érezni látszik, hogy elemében van ezen rajzoknál. Ugyan e rajzot felkapja a harmadik ének elején is, a hol, míg mások vigadnak, Dorottya egy zugban *a harag sovány mérgén legel*, s így folytatja:

Most egyszer lehetett látni valahára,
Hogy ő piros szint is ölthetett magára.
De az ő pirosa hamar elenyészett,
Pirja kékké, kékje hamar sárgává lett.

Láttatott szája is beszédformán tenni,
De annak nehezebb volt értelmét venni.
. . . .
Egyszerre felugrott az ágyszékről, készült,
Meg akart indulni s ujra székére dült.

Az indulatok e némajátékának leirásában Csokonai tehetsége egész erővel nyilatkozik. Csak egy költőt tudok nem prózai irodalmunkban, ki az emberi indulatokat a mozdulatokban oly kiváncsi részletességgel s oly hű ecsettel tudja nyomról-nyomra és mozdulatról mozdulatra kisérni, mint Csokonai. És épen az emberi indulatok e külső nyilatkozványainak hű rajza bélyegzi az eposz — és drámairói született tehetséget.

A fentebbi rajz egyszersmind csaknem a legnagyobb mertékben komikai hatású, mely jóval nagyobb a maga helyén, a költemény szövegében, mint itt, ezen elméleti fejtegetésbe szőve. — A komikum az emberi szenvedélyek és indulatok kinevettetésében éri el tetőpontját. A lélek abnorm állapotján nem czélja sajnálkozást és rokonszenvet ébreszteni, sem pedig elijesztő hatással lenni. Úgy szólván a legnehezebb oldalról támadja meg: kinevetteti. Tükröt tart az emberi formából kivetkezett torz-arcznak, felmutatja az indulatosság és szenvedély következetlen és esztelen voltát. Minél jobban sikerűl az emberi gyöngéket képező erős indulatokat kinevettetni, annál jelesebb a komi-

kum, mely annyira kérlelhetetlen, hogy akkor nevettet leghangosabban, midőn személyei sirva fakadnak. Ha a költő az indulatok által bír ily hatást idézni elő, teljesen elérte czélját morál tekintetében is. Ezen hatás az, melyet, mint legfőbbet kell követelnünk minden komikus költeményben s így vígjátékainkban is.

Nem fölösleges még itt megjegyeznünk Csokonai komikumának egy lényeges, megkülönböztető jellemvonását. Sem a *Dorottyá*ban, sem vígjátékaiban nem az emberek álságait és kétszinűségét nevetteti ki, mint sokszor és többnyire Moliére s némely humoristák. A tartuffe-i alakoskodás raffinált cselein valószinűleg nem nevet vala, hanem komoly boszankodásban tört volna ki. — A hazugság és csalás mélyebb romlottságának komikumával nevettetni, megadjuk, tán nehezebb; — de nem kisebb becsű és tán még valódibb komikum az emberi indulatokat naiv őszinteségök által nevetségessé tenni. — Dorottya a természeti indulatok, egész őszinteségével nyilatkozik, s épen ez őszinte indulatok, melyek a társadalmi szokásokkal és *korával,* sőt később nemével sem egyeznek, teszik őt komikus alakká.

Költőnk nem oly erős személyeinek beszéltesében, mint magaviseletök leirásában. Személyeinek beszéde igen áradozó s többnyire nem valamely érzelem és szenvedély logikájával, mely szakgatott

s sokszor értelmi következetlenségek által válik meglepően természetessé, hanem épen higgadt okoskodások lánczolata által válik egygyé. Nem ismerte alkalmasint a drámai nyelvet a világ nagy drámaíróinak eleven példájából. A ki az olasz pásztori drámák áradozásaiban oly nagy örömet talált, nem ismerhette a dráma valódi nyelvét. Csupán tanulmányai minőségének és nem tehetséghiánynak tulajdoníthatjuk, hogy személyei beszéltetésében nem áll oly magasan, mint leirásában. Mert ama példányok s amaz áradozási hajlamok daczára is beszéltetései közben ki-kilobban sokszor e tehetség, s sok jele van, hogy egészen belehatott személyeinek gondolkodási módjába.

Ki ne ismerné a második könyvben Dorottya keservét, ki hajadon voltát, néha búbánatosan, néha bűnbánással, majd kétségbeesve siratja s végre indulatos boszúval tör ki a férfi nem ellen? — Az egyszerű őszinteség teszi nevetségessé a vén leány bánatos panaszát, midőn így szól:

Sem pénzét, sem eszét én nem néztem volna,
Sem nemét, sem képét csak férfi lett volna,
. . . .
De hiába mégis, egy sem jött eszére,
Be bolond volt, a ki engem meg nem kére!

Az egyéni önzés leggondosabban rejtett hangja itt egész valóságában szólal meg. A komikum legnagyobb ereje épen a naiv őszinteségben nyilatko-

zik. — Majd azon szégyent hozza föl, melyet mindenütt vall vén leány voltáért Önmaga is hiszi, hogy nevetséges, s fölteszi mindenkiről, hogy neveti őt, annyira, hogy a halálban sem vél menedéket a gúny ellen:

Komor magánosság fonnyasztja éltemet;
S még hajadon fővel eltemet engemet.
Hogy nyujtóztatnak ki, hogy megyek pártába,
Oh, majd a szenteknek Paradicsomába?
Oh, szégyenletemben meg kell halnom ott is,
Mikor vén lánynak mond egy *hitvány* halott is.

Még túlvilágban sem menekszik meg a gúny miatti boszúságtól, s még ott is kigúnyolja a legutolsó lény is! Mert ime most is e mulatságban

«A nélkül nem esett egy táncz vagy egy játék,
Hogy illetlen dolgot, vagy mocskot nem láték.
. . . .
Hát már, hát igy kell-e nékem holtig élnem,
Hogy szerelem helyett csúfot kell remélnem?»

«Nem!» úgymond, boszút áll; vagy ifjat kerít a kezére, *ha erővel is.* Azonban hirtelen észreveszi, milyen merész e gondolat. Kétségbeesik tehetetlensége érzetében. Harczolva nem kap férjet s ha kapna is, mi rövid már élete; hiszen a halál is candidálta őt. — De épen e mély kétségbeesés, ezen végelkeseredés támasztja föl benne az indulatok természetes lánczolata szerint a legerősebb boszú-

vágyat. «Fussatok kiáltfel, fussatok elmémből gyáva gondolatok!»

> Boszut kell állanom. Sokba' megbántottak,
> Sokba' csúfot tettek, — azt, az átkozottak.

De nemcsak rajta, hanem más hajadonon és özvegyen is. Sértő volt a zálogosdi játék, sértő az anyakönyv elővétele is, — s ő ne szóljon mindezekért?

> Ah, ah' az nem lehet; bétörök, bérontok,
> Asztalt, kompániát, tánczot szélyelbontok.

Boszúja itt a düh azon hőfokát éri el, midőn a vágy a képességnél nagyobbat már-már lehetőnek lát. — S mi viszi szegény Dorottyát ily kétségbeesett vitézségig? — Az, hogy a gúnyolt pártától csaknem lehetetlen szabadulnia, hogy habár megelégednék akárminő férjjel, a férfi hideg és mellőző iránta. Fel lába immár a koporsóban s reménye is alig lehet. Nem marad fenn semmi egyéb, mint a kétségbeesett boszú. — Boszuja határozatlan tárgya az egész férfi nem, épen mivel nagyon szereti. Föl akarja bujtatni ellenök a szintén mellőzött leánysereget. Kikiáltja a harczot a férfiak ellen s segédül akarja venni a nőket. — Dorottya saját változhatatlan sorsa ellen lázadt fel, s minél jobban vergődik ellene, annál nevetsége-

sebb. A vén leány nevetségesen szomorú reménytelensége s elégületlensége magával és a világgal, — ime forrása mindazon háborúságnak, melyet Dorottya és más az övéhez hasonló jellem és helyzet szokott előidézni olykor. Ez képezi Dorottya jellemének fővonását s a cselekvény fő motivumát. A fentirt egész hosszú párbeszéd mintegy összefoglalja a cselekvény minden indokát; de az épen helyben kiállott gúny csak fokozza és alkalmat szolgáltat dühe kitörésének. Ily lelket már maga a mellőzés is eléggé fölingerel. A gúnyolódások közt újra van említve Carneval és anyakönyve. De ez, mint látni is, igen alárendelt. Nemcsak, hogy más helyettesítheti és helyettesíti is, hanem a legártatlanabb még az ingerlések közül. Midőn Dorottya végül így kiált: «Várj Fársáng!» leginkább az tetszik nevetségesnek, hogy az asztalokkal, férfikompániával, tánczmulatsággal együtt ezt is meg akarja semmisítni, a ki legkevesebbet vétett, s mint a szenvedélyesség, nem lelvén határozott tárgyat, azon tölti haragját a kit elől-hátul talál. — Azonban bármily kétségbeesett a hős, nem hagyott fel minden reménynyel. Reménytelensége, késő bánata daczára fölhozza a költő ezen párbeszédben, hogy fiatal férjet kerít kezére öreg létére is. — Már magában a boszú forrásában is megvan e következetlenség, vagy inkább dualismus. A boszú épen a vágy nem teljesüléséért támad; s a két nem kö-

zötti viszony ily nemű felbomlásában mindig van része a szerelemnek.

Meg világosabban kitünik ez ama párbeszéd után nyomban következő vénleányi áldozatból, mely más tekintetben is igen tanúlságos költőnk eljárásának ismeréseben.

A vén leány szertartásos áldozatában a hősi epopoeák hekatombái paródiáztatnak. Ez áldozat eszméjet sem egyenesen Homérból vette Csokonai, hanem Pope *Elrablott hajfürt*jeből. Érdekes összehasonlítanunk a kérdéses helyeket. Halljuk először Csokonait, mint teszi Dorottya az áldozatot:

A frizér-serpenyőt egy zugban meglelé
És azt a kommódra *kohögre* emelé.
Fenekére rakott kéngyertyát s a felett
Nehány bálbilétet s szerelmes levelet.
Három szűz koszorút három fürt hajával
A rakásra teve egy tuczat kártyával.
Ott volt Florentina s a Tündér Ilona
S valamennyi tőkét életében vona.
Ezeket meggyujtá s nem győzvén szellővel
Gerjesztette tüzét az elökötővel stb.

Itt egy vén leány tesz áldozatot, Pope *Elrablott hajfürt*jeben egy uracs. Durva prózában fordítva itt következik:

«Még a Phœbus kelte előtt hivá segédül a kegyelmes egeket s minden imádandó hatalmakat; de főkep a szerelmet; a szerelemnek oltárt épít

tizenkét ujonnan aranyozott óriási franczia regényből; rátesz három strimflikötőt, fél pár keztyűt s korábbi szerelmének minden zsákmányait; gyöngéd szerelmes levelekkel gyújtja meg a máglyát s három szerelmi sóhajtást lehel a tűz élesztésére; aztán hosszában leborúl s égő szemekkel imádkozik, hogy minél előbb megnyerje s sokáig birhassa vágyai tárgyát. A hatalmak meghallgatták s félig megadák kérelmét, másik felét elhordták a szelek, a puszta levegőben.»

Itt határozottan a szerelmi galántszenvelgés van kigúnyolva, — s annál inkább, mivel férfi az áldozattevő. Itt a komikus az, hogy férfi elegyedik ilyenekbe, Csokonainál ellenben az a komikus, hogy vén leány esd a szerelem istenasszonyának.

Ime csaknem ugyanazon cselekvés mily különböző hatású! Egyikben egészen a kor szenvelgésének egy képviselőjét látjuk kigúnyolva; a másikban nem egyebet, mint egy vén hölgyet. A mi az egyiknél ábrándosan galánt, a másiknál egészen banyai jellemű. Popenál az indulat természetes, de nyilatkozása természetlen, Csokonainál a szerelem természetlen és nyilatkozása természetes.

Az ily tudatosan és a czélra alkalmazott átvétel teremtő elmére mutat. — Csokonai és Pope műve közt a nagy különbséget jellemzően találjuk kifejezve ama két, tárgyára nézve oly hasonlatos helyben.

A két elbeszélő költő jellemére is vonhatunk

legalább nagyjában egy következtetést. POPEnál az áldozat anyiból áll, mint fentebb írtam ; CSOKONAI azon kívül még sok egyebet hoz bele s az egészet jobban kirészletezi. — POPE, műve minden jelessége daczára, sem termett eposz-költőnek. Rendkívüli elegantiával és műgonddal összerakott párosan rímelő soraiban folyton az ellentétességek lepnek meg, s ezen versírói hatásvadászat alkalmasabb a satira rövid, ellentetes vonásaira, mint a nagyobb kiterjedést kivánó és tömörebben kerekitett eposzi plasticitásra. A tankölteményekben is POPE a gondolatot bámulatos rövidséggel és csattanóssággal tudja kifejezni, mire CSOKONAI áradozó stylje sokkal kevésbbé alkalmas. — CSOKONAInak epicai azon tehetsége is, hogy képzelete egy eszmét azonnal be tudott népesítni eleven részletekkel, s e nemben olykor tapasztalt tulságos áradozás a hibája. CSOKONAI a vén leány áldozatában láttatja velünk, hogy e kuruzslás Ámornak, a szerelem istenének szól. Boszúfogadása még mindig csak feltételes. Még a harcz küszöbén sem hagyott fel a kibékülés reményével. Ha áldozatom tőled kedves, így fohászkodik Ámorhoz, juttass nekem egyet ennyi férfi közűl !

Vagy ha még hatalmas szódra sem hajolnak,
Ha engem s társaim tovább is csufolnak,
A boszuállásra segéljed munkámat,
Dupla áldozattal adom meg hálámat.

Ez áldozattal végződik a második könyv. Az egész, mint mondám, előkészület a harczra, melynek indokai vannak föltárva előttünk. Az egyéni komikumnak, az eposzi elrendezésnek egy csaknem folytonos szép példája az egész második könyv. Nemcsak az érdek van jóval magasbra fokozva, mint az első könyv által, hanem maga a költő tehetsége merőben elhomályosítja itt azt, a mit az első könyvben mindössze találunk.

A harmadik könyvben kezdődik a valódi harcz Eddig egyedül Dorottya nevetséges, mint a női harag és bántódás szélső képviselője, — itt az egész farsangi nőszemélyzet keveredik a harczba és lesz nevetségessé.

A kaposi kastély zug a vigalomtól.
Az urak, a dámák a kölcsön vigságban
Képzelték magokat boldogabb világban.
Más pedig, a kinek a jövő munkára
Szüksége volt teste lelke nyugalmára,
Édesdeden pihen míg a tölt hold haladt,
A jóltévő álom superlátja alatt.

Az ellentét az úri és szegényebb sors között minden epésség s minden satira nélkül, eleven képben áll előttünk. Az élet szemléletében Csokonai hajlandó azon sympathiával teljes hangra, s nem keresi a satirára való oldalakat, mint kedvencz víg eposzának szerzője Pope, ki midőn a naplementét röviden leírja, az emberi életből másnemű

képeket hoz fel. Fölemlíti, mily békésen tér haza a pénzpiaczról a kereskedő, s az öltözködés fáradalmai bevégeztetnek a palotákban, midőn a hanyatló nap ferdén veti sugarait; — fölhozza az éhes törvényszéket, mely elsietve írja alá az ítéletet s fölakasztja a rabot, hogy a biróság már ebédre mehessen.*

Az általános vigalomban, melynek örömlármájával van kinn és benn eltelve a kastély, csak Dorottya lelkében dúl-fúl a háborúság. A mint a zugban dörmög, egy sorsban és korban méltó társa, Adelgunda, jelen meg. — Épen jókor jött. Magukhoz vesznek egy vén asszonyt is, Orsolyát. Dorottya egy alkalmas hosszú beszédben előadja a maga sérelmeit, melyek közösen illették a többi nőt is. A boszuálás tüze perzseli mellét, úgy mond, a méltatlan szégyen fonnyasztja őt; halált s elégtételt szomjazik még csontja is. Meg kell törniök a férfiak eget verdeső kevélységét:

Éreztessük velek, mely sulyos a harag,
Melyet a megvetett asszonyi sziv farag,
S mely érzékeny boszu, melyet a megsértett
S gyalázott szerelem önnön magáért tett.

* Meanwhile declining from the noon of day,
The sun obliquely shoots his burning ray:
The hungry judges soon the sentence sign,
And wretches hang that jurymen may dine.
(Rape of the Lock. Canto III.)

Láttátok, folytatja, mily kevély volt a Farsang is. Boszút kell állani mindezeken. Elhagyhatnák-e őt a többi nők?

De ám legyen! tőlem mind-mind elálljatok:
Magam is indulok ..... stb.

E szónoklat, mely egy tervező vezérhez illő higgadt rendben adatik elő, lángra lobbantja a két más szűz szívében Erisnek hamu alatt szunnyadó szikráit. «Megyünk! — menjünk!» kiáltanak egy szívvel, lélekkel. De Dorottya nem akar ily vakon kezdeni harczot.

«Nem, nem, gondolkozva kell bánni nagy fával,
Sok kézzel kell neki menni s sok baltával.»

«Nekünk is kárt tehet a hebehurgyaság.» Egyelőre beküldi az összeesküvés két más tagját, hogy először igyekezzenek minden nőt felingerelni. A kit megnyertek, vigyék be azonnal hozzá a mellékszobába; addig maga kiforralja a boszuállás tervét. Orsolya és Adelgunda kivánt sikerrel működik. A «szoknyás verbung» számra folyvást gyarapodott.

Itt keveredik hát az egész nőszemélyzet Dorottya összeesküvésébe. De a toborzás csak említve van, leírva nincs. Csokonai itt sem ereszkedik a társalgás részleteibe. Elhiszi-e vagy nem hiszi az olvasó, hogy az egész dámatábor felzúdúl az egész férfi

seregre, nem teszi őt kicsinyesen aggódóvá. A sok részletet kerülve, költői merész képzelete hitet el mindent az olvasóval. — Erist veszi elő motivumképen újra, egy magában véve elvont indulatot; melyet azonban eleven képpé varázsol képzelete. Míg a társalgás részleteibe nem bocsátkozik, Eris cselének festésére nem kiméli a legelevenebb részletezést. Képzelete magával és az olvasóval a lélektani valóság útján elhihető rajzot állít elénk, mely akaratlanúl is benyomúl a lélekbe.

Eris álom-mézzel kezdi locsolni a zsidó zenészt.

Izráelt a bőgőst, kit altató méze
Mindjárt a legmélyebb álomba igéze.
A bőgője mellől feldűle Izráel,
Helyét alattomban Éris foglalá el,
S olyan vén zsidóvá válék azon nyomban,
A milyen rabbi nincs lembergi templomban.
Fölveszi a vonót, kapja a húrokat,
Szélyel igazítja s tekeri azokat,
Rajtok száz discordánt hangzatokat csinál.
Melyek berohanván a fül dobjainál,
A nyugvó lelkeket úgy felháborítják,
Hogy gondolatait egymásra zúdítják.

A harmonia elhagyta a hurokat és az emberi idegeket, a szívet és lelket s azonnal megszakadt a rend.

Mint a zöld Hortobágy kövér mezejében
A csintalan betyár ha a szél mentében
Süvegmocskot éget a szalmán vagy pipán,
Maga meg odább áll gyalog vagy paripán;
Hiába hangicsál a duda, furulya,
Összebőg a marha, megszalad a gulya,
Tehén, üsző egyre szalad a cserénynek,
Van baja, van mérge a szegény legénynek:
Igy ama szédítő hangok bűbájára
Az Eristől *titkon* húzott muzsikára
Tódult a dámáknak nagyjok és aprajok
Zürzavar lett, kiki bámulta mi bajok?
Szintugy törték, nyomták az ajtón magokat,
Ott hagyták a tánczot s a gavallérokat.

Ime a képzelet mily mystikus és babonás képet tud a rajz elevenségével s egy bizonyos megfejthetetlen lelki állapot egyszerű előállításával elhitetni. A lelki hangulat támadása gyakran megfejthetetlen, mintha csak az időjárás okozná. E titkos tüneményt alig volt szükség másként motiválni, mint itt látjuk: fölhozni a természetből egy analog tüneményt, s ha valahol, itt vannak helyén a költői hasonlatok. Az idézett képben maga a kép elevensége motiválja magát, habár szükséges mindig e mystikus rajzoknál is, hogy életbeli okok is támogassák a hihetőséget. S valóban Orsolya és Adelgunda már munkájok felét megtették, midőn Eris oly hatalmas inventiója mindent megfejt nekünk, a menynyire a képzeletnek szükséges.

Dorottya már bizonyosnak tartja győzedelmét:

> Köröskörül nézvén az amazon hadat,
> Győzött már előre! — Nyuzta is a vadat.

Már lába előtt térdelve képzelte az ifjakat. A költő Dorottyának e hivságáért az egész nőnemen áll boszút. — Mit tenne a női czipő olykor, ha a férfi süveg főhelyére jutna. Jámbor női czipő!

> Sok férfi ész saját capitoliumát
> Elhagyja s csókolni leszáll lábad nyomát.

A nők egy tanácskozás után, melynek részleteit több okból kihagyja a költő, rendszeres követséget küldenek be a férfiakhoz. A legrútabb nyelvű, Rebeka lesz szónokukká. Hosszú beszéde, melyben Csokonai szándékosan használ oly köznapi és izléstelen kifejezéseket, melyek egy Kölcsey æsthetikai, egy Kazinczy nyelvérzékét méltán bánthatták, egészben méltó önönmagához. A vén Rebeka sok szóval elmondja a nők neheztelésének okát, hogy t. i. a férfiak nem forgolódtak eléggé a nők körül, hogy csak ott csintalanok hol nem kellene. Elégtételül és fenyegtőzve kéri Carneval és az anyakönyv kiadását; továbbá, hogy azon férfiak, kik még nőtelenek, azonnal kövessék meg a nőket. — A férfiak kerek tagadó választ adnak. «Eb a ki kenteket, néném, megköveti,» mond Bordács oly gorombán, mint Rebeka beszélt.

Dorottya most rendezni kezdi seregeit, s Csokonai a hősköltemények fogását paródiázva az isteneket hívja segítségül, hogy a női hadat szépen renddel láthassa: «Nyilj meg most Helikon,» ezzel kezdődik a valódi bohózat e darabban. Eddig csak előkészületek voltak a tettre, most kezdődik a harcz.

Nem bocsátkozom a csata-rendezésnek s a csata menetének részletes leirásába, hogy azt elemezzem. Csak egy-két általános megjegyzéssel érem be. Csokonai a bohózatos ütközet eszméjét Popetól kölcsönözte. Minthogy abban áll a katastropha, elmondhatjuk, hogy Pope költeménye nélkül aligha születik *Dorottya*. Hogy a nők hajtűkkel s más ily fegyverekkel, sőt pillantásaikkal gyilkolnak : Pope találmánya. — Az angol költő eposzában egy női hajfürt visszahódítása a harcz czélja : Csokonainál a Farsang és matricula kézrekerítése. És valóban mind a Carneval, mind az anyakönyv csak ily szenvedőleges Helenája mind a két bohózatos Iliádnak. Csakhogy a Carneval, mint eddig is láttuk, nem ad annyi méltó okot a harczra, mint más erősebb okok. És valóban Pope *Elrablott hajfürt*jében a hajfürt középpontját s egyedüli okát képezi a nő felbőszülésének. E csekély tárgyért támad a háborúság.

Csokonai eszméket vett át Popetól, de más szinben tünnek föl. Így különösen Chloris csatája

Vinczével föltalálható Popenál. Csokonai ezt írja Chlorisról:

Szikrázó nyilat szórt arra, a ki nézte,
Alélt pillantása halkkal megigézte;
De mikor csillogó rezgése szétreppent,
A nehéz nyavalya édesen tört mindent.
Chloris az ifjakat sebes pillantással
Sűrűn lövöldözvén, hullatta rakással.

Vinczét szeme gyilkolja meg; de Chloris maga is Ámor áldozatja:

Igy esett el e két bajnok egy csatában
S mindketten meghaltak ők metaphorában.

Pope igy ír hősnőjéről:

Haragos Thalestris ront a tolongásba,
Halált szór mind a két szeme villámlása.
Egy deli s szellemdus vesztek el ott nyomban,
Egy metaphorában, másik énekszóban.
«Szivem szép tavasza, e kegyetlen dult fel!»
Dapperwit ezt mondván, széke mellett nyúlt el.
Foppling is, a kába, fölnéz, kegyelmet vár :
«Szemed öl meg», többet ő sem énekel már,
Életét a hattyu elnyögvén dalában
Igy fekszik Maeander parti virányában stb.

Csokonainál is megteszik a női bájak és szemek a pusztítást a férfi seregben; de a Vincze és Chloris-féle párbajban csak a nők vannak gorombán nevetségesekké téve.

Az egész harcz folyama is különbözik a két költőnél. Az angol művében a hősnő legyőzi férfi ellenfelét. Az erős és rettenthetetlen oroszlánt két ujjal hódítja meg Belinda. A hadi eset abból áll, hogy erős tobákot tart a bajnok orra alá, a ki úgy eltrüszszenti magát tőle, hogy

Két szeméből könye arczán lepatakzik
S orrától a termek boltja visszahangzik.

Csokonainál a nők s egyedül a nők nevetségesek, s a fő harczot is ők vesztik meg.

A mi Popenál csak párbaj azt Csokonai rendszeres ütközetté szélesítette ki. A dámatábor tömeges forgolódása, fölvert zaja és pora még részletes győzelmökben is magát teszi nevetségessé. A férfiak csak védelmi állást foglalnak el, a Carneval körébe seregelvén. A nagy elkeseredéssel folyó harcz változó szerencséjét nem szándékszom itt leírni, csak sokáig függőben levő kimenetelét, mely az egésznek katastrophája.

A komikumnak, mint a tragikumnak, meg van a maga katastrophja, melyben az emberi bűnök és tévedések természetükhöz képest tettleg és külsőleg buktatják meg a fő cselekvő személyeket. Az ember szellemi életének kikerülhetetlen sorsa nyilatkozik a katastrophákban. — Nem elég, hogy a költő valami véletlen eset által, külső erőszak utján büntesse a tévedéseket: a költészet igazságszol-

gáltatása az emberi gyongeséggel veri az emberi gyöngeséget, vagy megrázólag, vagy nevetségesen. Csokonainál a nők általános föllázadása a férfiak ellen már magában is nevetséges; de szükséges e nevetséges tüneményt tetőpontra fokozni, s a harcznak külsőkép is a megvesztésig folytattatni.

Midőn a harcz javában foly, előáll Opor, a férfi had vezére, s egy hadicsellel véget vet a dulakodásnak, melyet Dorottya egy kanapé tetejéről vezérel. Engesztelő szókat intéz a hölgyekhez:

Tudjuk, miért vagytok haragban erántunk,
Mert veletek nagyon hidegképen bántunk.

Elmondja, hogy a férfiak, e vétek jóvátételére megannyian egy nőt vesznek el:

De én annak adom cserében szivemet,
A ki legelőször megcsókol engemet.

Opor eltalálta a nők neheztelésének okát s eltalálta a gyöngéjöket is. Teljesen czélt ért, mihelyt a női szivhez fölebbezte az ügyet, s Dorottya serege e csábításra teljesen fölbomlik.

Édes kotlós anyjok egy kotyogására,
Hogy fut a sok csirke egy szem gabonára,
Minden kisasszonyok ekkép tódulának
Legelső csókjára Opor orczájának.
Senki sem ügyelt már zászlóra vagy sorra;
Isten hozzád jó rend! hájde mind Oporra.

Szintugy rugták egymás czipelője sarkát,
Tapodták, hasgatták egymás sleppje farkát;
Az elsők hátrálták az utólmenőket,
A hátulsók visszahuzták az elsőket;
Lármáztak, zajgottak, porfelleget vertek,
Asztalt, széket, bőgőt, czimbalmot levertek.
Tört a pohár, palaczk, tányér, tácza csörgött,
Ugattak a pudlik, ajtó, ablak zörgött.
Ifjakként szaladtak még a vén lantok is,
Sem hadnagy, sem svadrony, sem rend; sőt magok is
A divánt emelő szűzek elfutának,
S keze lába kitört marsal Dorottyának.

Alig van az egész költeményben egy hely, mely a társadalmi bevett szokások ily mellőzésével, egyedül a természetes vágyakat tenné uralkodókká. Túlzás az egész rajz, s még is elhitető és komikus. Elhitető, mert egyfelől a természetes indulatokat rajzolja, másfelől a tolongás leirásának eleven részletei megragadják a képzeletet, s igen kétséges, hogy képes volna-e valamely költő elfogadhatóvá tenni az idézett fordulat indokát, ha épen a nagyítás és rajz vonásainak halmozása a szándékos fillentést erős szinezetűvé nem tenné. Ezenkívül a komikus hang malitiája alatt lélektani igazság van. A nők s általán az emberi szív gyöngesége, könnyenhivősége jellemzően van illustrálva. Az egész katastropha, s úgyszólván az egész mű fő morálja ebben van. Némileg hasonló tanúlságot foglal magában ahhoz, melyet több

költőnk *Szécsi Mária* esetében írt le, csakhogy komoly szinben, míg *Dorottyá*ban az előzmények, a kivitel s maga a katastropha merőben komikus.

Nemcsak Opor beszéde, hanem szavainak hatása is magában foglalja a női harcznak fő indokát; mely abban áll, hogy a férfiak hidegek voltak a nők iránt és ezek a vigalomban nem hódítottak férjet. Mihelyt ez ok csak látszatra is megszünik, a harcznak vége. — Azonban, hogy a nők egészen nevetségesekké legyenek, a költő csak hadicselnek írja Opor szavait. A nőkkel csak elárultatja szívök titkát. Természetes, hogy a düh még nagyobbá lesz s nem hogy kiengesztelődnének, hanem tovább kell folyni a harcznak. Ha Opor és a többi férfi szavát tartja, vége volna a költeménynek a harmadik könyvvel. De ezt téve, lélektani valószinűtlenséget követ el, az erőszak ellenében adván meg szívét a nőknek, s a költeménynek nem volna határozott czélja.

A harmadik könyv idéztük végsoraiban a komikum tetőpontot ér; de a kiengesztelődés hátra van: — ez a negyedik és utolsó könyvnek van fentartva. Mind a dámatábor, mind vezére Dorottya sokkal kegyetlenebbűl kigúnyoltatott, semhogy némi engesztelésre ne volna szükség. A költői igazságszolgáltatás szigorú, mind a tragikumban, mind a komikumban: — de valamint a részvét hangja az egész mű folytán belevegyül mind a két

nemben a tévedések káthoztatásába vagy kinevetésébe, úgy e részvét hangja nem hiányozhatik az igazságszolgáltatásból sem.

A nők folytatják ugyan a harczot a negyedik könyvben is ; — de már ez nem íratik le. Az utóharczban a nőknek sikerül kézrekeríteni a harcz tárgyát, a Carnevalt és matriculát. — Dorottya azonban ismét az előtérre kerül. Ágyba fektetik és mint haldokló irja meg végrendeletét. Hagyakozik oly szűzek számára, kik örökös pártában ülnek, mert kosarat adtak kérőiknek, s némelyik e miatt ballépést követett el. Itt is folyvást azon kétségbeesés szól, hogy ő vén leány maradt.

Dorottya nem csak a végrendelet által van nevetségessé téve, melyben múltja gyanússá van téve, s mely sejteti, hogy a leány saját hibája miatt marad férjtelen, hanem egész betegsége is csak tettetett. Mihelyt azt jelentik, hogy a női had birtokába kerítette Carneválts könyvét, «kiugrék ágyából, tapsolt s meggyógyula».

Ezen végrendeleti jelenettel Dorottya jellemzése be van fejezve az eposzban. — Dorottya az egyedül jellemzett alak benne, s kétségkívül igen sikerült jellemzés. Csokonai nem reflexiókból alkotta össze ezen egyéniséget. Elevenen ül, jár, kel és beszél szemeink előtt. Sehol sem állítja össze lelki tulajdonait egy képbe, sehol sem tűnik föl beszédeiben azon abstract eszméből vagy szenvedélyből

álló s testiségétől megfosztott árnyék-lény formájában, a minőben még jeles, de eposzra és drámára nem született költők is állítják elénk személyeiket, vagyis személyeik köntösében tulajdon reflexióikat. Dorottya magánbeszédei, formára nézve bármily primitiv fokán álljanak a drámai előadásnak, lényegileg semmit sem mond bennök, a mit egy ily vén leánynál más elmondhatna. Csokonai nem azért beszélteti őt, mint némely költő, hogy személyével egy-egy metaphorát, elmés epigrammot, okos, éles philosophiai megjegyzést, vagy épületes erkölcsi tanulságot elmondasson. Dorottya akármely beszéde s annak akármely része el nem választható a személytől a ki mondja, a nélkül, hogy érdekét sőt értelmét elveszítené. Épen az mutatja mily teljesen illenek a magok helyére, hogy máshová nem illeszthetők, mint a vén leány ajkaira és viszonyai közé. Magamnak kellett fentebb analysálnom magánbeszédét: a költő se a kép alá, sem tetejére oda nem írt egy szó magyarázatot is. — Dorottya mindvégig magaviselete, szavai, tettei által van jellemezve és játszsza komikus szerepét. Csokonai nem mutat tehetséget a jellemek analysisére, s az elemeire fölbontott egyén lelki tulajdonainak összetoldására. Nem képes a jellem következetlenségeiről elmélkedni, vagy azokat ellentétesen egybeállítani. S épen ez az, a mi mutatja, hogy a víg eposz a komikum terén s nem a satirában vala otthon.

Tudott, mint a szobrász és drámaíró egyöntetű alakot formálni, de nem tudott, mint az anatom és mint a satiraíró az organumok és lelkitehetségek sajátságairól elméleti vagy tapasztalati ismereteket adni olvasójának; egy embert tudott oly elevenen festeni, hogy a ki a rajzot látta, aligha elfelejti, következetes lélektani igazság elvonását az olvasóra bízza. Csokonai, ha tudta volna is oly ellentétes vonásokban rajzolni Dorottyát, mint Pope a maga Belindáját, sikerült satirát írhat vala; de ekkor *Dorottya* mint *eposz* nem állana magasan az *Elrablott hajfürt* felett. Az eposz- és drámaíró czélja festeni, ábrázolni az egész embert cselekedeteiben és szavaiban a maga természetes indulatjaival, nem pedig egyes lelkitulajdonaiból állítni össze akármely ragyogó arczképét.

Dorottya alakja ellen azt lehetne fölhozni, hogy nem annyira egy külön egyéniséget szemlélünk benne, mint a vén leányok nagyított de általános typusát. Alig van valami a fennidézettekben, a mi, ha nagyítva is, ez általános gyöngéket ne paródiázná. Annyi való, hogy Csokonai nem is akart oly minden más embertől különböző csodabogarat rajzolni, a minők teremtésében keresi számos regényíró a dicsőséget. Nem akart ő regényt írni, annál kevésbbé oly regényt, melyben az egyének oly részletesen vannak ismertetve, hogy a jellemzés az emberi kivételességek és kuriosumok rajzává lesz, a he-

lyett, hogy az emberi természet általános tulajdonait s állandó törvényeit ábrázolná. CSOKONAI a nagyobb mértékben eszményítő költők közé tartozik. Dorottya mellékes életviszonyai, a rajzhoz szorosan nem tartozó lelki tulajdonai kihagyattak, hogy a lényegesek annál több erővel legyenek feltüntetve. Ha némelyek azt mondják rá, hogy csak typus és nem jellem, csak arra kérnők, mutassák ki azon határvonalat, a hol a kettő elválik. Azt nem fogja senki tagadni, hogy a vén leány rajza megragadja a képzeletet, és hogy nem abstractio. Tartozzék hát a typikus alakok közé: de ezek is kitünő helyet foglalhatnak el a költői teremtésben.

MOLIÈRE alakjai, melyek e vád alá eshetnek, oly typusok, melyek alkotójokat az újabb kor legnagyobb vígjátékírójává avatják föl. CSOKONAI Dorottyája pedig oly maradandó typus irodalmunkban, mint Tartufe, Dandin, a fösvény stb. a francziáknál.

Költőnk részletesebb jellemvonások bevegyítésétől fel vala mentve eposza jelleme által is. A motiválásban nemcsak rá nem volt szorúlva, a mint említettem, az élet mellékesebb külsőségeire, hanem jó tapintattal kerűlte azokat. Eposzát, mely paródiája az epopœáknak, a csodásság szinvonaláig kellett emelnie, s rossz lesz vala azt a mindennapiságba lerántania. — Az eposz természete hozza magával, hogy Dorottya jelleme még oly

sokoldalúlag sincs feltüntetve, mint a komikus alakok MOLIÈRE-nél, a hol ama typusok minden oldalról s úgy ki vannak merítve, hogy alig lehet már utána olyakat írni a fösvényről, képmutatóról stb., a mi nála igen mesterien föltüntetve ne volna. Egy eposz szélesb alapú a drámánál. Nemcsak egyének, hanem világ-események egy-egy katastropháját ölelheti magába, s egy nemzet Aeneisévé vagy az emberiség *Elveszett paradicsomá*vá nőhet, míg a dráma egy ember, egy család szükkörű sorsával elégszik meg. Az eposz is nehány kiváló egyén sorsához köti az eseményeket, de szinre hozza a sokaságot, s a népeket és nemzeteket előttünk harczoltatja. Kiválik ugyan, ki «vállal magasabb a többi seregnél», de a sereg sorsa képezheti a főérdeket.

CSOKONAI is a maga meséjének nagyobb terjedelmet adott, mint egy-két személy sorsa, s e részben nem utánzá POPE *Elrablott hajfürt*jét, mely mind a mellett, hogy egész sereg földfeletti és földalatti szellemtől hemzseg, két egyén körül forog. — CSOKONAI-nál az egész női társaság folytatja a harczot, az veszti a csatát s lesz a katastropha által tömegesen nevetségessé, s a mint látni fogjuk, a végkiengesztelődésben is az amnestia egészen általános.

Az eposz főczélja nem a vén lány kigunyolásában áll. Dorottya csak mint a legnevetségesebb szélsőség ül a vezéri polczra, mint a leginkább

bántalmazott egyén szítja fel a háborúságnak hamu alatt égő parázsát, s bukását a sereg gyöngesége okozza.

CSOKONAI mint valódi alkotó művész azon ösztönszerűséggel dolgozik, mely minden tárgyat a mese fő czélja szerint von be az egész mű természetébe, s a részletek az egésznek képére formálódnak; s habár egy-ket hibát elkövetett e részben, a lényegesebbeken hű a költői tapintathoz. Ő jelenetekben és rajzokban állítja elénk műve czélját és nem okoskodásokban. Láttuk, hogy előbeszédében mily tévedezve ítéli meg *Dorottyá*ja czélját. Mennyivel helyesebben ítélt a költői tapintat! — Ismeretes azon episod, mely a konyhán foly le a negyedik énekben, s mely a cselédekkel másoltatja a tánczteremben történteket. Ez episodban is a nőcselédek vannak, csakhogy még gorombább kiadásban, nevetségessé téve. A nők sokkal vakmerőbbek a férfiaknál ingerkedéseikben.

Az egész eposzban tán összesen sincs több, a mit csak említni is lehet: a társadalmi illemet sértő, mint ez episodban; de csupán költői szempontból véve kevés van, a mi sikerűltebb és egészben véve a tervbe odaillőbb volna. Ez episod komikumát neveli az, hogy a vén Gergő inas adja elő, panaszosan méltatlankodva. — Általában véve CSOKONAInak a nép nyelvét s modorát utánozni igen jól sikerűl. Vígjátékaiban is csaknem legsikerűltebb a

kályhafűtő czigány, a ki oly jól utánozza a mesélő paraszt modorát, hogy jobbat a maga neméből alig lehet rajzolni, továbbá a két otromba és részeg hajdú bárdolatlan alakja. Benne egyebeken kívül a népéletnek egy hivatott festője veszett el, s e részben csak az vigasztal némileg, hogy a költészet akkori divatjában, még ha a végzet hosszabbra is nyújtja életét, nem jut vala eszébe e téren tenni nagyobb kisérletet. A említett episod műve főczéljának megfelel, mint a nők nevetségessé tétele, és kicsiben egy variatiója a fő cselekvénynek. Kevésbbé mondhatjuk ezt egy rákövetkező episodról.

A hír istenasszonyának, miss Fámának, szentelt episod csak olyforma erőltetéssel van behozva mint az első könyvbe a szánkamenet leírása. Az egész meglehetős ízetlen, s a carneval eszméje vezette rá Csokonait. Miután egyszer az alaptervbe a farsáng be volt véve, megemlékszik róla a költő, valamikor csak rése van. Miss Fáma nélkülözhető volna. Elkerűlhetetlen-e, hogy Dorottya és a nők másnap új harczot készűljenek kezdeni?

Annál fényesebb a mi ezen episodra következik, s maga a költő helyesen jegyzi meg, hogy lesznek, kik örömmel fogják olvasni Gergő inas elbeszélése után Venus megjelenését. Venus megjelenése és beszéde valóban élő példa, hogy költőnk nemcsak a durvább rajzhoz s a zajongó jelenetek leírásához ért, hanem jeles az egyszerűen kellemes

és ragyogó tünemények festésében is. A szerelem istenasszonyának megjelenése nemcsak szép egy részlet, hanem főleg mint a compositio betetőzése érdemel dicséretet. E fenséggessel határos finalet leginkább hasonlíthatjuk oly zene-compositoréhoz, a ki a viharos és dissonace-okkal teljes részleteket a végén a legszelidebb és kellemesb emotiókat ébresztő dallammal zárja be. — Venus allegoriai megjelenése mindennapi nyelven így értelmezendő: a szerelemnek kell meghoznia az engesztelődést a két nem között, miután a perpatvar és béketlenség folbontá a társadalom és természet rendet. — Ezt is teheti vala CSOKONAI a társalgás kevesbbé költői és hosszasabb utján: de e részben is helyesen jegyzi meg, hogy a földfeletti lény (Eris) kezdette háborúságot csak földfeletti lény (Venus vagyis Cythére oldhatja) meg.

Venus beszédének van egy hibája: a szükségtelen áradozás két helyen. Egyik a hol azt bizonyítgatja, hogy a földön minden állat hódol a szerelemnek. E hely arra emlékeztet, hogy CSOKONAI, ki ezt az istennő ajkaira adja, egyszersmind RAFF GYÖRGY természethistoriájának fordítója volt. Ez azonban csekélyebb hiba, mint az, a hol Cythére az idegen divatot gúnyolja. Ha CSOKONAI egyedül költői ösztönének enged, tán nem követi el ezen helyén kívüli eltérést, oly fontos helyen s annyi szépség közepett. Az ő költői termékeny képzeleté-

nek aligha, inkább egy reflexiónak tulajdoníthatjuk e tévedezését. Szeme előtt lebeghetett, a mit később előbeszédében írt, hogy egyik czélja a fényüzés s elkorcsosodás kigunyolása volt. Nem sikerült e hely, mely mintegy huszonöt verspárt foglal magában, még különálló rajznak is. Hálátlan és kopár tárgy az öltözeteket gunyolni, melyekben legfeljebb az állati alakokhoz való hasonlítgatás gyermekes tréfájáig megy. Kevés az ilyenben a valódi «satirai só»-ra való, a mint ő nevezé. Ezen hibái mellett a szerelem istennője, Cythére légi és isteni alakja és beszéde méltókép van megénekelve s becsületére válik akármely költői inspiratiónak.

Már reggel felé jár az idő, s teremben
A gyertyák nyomorult fénye halványodott;
Tükör, fal és edény összerózsásodott.

Az álmos és lankadt társaság fülébe mennyei dallamok hangzanak. Gyönyör lepi meg a szíveket, a nélkül, hogy okát tudnák. Már a földi fénynél pompásabb világ tölti be a termet,

Midőn egy tündöklő felhő béhempereg,
Gombolyagjain ül a szerelemsereg.
Maga a nyájasan mosolygó Cythére
Ülvén diadalmi aranyszekerére,
A hajnali pompás felhőből kiderül
S előtte minden fény setétségbe merül.

. . . .

A felhőnek, mint egy mennyei pázsitnak,
Hajlásin friss rózsák és jáczintok nyilnak,
Melyek Cytherének egy mosolygására
Teremnek a hattyuk lábának nyomára stb.

A kép egyszerű és fényes, megragadja a képzeletet. Eleven képeként vehetjük föl annak is, hogy Csokonai alakító tehetsége mint tud egy eszme formátlan felhőjének azonnal határozott körvonalat s természetes részleteket, s az egésznek szembetünő idomot adni. Alig van tárgy, miből képzelete mindjárt alakokat ne tudna faragni egész természetes könnyűséggel. — E mellett mily szépen vannak összeláncezolva e képek — s mily inspiratióval szólaltatja meg az istennőt. «Én vagyok Cythere», — úgymond,

Ki előtt a király kihág trónusából,
Büszke felségéből s bibor ruhájából,
Kit jóltevőjének *szólongat* szivében
A hideg vérű bölcs kedvese ölében.
Ki jó órát tészek néha a vénnek is,
S a mindennek *szűkét* látó szegénynek is.

. . . .

Én hozom az ifju rózsát bibor szinbe
És a liliomot tiszta muszelinbe.

. . . .

Cythére vagyok én, ti is mind esmértek,
Bár szájjal titkoltok, de szivvel dicsértek.
Most pedig közzétek jöttem olyan véggel,
Hogy felváltsam a mult lármát békességgel.

Venus megigéri a nőknek, hogy ezután több lesz a menyegző, s mind anyai jóindulatját, mind a költemény motivumát kitüntető nyájassággal előadja, hogy *az ifjak,* a kik eddig oly hidegek voltak a nők iránt, a farsángon, mint ha nem is ők volnának, úgy forgolódnak a nők körül.

Meghagyja, mond tovább, hogy Ámor, az ő fia, ki eddig csak nyillal sebzette a szíveket, most midőn Diána és Márs is puskaporral lövöldöz,

Hányja el nyilait, tegzét, számszerijját,
Tanulja meg ő is az artilleriát;
Rakja körül övét apró mordályokkal
S lője az ifjaknak sziveit azokkal;
Sőt a kiknek nagyon kemény a zuzzájok,
Baka-mangaléttal lövöldözzön rájok;
Vágott golyóbissal, tirolisi stuczczal
Szálljon szembe holmi makacsabb kuruczczal.

Többször látjuk Csokonainál mint más jelesb komikus költőnél, hogy a makacsság, melylyel egy felkapott eszmét tovább-tovább fejt és fokozatosan túloz, annál nagyobb hatású, minél tovább viszi. Az istenasszony ezen leereszkedő enyelgésében humor van; de egy anya humora, ki gyermeke együgyű gyöngeségében talál módot a megvigasztalásra. — Megigéri azt is, hogy a gyűlölt és megúnt párta ezután kimegy divatból, a mi igen szerencsés inventio e helyen, s az a kár, hogy

eszmetársulattal itt toldja be a divatnak fentemlített satiráját.

— Cythére igéretei és vigasztalásai kiengesztelik a harczot lihegő női kebleket, es pedig egészen osszhangzóan a koltemeny természetevel. — Még csak a szegény Dorottya van hátra.

Sem a farsang jövendőbeli hosszasága, sem a párta-viselet eltörlése, nem nyújt neki vigasztalást s még Ámor artilleriája is kevés volna arra, hogy valamely férfiszív szerelemre gyúljon iránta. E kétségbeejtő és kétségbeesett személyen is a mythologiai hatalmak segítenek egy álomszerű, hallatlan csodával. Kimondják, hogy a társaságban ne legyen többe rút és formátlan, sem pedig vén. Dorottya megifjodik hatvanöt éve daczára, s a legelső gavallér, Opor, lesz az ő vőlegénye. Popeis egy természetfölötti csodával végzi be meséjét. A zenebona tárgya, a hajfürt, mennybe ragadtatik, hogy ott tündököljék. — Ez mind a két költeménynek olyforma hangon történő befejezése, mint midőn a tündérrege végén a mesemondó nem mulasztja el oda tenni: «maig is élnek, ha meg nem haltak, — tojás héjjba kerekednek, s holnap a te vendégeid lesznek».

A moralis igazságszolgáltatás, a mint láttuk, be van fejezve még az utolsó előtti ének végével, a hol a nők Dorottyával együtt nevetségesekké vannak téve s már tényleg megbukott vállalatuk. De Csokonai, hőskölteményt írván, vitézeit valami

módon győzelemre akarja segítni. S volt ennél fontosabb ok is, melyért a nőket és Dorottyát vágyaik eléréséig kisérte. Ha ott végzi vala költeményét, a hol marsal Dorottyát cserben hagyják a dámák, kelleténél jobban feltűnik, hogy művét csupán egy irányeszme, egy tanólság kedvéért írta. Az æsopusi mese nem eposz, s megfordítva az eposz nem erkölcsi mese. Az erkölcsi mese pedig nem abban különbözik főleg az eposzi és drámai művektől, mintha amott csak állatok és élettelen tárgyak szóllanának meg és mindig szükség volna utána vetni következtetésképen a tanúlságot; mert a jó mese önkényt adja nyelvünkre legtöbbször az abstract igazságot, — hanem abban, hogy nyiltan vagy rejtve egy logikai következtetésben csattan a vége. E czélra nem is szükséges neki hosszabb, körülményes elbeszélés. A dráma és eposz ellenben az emberi életfolyam és sors változatos jelenetei által igyekszik bennünk erős emotiókat ébreszteni. Az első csak azért veszi igénybe képzeletünket, hogy fa-katonáival az élet harczának egy-egy különös fordulatát mutassa meg, melynek semmi további következése, mint a tanúlság, míg az utóbbiak valódi küzdelmeket festenek, melyekben emberek szenvednek, kiknek sorsában élénk részt veszünk, kik harczának vagy egy, vagy más felé el kell dőlnie, hogy a vége megcsattanjon.

Azonban megvan mind a drámában, mind az

eposz bármely fajában elrejtve a morál. A komikus költő nem is tehet nevetségesse egy személyt, ha a társadalmi vagy morális közérzelem elleni vétségeket nem gunyolja. A komikusnál a morális érzet ép oly szükséges, mint a komoly hangú költőnél. E morális érzet mindig épen átellenben keresendő azzal, a mit kinevettet. Képzeljünk egy Dorottya-ellentetes jellemet, ki szelidsége, bájai, türelme, nőisege által és szerénységével hódít; — képzelhetjük az egész női társaságot ilyennek — már pedig épen ezen erenyeseket magasztalja a költő, midőn az ellenkezőket nevetségesekke teszi. Ő egy oly nőt sem szerepeltet, a kit női erényeinel fogva becsülhetnénk. Mind az egész női sereg, ki részt vesz a vigalomban, nevetség tárgya. Még sem szabad hibáztatnunk a költő ez eljárását. Mihelyt Dorottyával szemben egy egész tiszteletünket megérdemlő bájos nőt állít elénk, a költemény elveszítné komikumának erejét, s a czélzatosság és irány oly szembetünő volna, hogy ismét nem valódi cselekveny állana előttünk, melyben az emberi indulatok elevenen érdekelnek, az emberi élet sorsát végig akarjuk kisérni, hanem akaratlanul is egy erkölcsileg peldálódzó tanköltemény feküunék előttünk, melyből a tanúlság az volna, hogy Csokonainak nincs a komikumra hajlama, hanem a tankölteményekre. Ő maga hibázott e részben, midőn a *Tempefőit* írta. A műveletlen Éva kisasszony ellenében,

művelt nénje, Róza kisasszony szerepeltetése legfeljebb leczkének járja meg; de mint komikum, az egész s mindkét személy meg van bukva. Úgy látszik 1793-tól, midőn e vígjátékát írta, az 1799-ben készült *Dorottyá*ig a valódi költői eljárásról s a komikumról sokkal helyesebb fogalmakat szerzett magának. A kezdő pedántságát levetkezé, s a művészi tudatos merészség dolgában sokat gyarapodott.

Csokonai «makacs jókedve», mint Kölcsey nevezi, mely a női harcz némely részletében s Gergő inas elbeszélésében a jó ízlés s az illem határán túlcsap, olykor csak a tehetség visszaélése; de maga a tárgy oly természetű, a mint láttuk, hogy itt nagyon könnyen téved vala akármely tehetséges költő. Ama helyeken leginkább a nők iránti pietas hiányával vádolhatjuk. Úgy de épen a nőknek hozzájok és a társadalomba nem illő indulatosságát s ebben elkövetett merészségét, vitézségök ellenébe állított gyengeségét akarta megtorolni és festeni. Azon nőket, a kik olyanok, mint a kiket ő fest, illeti gúnynyal. A költő akkor vét a pietások ellen, midőn ártatlanon és tiszteletreméltón gyakorolja nevető kedvét. Csokonait a káröröm olykori vadságával vádolhatjuk «makacs jókedvé»-ben.

Azon frivolságon kívül, midőn a komikus költő valamely kegyeletre méltót gunyol ki, van egy másik, mely szintén hiba, s melylyel Csokonait

többször vádolhatjuk. A hol a költő egyebekkel akar nevettetni, mint az egyéni tévedésekkel, a hol léha s nem az emberi jellembe vágó tréfát űz, hanem csupa elmésséggel, vagy nem sikerült álkomikummal akar mulattatni: ott kezdődik a frivolság egy kevésse káros, de felületes lélekre, sekélyes erkölcsi érzetre mutató neme, mely bár ártatlanabb, de költői tekintetben mégis egy az ízlestelenséggel is. A frivol tréfa ez osztályába tartozik sok, a Carneval alakjára vonatkozó hely; ily frivolság Venus beszédében a divat kigunyolása, habár egyik sem ütközik a morálba. Komolyabb e részben azon hely, a hol a költő az inassal hosszasan faggatózva beszélteti el a tűz kioltása módját. Ok nélkül nyújtja e tárgyat s ez legmenthetetlenebb frivolsága. — Kevésbbe s egyáltalában nem vádolhatjuk őt a komikus költők némely gyengébbjeinek egy más frivolságával, — t. i. az élczeskedéssel, melytől a valódi komikum és az erősb erkölcsi érzet távol szokott lenni rendesen, s mely legkönnyebben vezet sajnosabb természetű frivolságokra is. Csokonaiban még csak nyoma sincs az élcz hajhászatának, s minél kevesebb elméskedéssel tud nevettetni, annál inkább meggyőz, hogy komikuma a valódiak közé tartozik.

Azon fentebb megrótt léhább helyek egyszersmind a compositió eredendő hibái többnyire, s így főleg a kompositio elsietésének tulajdoníthatók.

Ha Csokonai annyi műgonddal ír, ha a részletekre is annyi időt fordít, mint Kazinczy és Kölcsey, tán kevesebb társadalmi izlés mellett sem követi el ama hibákat. Igazuk volt, hogy ezt rótták meg benne leginkább; de túlszigorúak voltak, — sőt némely részben igazságtalanok is. — Kazinczy, tudjuk, legkészebb vala búzdítni minden irodalmi törekvést, s míg Csokonai élt nemcsak méltánylá, hanem a legszívesb készséggel buzdította is. De Csokonai halála után kitűnt, hogy a legjobb indulat és legvilágosabb fő sem menekűl bizonyos egyoldalúságtól. Ez természetes. Kazinczy nemcsak buzdító és szíves ember volt, hanem egy irodalmi párt vezére is, — s a pártok egymástól csak lovagiasságot, de teljes igazságot nem várhatnak. Kazinczy nemcsak szemlélődő æsthetikus, hanem reformator, a ki szintannyit ront le, a mennyit épít, a kitől a szorosan meghatározott programmon kívül esők csak oly itéletet várhatnak, mint Lessingtől a francia drámaírók és Széchenyitől az ősi alkotmány csökönyös táblabirái.

Csokonai egyik bűne a nyelvújítók szemében hogy a nyelvet, mint a festő az ecsetet és színeket, csupán eszköznek tekinti. Használta az új szavakat, használta a régieket, s leginkább azokat, melyek az anyai nyelvet éltetik, — t. i. a közélet szavait és kifejezéseit. Legbővebb mértékkel épen onnan merített, a honnan Kazinczyék a legóvato-

sabban kölcsönöztek, s a hol legkevésbbé kutattak. Kazinczyék a mindennapiság ellen küzdenek, Csokonai a mindennapi nyelv kincseit szabadsággal használja. Kazinczyék a nép kifejezéseit, mint durvákat, kerülték, a mindennapi életben használt idegen szavak lefordításában és magyarrá tételében nagy szorgalommal fáradoztak. Csokonai belátta, mennyi erő s mennyi költői szépség van a nép nyelvében, s ámbár nem kirivó merészséggel, de mint eszközt, szükségéhez képest fölhasználta egész bátorsággal, — sőt tanulmányozta is, a mit már csak az is bizonyít, hogy egész népdalgyűjteményt írt le magának. Ő továbbá szintoly szabadon használja az idegen szavakat, melyeknek a mindennapos használat annyi indigenatusi jogot szerzett, hogy egy költeményben a pedántság színét nem az idegen szó, hanem épen annak magyar helyettesitése adta volna. Csokonai nem tartozott párthoz, hanem szerényen eszméje világos és festői kifejezésére törekedett. Ő több műgond mellett is ez úton jár vala, és az igazság az ő részén volt. Csokonai ez eljárással, e szabad fölhasználással sokat tett az irodalmi nyelv bővítésére is. Sőt olykori kritikátlan eljárása ellenére méltó helyet foglal el a költői nyelv újjáteremtőinek sorában. A nyelv prózai laposságával, mely a múlt században uralkodó stil irodalmunkban, nem az életet kell vádolnunk, melynek nyelve minden

időben annyi szépet, eredetit és erőst foglal magában, hanem az írói szellem gyöngeségét, mely nem vala képes a fölhasználásra. Az irodalmi nyelv bizonyos megrögzött egyoldalúság, a folytonos használat koptató erejénél fogva fajúl el. A fellengző vagy gondos stil ép oly könnyen válik mesterkéltté, gyöngévé, jellemtelenné, mint az egyszerű és természetes. Ezért van szükség folytonos megújításra, folytonos reactióra és reformra s ezért volt szükség egyszer Kazinczyra, később Petőfire. Csokonai is segíti azonban a reformot a nélkül, hogy éles ellentétbe állana elődeivel. Eposzában nincs Vörösmarty képekkel terhelt, választékos és a nyelv zenéjét oly tökélyre emelő stilje; — de Gyöngyösi és Gvadányi után nyelve annyira új volt a maga idejében, mint Vörösmartyé egy negyed század múlva, habár jellemök nagyon különböző, s Csokonai még Vörösmarty korában is oly nyelven ír vala, mely nagyon kevéssé hasonlít a *Zalán futása* írójának nyelvéhez. Nem a jelességet, hanem csak a jellemet véve, a két költő stilje úgy különbözik, mint a virgiliusi a homéri stiltől. — Ma már még közönségünk is élő és fényes példákban győződött meg róla, hogy nem csupán virgiliusi stilben lehet eposzt írni. Csokonai, ki nem Virgil nyomait követi, határozottan eposzi tehetség, annyira, hogy már azzal is akaratlan igazságtalanságot követ el Kölcsey, hogy

CSOKONAIt kiválólag lyrai költeményeiből itéli meg. Lyrája, bár több igen sikerült művet mutat fel, s tehetsége ezekben is fenyesen bebizonyúl, csak egy-egy alárendeltebb oldalát tünteti ki alakító, teremtő elméjének: — drámái keveset, vagy mitsem érnek. Habár e részben is megvolt a tehetség némely lényeges alkatrésze, de tanulmánya hiányzott. *Dorottya* írójában valódi eposz-költő tűnt föl, — e ritka üstökös, melyhez hasonló azon időben nem volt a magyar égen ZRÍNYI letünte óta.

CSOKONAI fesztelen természetessége, józan diszelgése, a tárgyra illő nyelve, mely a szerint erőteljes, ömledező, tüzes, emelkedett, kellemdús vagy enyelgő, a mint az eszme hangolja, és az általános hang megtartása mellett nagy mértekben változatos; mely az assonance nem használása ellenére a rímekben meg nem szorúl s bár természetes, de nem egyhangú és barbár; mely az élet szavaival többnyire beéri, de a létezőt találóan tudja alkalmazni, — oly érdemek, melyek stiljét egyes gondatlanságok mellett is nemhogy képtelenné, hanem épen alkalmassá teszik az eposzi előadásra. Képeket majd sehol sem hajhász, dagályba nem csap át, de képei annál jobban és találóbban festenek, hasonlatai alig egy-két kivétellel, a hol szokott inspiratiója egy perczre elhagyja, mindig a tárgy kedvéért s nem magokért állanak ott, s

állanak a magok helyén. Szeme előtt az emberi alakok és indulatok festését tartja s nem a hiú pompálkodást. Képzelete még ha túl megy is, alakokat, jeleneteket és cselekvényt teremt, nem ábrándképeket. Még hibái nagy része is mutatja az eposzírói termékeny képzeletet. Láttuk, hogy kivéve ott, a hol maga az eszme kopár volt, mindenütt alakít, és az álomszerű tünemény felhőjének is idomot, életet, szint tud adni.

De ne csak a részletekből itéljük meg az eposzt és íróját. Az elbeszélő mű nem képek és jelenetek halmozott tárlata, mely bármi fényes legyen, még magában művet nem alkot. Az eposz egyszersmind egy zeneműként folyton tovább haladó mű, melyet variatiói és átmenetei szintoly érdekessé tesznek, mint magok a részek. A változatosság mellett a kellő kapcsolat és lendületes folytonosság emelik az elbeszélő művek varázsát. Csokonai e részben is kitünő. Eszünkbe sem juthat őt egyhangúsággal vádolni, de ép oly kevéssé — egy-két fentebb kijegyzett helyet kivéve — episodikus szakgatottsággal, meg-megzökkenő átmenetekkel. Az elbeszélésbeli fordulatok, még a hol hibát követ is el, például a szánkamenet leírásában, kedvessé s eposzivá teszik elbeszélését. Az eposzi elbeszélés menetének két főkelléke meg volt tehát művében, egyik, hogy a jelenetek, melyek előfordulnak, ki vannak részletezve, képpé, alakká, cselekvénynyé

idomítva; a másik a folyékonyság. Az elsővel nem bírván KISFALUDY SÁNDOR, mennyivel kevesebb erő és fordulatosság van elbeszélésében!

De mindez sem elég. A részletek helyes fölosztásában, a compositióban, a részletekkel való czélirányos gazdálkodásban is kitűnik CSOKONAI tehetsége. Bőbeszédűsége s olykor a terv hibájából eredő egy-egy üres eszme hibákat követtet el vele, mint általán több törvény ellen követ el olykor hibát; de egészben véve minden igen szép renddel van elhelyezve. Ezenkívül megvolt benne az összhang érzéke is. Képzelete részleteket teremt, de olyanokat, melyek főczélját elősegítik s az egésznek képére alkotják. Az összhang változatai a legszebb sorban mennek; mert a folytonos haladás, fejlés s emelkedés az, a mi elsőrendű érdeme a compositióknak.

Ily sok szép tehetséget egy műben gyakorlatilag és együtt mutatott költőben kétkedett mind KAZINCZY, mind KÖLCSEY. Annyira féltek a gondolattól is, hogy CSOKONAI a honalapítás eposzát akarta megírni, hogy csaknem áldásnak tarták CSOKONAI irodalmi nevére nézve halálát. Meg valának győződve, hogy CSOKONAI *Árpád*ja nagyszerűen megbukik.

CSOKONAI valóban hozzáfogott *Árpád* megírásához, s egy kis részét meg is írta, midőn halála bekövetkezett. Akármint üt vala ki a kí-

sérlet, más jeles epikai mű is volt várható tőle. A fentebbi eposzírói tulajdonok, melyek ritkán egyesűlnek egy költőben, oly eposzt reméltetének, mely épen, mivel az író egyénisége különböző jellemű a többi epikusainkétól, csak annál becsesebbé teszi vala, s a mellett, ha a világ legnagyobb műveinek sorában nem, legalább hazánk első rendű eposzai közt nyer vala helyet. Csak egy tulajdon van, a melyre *Dorottyá*ból egyenesen következtetést nem vonhatunk egy komoly epopœára. Kérdés, vajon a komikus eposz írója birt volna-e a hősi eposzköltő emelkedettségével, tüzével és lelkesedésével? — Annyi kétségtelen, hogy hiányzik vala hangjában azon folytonos ragyogás, mely Vörösmarty virgilusi előadásában annyira megragadta korát; de kétségtelen az is, hogy ezt pótolták volna a cselekvény változatos elevensége, az érdek fokozása s főleg az, hogy hősei ha kevésbbé specifikus magyar vitézek, de alkalmasint általánosb jellemvonásokkal biró emberi jellemekké alakúltak volna. Valamint *Dorottyá*ban, úgy más eposzában is kétségkívül az emberi indulatok hű rajzát tartja vala főkép szem előtt. A virgiliusi eposzok stiljének dicsőségét egészen másnak hagyja vala; de már *Dorottyá*ban is látjuk egyes jeleit, hogy képzelete komolyabb tárgyakban is lángot tud vetni.

Hozzá kell vennünk, hogy Csokonai egy foly-

ton egész lélekkel törekvő fiatal költő volt, kinél vasszorgalom párosúlt a valódi hivatottsággal. Éveket töltött el *Dorottya* megírása után a nemzet ama nagy eposzának megírása végett az előkészületekben. Fölhasználta a magyarok ős történetére vezető forrásokat, beutazta volt hazánk legtöbb vidékét, lelkesedve olvasá a világ legnevezetesebb eposzait, s a korában ismeretlen, csak két kézirati példányban tudott *Szigetvár veszedelmét* fölkutatta, tanulta és kiadója akart lenni. Ennek példáján akará nagy művét elkészítni HOMÉR és TASSO modorában. Feltehető-e, hogy ily tehetséggel párosúlt hév mellett sikertelen fáradozzék? E csaknem lázas törekvésű költőnk, kit tehetségben kevés, a költészet iránti szeretetben és buzgalomban senki sem múlt felül; kit, úgy látszik, gyors haladásának érzetében a törekvő mohóság csigázott halálra: életczélt csinált volt magának *Árpád* méltó megénekléséből. *Dorottyát* csekélylette, szerény erőkisérletnek tekinté nagyobb kisérletekhez. Festetics György grófnak, ki elvállalja 1800-ban *Dorottya* kiadása költségeit, maga a költő írja többek közt: «Midőn annak (*Dorottyá*nak) belső mivoltát felgondolám, meghunyászkodtam és sajnáltam, hogy ily csekély tárgyú és készületű munkámnak lehetett épen szerencséje nagyságod grátiájához.»*

* Összes kiadás, 852. l.

«Én *Árpád* írója akarok lenni, mond egy későbbi alkalommal; de ha azokat az előgyakorlásokat sem rejtem el nemzetemtől, a melyek muzsámat a nagyobb próbákra merészítették, talán nem vétek sem magyar literaturánknak, sem Árpádnak, sem önnönmagamnak becsülete ellen.»

E szerény vélekedés addigi műveiről, mennyire jellemzi a törekvő és haladó tehetséget! — Nem valószinű-e, hogy a tehetség szép oldalai fényesebben tündöklöttek volna egy későbbi műben, míg a fogyatkozások mind jobban enyésznek vala? Nem fáj-e elgondolnunk, hogy a legszebb korában elhalt költő, a ki hibái mellett is kedvelt és tanúlmányra méltó eposzt hagyott maga után, a ki *Dorottyá*ban egy eposzíró annyi szép tulajdonait mutatá föl, ha *Árpád*ban nem is, más eposban a magyar irodalomnak nem egy valódi kincsét vitte a sírba magával?

ZRÍNYI A KÖLTŐ.

ZRÍNYI A KÖLTŐ.

1863.

I.

Zrínyi Miklós nemcsak korának legnagyobb emberei, hanem a legritkább tünemények közé tartozik, kikben fényes tulajdonok egyesülnek csodálatra méltó vegyületben. Hazánk egyik legnagyobb költője s a tettek egyik legnagyobb embere; a jelennel elfoglalt gyakorlati ember s a jövőbe látó prófétai szellem; a legerősebb meggyőződések és merész tervek mellett a józanság és mérséklet példánya korában; a csaták zajának és a magányba vonuló tanulmánynak egyaránt nagy kedvelője. E czím *Zrínyi a költő,* korántsem meríti ki se foglalkozását, se érdemeit, — csak azért választottam, mivel e nagyságnak csak ezen oldalára akarok ez úttal egy pillantást vetni. Azonban lehetetlen nem érintenem egy-két főpontot, mely az egész jellemet illeti, — mert e férfiú-

ban a fenebbi tulajdonok ritka összhangzásban állanak, s költészete kapcsolatban áll élete tevékenységével, vágyaival és a gyakorlati férfiú érzületével.

Minden lelki tehetségei éscselekedetei egy czélra vannak irányozva első fiatalsága óta. A magyar hősiség újra elesztése és a honvédelmi rendszer újjáalakítása volt e czél, akkor midőn vallásfelekezeti viták izgatták a kedélyeket; egy nagy reformot sürget, midőn a jelszó a conserválás; a török elűzését tartja fő teendőnek, s e czelra az egyesitést, midőn mások az alkotmányosság es lelkiismeretbeli szabadság fontartására más oldalon nézik az ellenfelet. Mindamellett hogy merész terve még nem talál egész egy pártra, hogy a korral némileg ellentétben látszik lenni, nagy tehetsége, a hadi tettek által kivívott első rendű tekintely s a személyes tulajdonok által nyert kozszeretet mindkét pártnál, valószinűvé tettek a kulső sikert is, s ha egy sajnos véletlen eletének véget nem vet negyvenhat éves korában, konnyen megérhette volna, hogy eszméi népszerűekké váljanak. Alig van benne kétseg, hogy e ferfiú élete képes volt volna más irányt adni a magyar nemzet történetének az 1683-iki török háborúkig. Ritkán is érte nagyobb veszteség hazánkat egyes emberben, mint 1664-ben, november 18-án, midőn Zrínyi Miklós vadászat közben lelte halálát. Magyarországon el-

siratta minden párt, s — a mi ritka eset magyar ember halálakor — a keresztyén Európa nagy része is csaknem magáénak vallotta a veszteséget.— Ha a maga kora nem értette még őt, csakhamar bekövetkeztek az események, melyek fényesen bizonyíták, hogy ő volt az, s nem kortársai, ki megérté a világesemények fejlésének logikáját: azt mondá, eljött az idő, hogy a török kiüzessék hazánkból, — a mi halála után húsz évvel be is következett, midőn maga a török hivta ki sorsát. Ő ezen időre rendszeres magyar hadsereget akart előállítani, hogy elvitázhatlanul a mienk legyen a nagy tény dicsősége, s minél zavartalanabb annak élvezése.

Zrínyi Miklóst hadi emberré tette már születése és terjedelmes birtokainak fekvése a török határszéleken; de lelkének a kénytelenségnél magasb rendű motivumokra volt szüksége. Költői lélek volt a szó legmagasabb értelmében. A szív hajlamain, az esetlegességen túl azon erkölcsi idealismusban találta erejét, mely mindenben nagy elveket választ a cselekvés indokául. — Ő azért fáradott, azért tanúlt, hogy jeles hadvezérré képezze magát, — s azért akart azzá válni, mert meg volt győződve, hogy azon idők szerint az a leghasznosabb és szükségesebb a hazára nézve. A magyar hadi dicsőségnek visszaadni hajdani ragyogását, s ez által biztosítni függetlenségét,

nála jól megfontolt államférfiúi reflexio volt, de egyszersmind oly lelkesedett érzelem, mely az első ifjúkor egész hevével élt lelkében haláláig. Ifjú éveinek első tanulmánya Istvánffy és Bonfin valának, s alig olvasta magyar nagyobb fölbuzdulással a magyar dicsőség évkönyveit, mint Zrínyi Miklós, s alig volt valakinek lelkében maradandóbb az érzelem. Harminczadik évét jóval meghaladta, midőn e sorokat írja:

«Magyar vitézeknek dicsőséggel földben temetett csontjai s azok nagy lelkének árnyékai ... nem hagynak nekem alunnom mikor kivánnám, sem henyélnem, ha akarnám is. Igen szeretője vagyok az ő dicsőségöknek, hogy én elmulassam az ő intésöket, kiket nemcsak nappalbeli elmélkedésembe juttatnak, de még éjtszakabeli elmémben is elémbe tüntetnek mondván: ne aludjál, ne keresd a gyönyörűséget: látod-e romlott hazánkat, melyet mi annyi vérontással, verésekkel és untalan való fáradsággal nyertünk, oltalmaztunk és sok száz esztendeig megtartottunk: kövesd az mi nyomdokunkat, ne szánd fáradságodat, ne szánd véredet, ne szánd életedet. Ezekkel az ösztönökkel serkentgetnek engemet nyugodalmamban.»

Ily «ösztönök»-ből folytak cselekedetei, s ily ösztönök adák kezébe a tollat azon pihenő órákban, melyeket hadvezéri és polgári hivatala enge-

dett. — A magyar történetek olvasása buzdította, hogy hőssé legyen, s azok adtak nemcsak tárgyat, hanem lelkesedést is nagy hőskölteménye megírására, melynek homlokán ezen ajánlás olvasható: «Dedikálom ezt a munkámat a magyar nemességnek. Adja Isten, hogy véremet utolsó csöppig hasznosan neki dedikálhassam.» A *Szigeti veszedelem* megéneklésével Zrínyi Miklós a török elleni harczias szellemet akarta elevenné tenni és fokozni a magyar nemzetben. Bár nem iránymű s fő motivuma sem igazolná az ily kezdetet:

«Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban?»

mindamellett ugyanazon lélek buzgalma szól benne más alakban, mely a *Török afium elleni orvosság*ot írta vagy tizenkét évvel utóbb. Valamint egész élete mintegy összeolvadt a múlt nagysággal, úgy költészete mintegy életéből forr ki. — Kevés eposz van, mely a költő belső és külső életével oly szoros kapcsolatban állana, melyben a költött mellett annyi legyen a valóság, mint a *Szigeti veszedelem*ben, s e részben nagyon különbözik a görög és római mintákat utánzó, úgynevezett klassika iskola terményeitől, melyek térben és időben igen távol eső történetekről, a költőt környező élettől merőben különböző viszonyokról énekelnek. — Torquato Tasso s maga Virgil sok száz év múlva s többnyire általok is-

meretlen helyeken lefolyt eseményeket beszélnek el, midőn az akkor élt embernyom szokásai, szelleme és egyéneinek faja rég kiveszett: míg Zrínyi e részben inkább hasonlítható Homérhoz s a középkori germán eposzok dalnokaihoz.

Költőnk, ősének, a másik nagy Zrínyi Miklósnak, dicső halála után nyolczvan évvel írja meg eposzát, és a tárgy nagy részét az egyénekkel s egyes episodokkal együtt történetírókból veszi. De sok élő hagyomány, a nép száján forgott históriás ének elevenebb színben tüntette föl előtte a krónika holt betűjét, mint egy későbbi kor olvasója előtt. Az őt tárgyától elválasztott nyolczvan év majd mitsem változtatott a viszonyokon, embereken és szokásaikon. Már gyermekkorában színről színre látta ugyanazon alakokat, tanúja volt némely rokon eseményeknek és jeleneteknek, melyeket megénekel, sőt egész gondolkodásával, lelke minden erejét rokontárgyak foglalják el a való életben is, ugy hogy minden elve, éjjel-nappali elmélkedései és érzelmei egészen beleillenek hősköltemenyébe. Annyira benne van egész külső és belső élete az eposzban, mint egy lyrai költőé dalaiban, a nélkül, hogy megszűnnek oly objectivitásban maradni, mint akármelyik eposz- vagy drámaköltő.

El lehet mondanunk, hogy Zrínyi nemcsak egy ifjú lelkesedésével, hanem egy költő képzelő

erejével olvasta Istvánffyt, s különösen az 1566-ki szigetvári ostromot, melyben őse, a hasonnevű nagy hadvezér, föláldozta magát a hazáért s az egész keresztyén Európáért. Hősköltemény ének eszméje és episódjai mintegy megvalósúlva élhettek szemei előtt a történetíró elbeszélésének olvasása után, melyhez a színező és elevenítő részleteket még saját kora bőven szolgáltatta, s melyeknek saját kedvencz eszméi mintegy gyakorlati jelentést adtak. *Szigetvár veszedelmé*ben oly sok van a történet valóságából átvéve, s a képzelt részek annyira a történet szelleméhez vannak idomítva, hogy a történet költőivé, a költészet történetté válik; — a valót elevenen képzelteti s a valószinűt valóságnak fogadjuk el.

Zrínyi, midőn Istvánffy elbeszélésének folyamát követi, részleteiben átveszi s a történet egyéneit szerepelteti, látszólag a magyar historiás énekek dalnokainak eljárását követi. Az első énekek egy része kivált emlékeztet a verses krónikákra, de csakhamar észreveszszük, hogy a látszat alatt egészen más szellem él és más kéz működik. Amazok száraz krónikai anyagok versben, itt az anyag feldolgozása; ott tények, itt indokok és erőteljesen megalkotott jellemek; — egy szóval ott a valóhoz és földhöz ragadt versifikálás, itt valódi művészet. — Zrínyi különös költői ösztönnél fogva a lelket tartja szem előtt mindenben, s a külsősé-

gekre keveset ád. Nemcsak a historiás énekektől különbözik műve, hanem különbözik némely újkori híres művektől is e részben. Külső leírásokban nem keresi az eposz fő szépségeit. Míg egy Byron a legszebb hangzású verseket szenteli az ágyú hangjának, füstjének, a tömegek nagyságának és tarkaságának, a tájak, reggelek, nappalok és éjek, a tenger és föld festőiségének; — míg az újkori elbeszélő költészet ebben iparkodik kimutatni a képzelet erejét; Zrínyi keveset ád mindezekre. Vörösmarty hőskölteményeinek egy énekében is több az ily festés, mint Zrínyi egész eposzában, sőt mestere Tasso is bőkezűebben használja fel háttérül és díszítményül.

Nem lehet tagadni, hogy a külső leírások, a nagy tableauk elevensége ne volna erős képzelőtehetség jele: azt sem vitatom el, hogy a nagy harczok leírása ne tartozzék az eposz körébe; sőt megadom, hogy a festőművészet is, távolról sem oly alkalmas arra, hogy tömeges csatákról fogalmat adjon, mint az elbeszélés. Csak annyit mondok, hogy nem ezek teszik a fődolgot, sőt, hogy nem is lényegesek, s következőleg hibás ízlés, mely ezekben találja fő gyönyörűségét, téves vélemény, mely e külső leírásokat tartja a képzelet legbiztosabb jelének. Ilyenekben is mutatkozhatik a phantasia, de nem ezekben éri tetőpontját. Az emberi jellemek ábrázolásában, a lelki mozgató

erők nyilatkoztatásában tündöklik legjobban a képzelet, s az teszi a legmélyebb hatást is a lélekre. Az emberi lélek úgy van alkotva, hogy semmi sem kelt benne oly rokonszenvet, mint hasonmásainak érzelmei, cselekedetei és sorsa. A nagy seregek mozgalmainak leírásában lehet művészet, sőt e művészetben nagyság; de ily tömegességben az egyéni jellem elenyészik. Egy bámészkodóhoz hasonlít olvasója, kinél még az öldöklések közt is, az egyéni szánakozás, a tömegesség miatt, elnémúl, s a katonák sakk-báboknak tűnnek fel, a vezér csak eszesnek. Az idegeket fölizgathatja ezek leírása, de az emotio csak akkor kezdődik, midőn ismert jellemeket s nem névtelen katonákat látunk küzdeni. A külső természet leírása is annyiban szolgálhat egy elbeszélő költemény tárgyáúl, mennyiben az egyén lelki állapotára, vagy egy egész jelenet hangulatára befoly; de minő felületes indok többnyire a táj és időjárás befolyása, az erkölcsi motivumokhoz képest! A lyra inkább fölhasználhatja a tájfestést érzelmei megtestesítésére; de az elbeszélésében csak mellékes segédeszköz marad, s a lyrai részekben foglalhat leginkább helyet.

Az elbeszélésben, drámában első szükség a cselekvény, mely csak lélekből folyhat. A gondolkodás, indulatok, vágyak, vérmérséklet, akarat, szóval az emberi jellem határozzák el a cselekvést, s ennélfogva az emberi jellem festése a főszem-

pont nemcsak a drámában. hanem az elbeszélő költészetben is. És viszont az emberi jellem sehol sem tüntethető fel oly elevenséggel, mint egy-egy dráma vagy eposz cselekvenyében. Azért ha oly elbeszélő költőt olvasunk, ki gazdag a külső leírásokban, s erős képzeletének bűbája ezekben éri tetőpontját, míg a jellemalkotásban szegény: BYRONhoz hasonlíthatjuk, de nem a nagy eposzírókhoz; lehet kitunő lyrai költő, de középszerű eposziró.

ZRÍNYI mind nagyban, mind kicsinyben érti az eposziro ezen foladatát. Fő gondja mind az egész mű felett uralkodo fő motivumok, mind az egyes jeleneteket elhatározo egyeni indokok feltüntetése. Fordulnak ugyan elö tomegesebb leirások röviden, de többnyire megelégszik ily egyszerű erőteljes sorral:

«Futnak a torokok futó vezérestül.»

A sik teren, a bástyákon folyó csaták elvégre nem egyebek ZRÍNYInel, mint többszörös párbajok. Egyes embereket, még pedig ismerőseinket látjuk küzdeni, gyakran a kötelesség és dícsvágy érzetén kívül egyéni indokokból is. A küzdelem az indulatokat kifejező beszedekkel és szavakkal van vegyitve, melyek jobban megelevenítik a jelenetet, nagyobb részvétet s következőleg teljesebb illusiót keltenek, mint a tömeges leírás minden külső színezése.

Anachronismust sem követett el Zrínyi, midőn oly formán írja le Sziget ostromát, mint a Troja alatt folyt küzdelmet. Ha még a jelenkorban, a vont csövű puskák és ágyúk korában is a személyes bátorság és egyéni ügyesség nagy csatákat dönt el, mennyivel inkább állott ez még Zrínyi korában, s épen a török-magyar háborúkban, midőn nemcsak az ágyú, hanem a szuronytalan puska is ritkán használtatott nagy sikerrel a kard és dárda ellen. Aztán azon korban se a magyar, se a török hadsereg szervezete nem olyan volt, hogy sok egyéni szabadságot s személyes bravourt meg ne engedjen; az egyén nem enyészett el a tömegek feszes rendezettségében.

Még a várostrom menetének külsőségeit is nagyon röviden adja elő a költő. — És mindezt *teljes öntudattal.* Mert Istvánffy, kinek elbeszélését annyira fölhasználta, oly részletes képet ad a vár árkának lecsapolásáról, a török tábor időnkénti állásáról, a futóárkokról, a vár lövetéséről, a mocsáros helyeknek sok ezer kocsi vesszővel történt feltöltéséről, hogy egy mai, festőiséget szerető költői beszélyíró talán ezen kapott volna mindenek felett. Zrínyi a krónikában hagyta e byroni részleteket s a homéri részleteket használta föl.

Más módját tudta ő annak, hogy a történet adatai képzeletünk előtt elevenekké legyenek, mint a nagy tableauk kiszínezése. Nem csak harcz köz-

ben, hanem átalán sokat beszelteti személyeit. Olykor a vita sokkal hosszabb, mint a végrehajtás, melyet néha el is hallgat, mint magától érthető dolgot. A helyett, hogy leírná, miként ássák a törökök az árkokat, jobban szereti leírni azon hadi tanácsot, melyben az árkok ásatását elhatározza a török diván. És e tanácskozás leirásában nyilatkozik képzeletének egész ereje. A személyek nem csak valószinűkke, hanem valóságokká válnak. A szólók mind híven nyilatkoznak vérmérsékök gondolkozásuk, indulataik s egész jellemökhöz képest, s annyira beletalálják magokat a viszonyokba, hogy feleleteik meglepnek a találó kifejezés által. Emlékeztet ez a római történetirók azon párbeszédeire, melyeket történeti személyek ajkára adnak, s melyekben mig az első szóló beszél, egészen neki adunk igazat, a második pedig a maga részére hódít. Valódi s nem képzelt hadi tanácsnak tetszik az, tagjai történeti és nem képzelt egyéneknek. Pedig az egész hadi tanács Zrínyi képzeletének szüleménye.

Előzményei kellően indokolják e tanácskozást. Szulejman nem szokott vezerei tanácsán járni, kiknél bölcsebb s nagyobb hadvezér. E diván tartásával, melyet maga függönyök mögül hallgat, kimutatja, hogy a török fegyverek dicsőségét komolyan látja veszélyeztetve. Csak azelőtt való nap tizenkét ezernyi török sereg szállott Szigetvár

alá, s elbiztában nem vette magát körül árkokkal. Sziget védője kiütött rájok, megszalasztotta őket s tán megsemmisíti, ha Deliman, tatár vezér, lovasságával meg nem menti. A következmények is indokolják, mind az egész hadfolytatást, mind az egyének sorsát illetőleg, e tanácskozmányt. De indokolja mindenek felett maga annak tárgya, s azon igazság, hogy eposzban és drámában a tettek előtti tanácskozás, küzdés, nemcsak nagyobb érdekességű a tettnél, hanem az indokolja a tettet. Maga egy történetíró is mennyivel több hasznát venné, az események megértésére és elevenítésére, a függönyok mögötti indokoknak, mint a külső események leírásának! — Azonban lássuk e hadi tanácsot, bár rövidítve is.

Rusztán szól először a nagyvezér előadta tárgyhoz. Számításba kell venni, úgymond az ellenséges hadvezér *hírnevét;* mert «hírrel viseltetnek a hadakozások», azaz a vezér neve bátorságot önt katonáiba s elrémíti az ellenfelet. Javasolja, vegyék körűl a várat árkokkal; mert «lapát és golyóbis veszen meg várakat». Tanácsolja, ne kicsinyeljék az ellenséget, s kivált ne akkor, midőn *kétségbeesett ellentállásra* van kényszerítve. — Rusztán oly elveket mond el, melyek a hadviselés mélyebb lélektani körülményeit is tárgyazzák; — s nagy igazságot vet oda, midőn arra czéloz, hogy a menekülés reménye nélküli várőrségek

legkétségbeesettebb harczosok. A török elbizakodás ellen szólott, minek csak Sziget körül annyi kárát vallották már. Bölcs tanácsa ellen kivált az előzmények után, úgy vélnők, alig lehet valakinek ellenvetése, oly meggyőző az. De fölkél a tüzes Deliman, ki más szinben látja a hadviselést, s gunyosan kiált fel, hogy Rusztán «veszteg ülve» akarja bevenni a várat. Legjobb lesz, úgymond, bújjunk el, vessük el kardunkat, vegyünk kapákat vitez kezeinkbe. S megfordítván ellenfele állítását, igy kiált fel!

«Hírrel viseltetnek a hadakozások?
Tehát a töröknek hírt nyernek az asók!»

Mintha bizony Szigetben rókák és borzok tanyáznának. Bezzeg ugymond, «tegnap a bölcsesseg hamar adott hátat!» Ő, Deliman szorította vissza Zrinyit a várba. A guny után egész haraggal mondja:

«Nem ásó, nem kapa a mi győzedelmünk,
Hanem rettenetes aczélyos fegyverünk.»

Ne kérdezze senki, hogy jut ő majd Szigetvárba, Majd kijön Zrínyi s bemegy ő nyomában. (Zrínyi taktikája addig a kiütésekben állott.) «Hozzon kapát, ásót a ki bízik abban!»

Deliman felelete nemcsak alkalmas arra, hogy egy gyülekezetben tetszest arasson az ellenfél sza-

vainak ügyes felhasználása és kigúnyolása által mi mindig hatást tesz, hanem jellemzi őt s a magyar-török háborúk folytatási módját. Ástak ugyan árkokat a törökök és magyarok is; de sokkal nagyobb vitézségnek tartatott síkon szállani szembe. Delimán s török bajtársainak egy része ez egész hőskölteményben úgy vannak festve, mint erejökben és vitézségökben túlságosan bizakodó, dicsekvő emberek, — s különösen Szigetvárt nyomorúlt fészeknek tekintették, melyet a roppant török sereg minden erőfeszítés nélkül bevehet. Delimán után egy nála még hevesebb török vitéz, Demirhám ugrik fel, holott még korántsem rajta volt a beszéd sora. Rövidbe foglalva szavainak értelme: Ő sem kapálni jött Sziget alá. Tovább hallgatni sem akar ily gyalázatos beszédet, s az előbb szóló után ő is odahagyja a tanácsot.

Rusztán annyira fonáknak, esztelennek tartja ellenzékét, hogy a török sereg sorsán kétségbe esik. Szakgatott, összefüggéstelen felkiáltásokban nyilatkozik e kétségbeesés. «Óh balgatag nemzet!» úgymond. Nem emberek ezek, de oktalan, dühös állatok! Eredj, verd meg Szigetet vitéz kardoddal! haragos torkoddal döntsd le a bástyákat! Hogy ne menne vesztének a török, ha ennyi bolond van a tanácsban! «Jobb lesz, veszteg ül sátrában s onnan bámulja ezek vitézségét. Ha veszni kell ügyünknek, ám veszszen!» E kifakadás annyival

természetesebb, minél bölcsebb és higgadtabb volt tanácsa, melyért gúnyolják s gyávának gondolják. Azért igen természetesnek találjuk, hogy fentebbi szavai után maga is odahagyja a sátrat. Végre Petráf szólal meg, ki csak minap vette be Gyula várát, s csak ennélfogva is nagy tekintélye van. Mindenki ráfigyel. Ő a legnagyobb veszélyt abban látja, úgymond, ha meghasonlanak egymás közt.

«A mi birodalmunk oly nagy és hatalmas,
Semmi külső erő nem lehet ártalmas.»

De ha nagyságára ráunt, nem kell egyeb, mint hogy visszavonás férkezzek közéjök. Az ellenség vigyázó s felhasználja e viszálkodást. Ezek után maga is azt javalja, árkokat kell hányni a vár körűl, s ezt a gyülekezetre hatást tevő, kezzel fogható okokkal támogatja: «Hiszen farkas ellen kerítest csinál az ember, a juhász meg eső ellen is hajlékot épít, mi szégyen volna hát az ellenség ellen árkot hányni? Árok nélkül *akkor kell harczolniok mikor Zrínyinek kedve tartja*: sokszor tíz-húsz magyar fellármázza az egész török tábort stb.» Nyomatékot adhatott véleményének, hogy maga is csak azelőtt pár héttel árkokkal vette be Gyula várát. Végül egy szónoki fogással, melynek őszinteség az alapja, ismét mérsékletre inti a tanácsot. Ez az ő tetszése

(véleménye). A ki jobbat tud, mondja el; ő meg nem haragszik érte, sőt örömest hallgatja mások tanácsát. — Petráf nézetét elfogadja az egész diván.

E hadi tanács a viszonyok ismeretével és a hadtani tekintetek annyi komolyságával, a szenvedélyek oly őszinteségével foly; Zrínyi annyira felhasználja a háborúzás elemei körül való ismeretét, hogy föl kell tennünk, különös előszeretettel írta, s nagyon sikerült is.

Ehhez hasonló számos sikerült helyet idézhetnénk, de szándékosan választottuk VIII-ik ének e fő részét, a melyet Toldi *Költészet története* «tárgyainál fogva» a kevésbbé érdekesek közé soroz, bár elismeri az ügyességet, melylyel a tanácskozás leíratik. Ugyanez énekben magasztalást érdemlő párbeszéd még a mi a szultán és Delimán között foly. Mi e «kevésbbé érdekes» éneket is bátran mertük elemezni a költői erő bizonyítékául, s bátran szembeállítjuk akármely ilynemű jelenettel eposz- és drámairodalmunkban.

II.

Nagy képírók életének és művészetének ismertetői különös szorgalmat fordítnak annak fölkutatására, kik a nagy mester tanítói, s nem ok nélkül.

Bár a képzelő, érző és gondolkodó tehetség, mely nagy művek alkotásához nagy mértékben megkivántatik, az ég adománya szokott lenni; bár a nagy eszmékhez, s különösen az alkotó eszmékhez, ugy látszik, szükséges a korszellem sajátságos kedvezése, szintoly tagadhatlan, hogy mesterek és mintaképek nélkül művész nem fejlődhetik. A legnagyobb lángeszek is sokat köszönhetnek hazai vagy külföldi elődeiknek s néha kortársaiknak, — s e *sokba* bele tartozik nemcsak a forma, egyes művészi fogások ellesése, hanem az első buzdítás s inspiratio is. — Nemcsak jeles, hanem középszerű költő is oly kevéssé válhatik elődök és példányképek nélkül, mint a mily kevéssé lehet hegedüssé, a ki soha nem látott és hallott hegedűst, vagy festővé, ki a rajzot, árnyalást s szinezést nem látta jelesül alkalmazva.

Zrínyi Miklósról itt mint jellemfestőről szólván, elég legyen annyit megjegyeznem, hogy nagy stilű művészetéhez nem kisebb mesterektől vette a buzdítást és tanulmányt, mint Torquato Tasso, Virgil, Homér. Hogy mennyit vett ezektől s mily önálló tudott maradni, e fejtegetésbe nem bocsátkozom. E nagy munkát megkezdé s egy részben végre is hajtotta Arany János pár évvel ezelőtt a *Budapesti Szemle*ben, *Zrínyi és Tasso* czím alatt, hol bár a munka nincs végig víve, elég található annak földerítésére, mit tanult

Zrínyi ama nagy művészektől s hogyan tudta alkalmazni. Csak átalánosan jegyzem meg, hogy a költészet és művészet lényegét, a lelket illetőleg csak olyakat tanúlhatunk el mástól, mi saját lelkünkkel és tehetségünkkel teljes összhagzásban van. Mihelyt túl erőlködik menni a költő ennek határain, azonnal kitünik a gondolat nélküli üres formaság, s művészete a legnagyobb gyakorlottság mellett sem egyéb kontárkodásnál. Ha egy képről le lehet is olvasni az idegen mesterek befolyását, de ha a rajz meglep a tárgy megelevenedése s a stil erőtelje és fensége által, az eredetiség elvitázhatatlan. A nagy mesterekre emlékeztető vonások nem bizonyítnak egyebet, mint' hogy a mű szerzője belső szellemi rokonságban áll ama nagy mesterekkel. Nincs valami könnyebb, mint első pillanatra megkülönböztetni a mástól bármennyit tanúlt valódi tehetséget a szolgai utánzótól. Mihelyt a forma és stil nem felel meg a tárgynak és kifejezni szándékolt eszmének, üres az, és emlékeztet az idegentől vett ruhára, mely a testhez nem illik szorosan, azaz: az üres forma elsajátítására, melyet saját gondolatainkkal, érzéseinkkel képzelő erőnkkel kitölteni képesek nem vagyunk; míg az egészen találó megtestesítés a lelki tehetségek összhangzására és épségére mutat, a mit mástól elsajátítni akarni képtelenség.

Zrínyi mint jellemfestő, a legnagyobb epopoeák

magasb rendű stiljét használja. Hősköltemények jelleme hozza magával, hogy oly közönyösb lelki állapotokat, kórságos szivgyöngeségeket nem beszél el, mint a mai regényköltők. A lelki fenség, hősi elszántság és leghatalmasabb szenvedelyek s indulatok szerepelnek művében. Óriásokká nagyított alakok állanak előttünk. Ily tárgyaknak csak a hatalmas és nagy vonásokban való jellemzés felelhet meg, s nem azon aprólékos analysisek, melyeknek a regényekben s a genre-festésben van helye. A rendkívül nagyított tárgyak és alakok fenségének csak a stil egyszerű fensége lehet megfelelő. — És Zrínyi a mesterkéles legesekelyebb jele nélkül, egész természetességgel tudja alkalmazni azt, a mit Homernál és nagy követőinél látott. Midőn vitézei hősiségét feltünteti, előadja s részben névszerint előszámlálja a kezök által meghalt ellenség egész halmazát, használ, bár ritkán egy-egy hasonlatot: olykor a csata hevében mondat el egy-egy dicsekvést is hőseivel, de mind külső leírásaikban, mind magasztalásaikban igen gazdálkodó és józan, s a mi kérkedésnek látszanék, inkább a harcz és boszúvágy természetes, néha vad gunynyal vegyült kifakadása, úgy hogy e részben is az egyének lelki állapotának festésével ád elevenebb képet a csatáról, mint külső leírások által. Számos ily helyet idézhetnék, de érdekesebbnek tartom költőnk ama még nagyobb művészetét

példában mutatni fel, miként tudja *cselekvés* által, tettekben mutatni fel a hősiséget.

A török sereg egyik legvakmerőbb vitézét, Delimánt egy rosszul számított csellel bebocsátják Szigetvárába s a kaput utána bezárják. A magyarok mind elejtik benrekedt társait. Ő egyedül marad,

«Még is az ő szüve oly bátorságban van,
Mintha volna közép török táborában,
Sem szaván, sem kezén, sem bátor személyén
Nem esmérni félelmet, ő jár merevén.»

Azonban a magyarok nagy számmal sietnek ellene a vár belsejéből, s Delimán belátja, hogy esztelenség tovább késni egy magára az ellenséges várban.

«Mint szüves oroszlán, sok vadászt erdőben
Ha lát, nem fut, haraggal előttök mégyen.
Delimán így *ballag* karddal kapu felé,
Mert utánna fegyverárt lát mindenfelé.»

A visszavonuló hősre ki rákiabál, ki rálő, ki tüzet, ki vizet hány fejére.

«Oh hányszor megfordúlt, szégyenli futását,
Szégyenli mutatni keresztyénnek hátát.»

Az olvasó tudja, minő következményű e jelenet s mi nagy befolyással van a cselekvény tovább fejlesztésére. Itt csak költőnk legszokottabb modo-

rát akartam bemutatni hősei festésében. E kérkedés, magasztalás nélküli jelenet nemcsak élethű, hanem vászonra átteve képzelven, a nagy festőművészek styljára emlékeztet. Máskor még rövidebben tudja feltűntetni hőseit. A fentebbi jelenettel rokon Deli Vid esete, ki hasonló módon vág be a török hadak közé s köztük hosszasan nagy öldöklést visz végbe. Ez öldöklésről tán minden leírásnál nagyobb fogalmat ád azon rövid két sor, melylyel Vid visszavonulását kiséri a költő:

«Nem mennek utána az török seregek,
Sőt inkább közülök hogy kiment, örülnek.»

Ily vonásokhoz nem kell magyarázat, az csak rontaná a hatást, s mindazon nagyitás, mely e vitézi csodatettekben van, nevetségessé válnék talán, ha a stil józan komolysága és egyszerű erőtelje nem állana a nagyságnak azon színvonalán, melyen a tárgy áll. Ezen egyes erős vonások és ezen egyszerűség megadja a rajznak mind a valószinűséget, mind a méltóságot.

Azon magyar költők közt, kik a hősiséget megénekelték, voltak ékesen szólóbb, hangzatosabb és lendületesebb előadásu elbeszélők; de Zrínyihez nem hasonlítható egyik is azon ép oly élethű mint nagy jellemek rajzában, melyekben a hősiség erkölcsi fensége párosúl a művészi modor fenségével.

Zrínyi Miklós, a hadvezér, értette, hogy a vitézség nem az elbizakodott bevágásban, s botor harczi dühben áll; s mint költő is, nem az izmok erejét és hajlékonyságát, nem a *vér* felhevülését bámultatja leginkább. Bármennyire kitűnteti Delimán óriási erejét s lovagias bátorságát, bármennyire megcsodáltatja velünk a Deli Vid még nagyobb tetteit, s bármennyire ki van mutatva, mennyire túlemelkedik Zrínyi bán vitézsége mindeniké felett, — a két vezér, Szulejmán és Zrínyi értelmi és erkölcsi tekintetben nagyobb mindeniknél. Mint Vörösmarty Szent Lászlóról mondja, mindkettő «vállal magasabb a többi seregnél», de nem testi, hanem erkölcsi értelemben. Mindkét vezért főleg a higgadt nyugalom és okosság emeli a hősök hősévé. S a költő ezt is a legméltóságosabb eszközökkel tudja föltűntetni. Szulejmán a legokosabb vitézeitől sem szokott tanácsot kérni, s legbátrabb harczosainak vágyait fékezni tudja — különben is félrevonúltsága s a csaták hevében meg nem jelenése a hatalom némi titokszerű nimbusával veszi körűl. — Sokkal magasabban áll s meglepőbben van kitűntetve Zrínyi Miklós fensége vitéz hadnagyai felett. Ezek közt több nagy hős van, ki önfeláldozás, testi erő és ügyesség által kitünik, s elég legyen közűlök csak Radivoj és Juranics vajdát (századost) említenem; de egyik sem hason-

lítható akár vitézség, akár lovagias nemesség, akár dicsekvés nélküli érdem, akár önfeláldozás dolgában Deli Vidhez, ki ezen kívül oly érzelmes szívű, hogy nejét ifjui hévvel szereti, s magokat feláldozott két vitez bajtársát gyermeki megindulással siratja el. De a mily magasan áll Vid társai felett, oly magasan emelkedik túl rajta Zrínyi bán.

E fokozat mesterileg van feltűntetve a IX-ik ének egy jelenetében, melyet részleteiből kivetkeztetve, s így szépsegei nagy részétől megfosztva is, érdekesnek tartok közleni.

Ez énekkel megszünnek Zrínyi gyakori kicsapásai a várból. Vitézei harcz nélkül vesztegelnek s nem egy békétlenkedik. Egyiknek sem oly kiállhatatlan a tétlenség mint Deli Vidnek, ki már két nap óta nem használta kardját. Mindúntalan kéri Zrínyit, bocsássa őt ki a várból. De a vezér, szokott bölcs nyugalommal mondja: zabolázni kell a szerencsét, különben «éles szája» veszélybe ragadja az embert. Nem hiában vesztegel, — úgymond, — azt akarja bizza el magát a török, higyje el, hogy a magyarok féltökben nem tesznek semmit — kiüt majd rájok, mikor nem is gondolnák. Azalatt üzenetet küld a királynak, ki talán segítségére fog jönni. A vezér okossága ellen Vid nem talál ellenvetést. Esze teljesen elismeri a bán terveinek helyességét; de nyugtalansága is megleli azonnal a kinálkozó rést. Tettvágya kapva kap az

eszmén; hogy a királynak üzenetet kell vinni. Rögtön felajánlja magát e vállalatra, mely a legveszélyesebbek közé tartozik, miután bármerre indúl ki a várból, a török táboron keresztül kell kihatolnia. Ő tud törökül, úgy mond, s átlopózhatik az ellenséges seregen, vagy ha a csel nem segít, majd keresztül vágja magát.

«Édes vitéz szolgám» — így felel Zrínyi — «nem kételkedem vitézségedben. De neked nem szabad elhagyni Szigetvárát, — én velem együtt kell azt védened. Talán rendelt Isten mást ezen dologra, kiben kevesebb kár lesz, mint benned.» — Deli Vidnek nem lehet ellenvetése. — Akadt is mindjárt a vitéz bajnokok közűl két más legjelesebb és vállalkozóbb, kiknek figyelmeztetés nélkül jött azon eszméje, hogy a török táboron átvágva magukat, vigyenek hírt Maximilián királynak. Kérik Zrínyit, bocsássa őket a vállalatra. Zrínyi felelete e *két* jeles bajnokhoz egész más, mint az *egy* Vidhez. «Óh hatalmas Isten, ki vezetsz hadakat! — mond a vezér, — nyelvem nem áldhat eléggé. Nem akarsz elveszteni minket, midőn ily hatalmas szíveket adtál közénk!» — A vezér nemhogy viszszautasítaná kérelmöket, hanem lelkesedik rajtok s nagy jutalmat igér nekik, ha visszatérnek. Radivojnak egy gazdag török kardot, gazdag lószerszámot; Juranicsnak arany sisakot, melyet Zrínyi győzelmi jelül hozott a csatatérről a *varasdi szép*

mezőn elejtett Gyáfertől — s mindkettőnek ezenkívül hat-hatszáz aranyat.

A vezér lelkesedve ad hálát Istennek, hogy oly kitünő ferfiak vannak várában, mint Juranics és Radivoj, azonban mennyivel többre becsűli Deli Videt, kit ily vállalaton koczkáztatni nem akar! — S mind ezek felett, mily magasan áll a hadvezér, ki ama hősökkel mint gyermekekkel bánik. Apai és hadvezéri fensőbbség, még Deli Viddel szemben is. S a költő mindezt reflexiók, figyelmeztetés nélkul adja elö, drámaírói tárgyilagossággal.

Az erkölcsi fokozat e hőskölteményben igen feltünő a magyar es török hadsereg vezérei közt is. A törökök számukban, testi erejökben elbizakodtak, vagy csak eszelyesek, magasb, lelkesitő eszme nelkül. A magyarok nyugodtan elszántak, az ügy szentsegeben bizók, s sokkal kevesbbé kihivók és dicsekvők. Amazokat a nagyravágyás, ezeket a kötelesseg-érzet lelkesíti. — S a jellem e különbsége feltűnik nem csak a vitézségben, hanem másnemű érzelmekben is. A barátság, apai szeretet több megragadó jeleneteit látjuk ez eposzban. A töröknél ez szintén erős és hű; de a harczvágynak a dühösségig, kétségbeesésig való fokozására szolgál, míg a magyarnál szelidebb érzelmek és önfeláldozás alakjában jelenik meg. Mily érzékenyen vesz búcsút Vid a merész vállalatra siető Radivojtól és Juranicstól, s midőn ezek egyikét az

ellenség körülfogja, a másik nem boszúállásból fordul vissza, hanem magasztos önfeláldozásból; mert egymaga megmenekülhet vala. Ők az önfeláldozás tragœdiáját játszák el. Elindulásuk előtt versenyeztek, melyik menjen el s melyik maradjon a városban. Nem tudván e nemes vetélkedést megoldani, elhatározzák, hogy mindketten menni fognak — s ez hozott veszélyt mindkettőre. Hasonló különbség van az apai szeretet közt a két táborban. Zrínyi párbeszéde György fiával magában is a legügyesebben kivitt párbeszédek közé tartozik, de egyszersmind feltűnteti a hadvezér emelkedett tekintélyét es bölcseségét s a fiú önfeláldozó készségét; míg a töröknél az apa egy kölykeért boszút lihegő oroszlán. Végre a szerelem is a töröknél, legszelidebb nyilatkozataiban kéjelgő, szenvedélyességében vad, mely egy vezér bajtárs dühös gyűlölését, majd meggyilkolását vonja maga után, — s végre szintén a kétségbeesésig fokozott harczi dühnek szolgál indokul. Ellenben a magyarnál csak Deli Vid van szerelmi viszonyban, ez is a férj és nő közötti viszony, s midőn a nő a férjért s ez a nőért teszi ki magát, nem a boszú, hanem az önfeláldozás magasztos jelenetét látjuk. A töröknél a vér, a magyarnál a szellem uralkodik.

Átalán véve minél inkább egész összeségében vizsgáljuk e művet, annál nagyobb fogalmunk van Zrínyi a költő alkotó tehetségéről. Az össz-

hang, az egyszerű és kerkedés nélküli czélzatos elrendezés s külső és belső kapcsolat, eposzát a legjobb compositiok közé emelik irodalmunkban, ha eddigelé nem volna különben is legmagasb rendű és emelkedettebb mű magyar nyelven. S alább épen a compositióról s a mű czéljáról akarok röviden szólani, holott a részletek szépségét és nagyságát korántsem merítettem ki.

III.

A szívvel és tettel nagy hazafinak minden törekvése a hon megszabadítására volt irányozva s egész élete nem egyéb, mint amaz elszánt gondolat magasztos variatiója. De valamint az életben s prózai műveiben e czélra nem a nemzet hiuságának hízelgett, hanem mindenekelőtt hadi ujjáalakulását sürgeté, mihez számos erkölcsi nagy tulajdonok s önzetelen önfeláldozás kivántatik, úgy eposzában a kardnál nagyobb hatalom az eszély, s az eszélynél nagyobbak az erkölcsi tulajdonok.

Mily különbség van Zrínyi hazafias művének egész szelleme és iránya s egy jóval későbbi kor költészete közt! 1825-től 1840-ig drámai és elbeszélő költészetünk csupán hősi, lyránk majd egészen csak hazafias. Pedig azon kor ifju nemzedéke sohasem látott bajnokot és csatát, s bár a hazafi-

ság újra feléledett, az érzelem aránylag kevés tettben s sok szóban nyilatkozott. Nem gazdag gyümölcsök, de a virágzás ideje volt, s nem annyira a jelennek élt a nemzedék, mint vágygyal tekintett a múltba s ábrándos reménynyel a jövőbe. A kor nem volt nagy, de szép, mint az ifjuság. Azonban épen azon érzelem túláradása, hogy múltunk a jelennél szebb sorsra érdemesít, némi dicsekedni szerető büszkeségre vezetett. Soha sem volt annyiszor megénekelve a magyar hősiség s soha sem volt oly hetyke a hős, mint ama korbeli balladákban, kisebb-nagyobb eposzokban, regényekben és novellákban, melyek a történet hőseinek egész tárházát kiaknázták. Bennök a múlt és alakjai nem természetes világításban állottak szemünk előtt. Jobban gyönyörködött szemünk a rózsaszín *bengáliai tűzben*, melyet ábrándos képzelet öntött el rajtok, mint a megvilágított tárgyakon, melyek lehettek határozatlan körvonalú és kevéssé természetes állású alakok is. Gyakorlatlan szemünk a hősökben tán kevésbbé tudta volna élvezni a férfias egyszerűséget a sarkantyúpengető hetvenkedésnél.

Valódi tettek idején több szokott meglenni a természetes, egyszerű méltóságból, mint az ifjui vágyak és remények korában. Zrínyi kora pedig inkább a tettek korszaka volt, s maga egészen a tettek embere. Nemcsak az ő művei, hanem egész korának irodalma tanuskodik róla, hogy a haza-

fiság, mely akkor csaknem kizárólag a harcztérre volt szorítva, egyszerűbben, kevesebb kérkedéssel szeretett nyilatkozni, mint az említett békeséges ujabb korszakban, habár ama büszkeség létezett akkor is. Zrínyi eposzában, mint már érintettem, a hősök nemzeti büszkélkedése igen ritka. Söt, ha nem tudnók is prózai műveiből, hogy e jellemvonást hibáztatta, kitűnnék magából ez eposzból, melyben e tulajdon az ellenség vitézeire van átruházva. De tévedés volna egészen vagy nagy részben is a kor szellemének tulajdonítni a fentírt különbséget. A költő lelkében kell azt keresnünk.

A költő Zrínyi nem tartá elegendőnek, hogy nagy őseben s egész eposzában lelkes hazafit s kardját jól forgató katonát tüntessen föl. Személyes bátorságra buzdítni a magyart költőnk korában oly felesleges volt, mint bármikor. Azon munkájában, melyet a vitézség kellékeiről írt, s átalán prózai műveiben, melyek nagyrészt ugyanazon tárgy körül forognak, a legátalánosabban uralkodó eszme épen az, hogy hősiségre nézve alárendelt tulajdon a személyes bravour, melyre képes a részeg vagy eszeveszett ember is. Ezen hadtani értekezései igen keveset foglalkoznak a katonai tudomány technikai részével, annál többet a hadfolytatás lélektani tenyezőivel s különösen erkölcsi kellékeivel. Ő a hadtan életphilosophiáját, a hősiség erkölcstanát

írja meg ama munkáiban. Kimutatja annak szükségét, hogy a magyar katona erényes, vezére valódi bölcs legyen. Ezen eszméi vannak keresztül szőve eposzán is, s őse és bajnoktársai annak eszményképei, milyennek kell lenni a magyar vitéznek és hadvezérnek. Valamint prózájában úgy költeményében is nemcsak arra tanítja kortársait, mint kell meghalni, ha szükséges, hanem mint kell élni tudni a hazafinak.

Az egész mű alapeszméje s igazságszolgáltatása is egészen a felsőbb erkölcsi világba van emelve, s röviden ez: a magyar nemzetre saját bűnei hozták a törököt büntetésül s csak erényei válthatják meg. A szigetvári hősökben a nemzetet próbára tette Isten, s miután törvényeihez hiveknek tapasztalá, levette róla haragját.

És e próba a legsúlyosabb. A hős nem remélheti a diadal élvezését. Halálát előre tudatta vele egy magasabb kijelentés. Ép oly kevéssé harczol neve dicsöségéért, mert *elmulandónak* mondja *világi hírét*. Megnyugvását azon érzelem adja, hogy martyrként engesztelő áldozatul esik a nemzet bűneiért. Az igazságszolgáltatás megfelel az indoknak, s bár Sziget és hősei elesnek, a kimenetel teljesen megnyugtató. Oly eposz, melyben a hős, a végzet választottja elesik, minden esetre kivételes tünemény, s amaz erkölcsi emelkedés nélkül nem lenne kivihető. Épen abban áll a mű

nagysága elejétől fogva, hogy a hős halálában es Sziget elestében bizonyosak vagyunk s mig egyfelől rokonszenvünket, bámulásunkat nyeri meg az a resignatio, másfelől a vitézség legnagyobb csodatetteit könnyebben elfogadjuk. Azonban a költő bár önfeláldozásnk jutalmául a mennybe viteti az elesett hősök lelkét, van az igazsagszolgáltatásban egy nevezetes földi elegtétel is, mi által a magyar nemzet bünéért való bünhődés nemcsak képes értelemben, hanem tenylegesen és történetileg is megszűnik. Isten kimondja a végzést az eposzban, hogy ha a magyarok megtérnek, jaj lesz a töröknek, ezen tulajdon eszközének, s az megtörtenik. Szulejmán nem ér czélt a keresztyénség ellen folytatott harczczal: a szigeti hős saját kezével vegzi ki a hóditót. Ha ez utóbbi tény ellenmondásban állott volna is a történet minden adataival, a költő nem tett egyebet, mint szemlélhetővé változtatta azon tényt, mely szerint a szultán halálát a szigeti ostrom siettete, s igy közvetve Zrínyi által veszett. De a költő idejében olasz, horvát, sőt török krónikák jogosították fel az Istvánffy előadásával ellenkező emez adat elfogadására. Mindenesetre jobban megfelel ez a költői czélnak, mint Istvánffy adata, — s költőnk nem megfontolás nélkül járt el e részben is.

Azon tény által, hogy Szulejmán Szigetvárnál lelte halálát, Zrínyi eposza megfelel a nagy epo-

pœák azon követelésének, hogy valamely korszakalkotó eseményt tárgyazzanak. Zrínyi e részben is öntudatosan járt el. Választhatta volna tárgyul a Hunyadiak diadalmas ütközeteit, kiknek nagyságát jobban érté és bámulá, mint bárki más, s maga is nagyobb embereknek tartá ősénél. Vagy, ha diadalmas várvédelmet akart írni, Kőszeg és Eger védelmét választhatja vala; vár-ostromokra és síktéri ütközetekre nem egy nagy tényt mutatott fel a tizenöt éves háború is, melyben Zrínyi György a Szigetvárnál halt vitéz fia vezéri szerepet játszott. A diadal annyival jobban csábíthatta volna, mivel mesterei, a nagy eposzköltők, ilyeket énekelnek meg. De azonkívül, hogy az önfeláldozást egyik sem mutatja fel oly mértékben, mint Sziget védelme, a törökön nyert diadalok egyike sem volt oly nagy következményű a költőnk kora előtti időkben, mint Szigetvár elvesztése. Hunyadi János visszaűzte Nándorfehérvár alól a törököt, de a következő században elvesztettük az ország eme kulcsát; Mátyás diadalai után félszáz évvel budai palotájában törökök uralkodnak. Ellenben Sziget védelme egy korszakot fejez be örökre. Szulejmán halálával kihal a török hódítási szellem, az ozmanok soha sem hódítanak többé országokat és tartományokat Európában. A török háborúkban csak Buda visszafoglalásának eseménye versenyez a szigeti veszedelemmel; de ez mintegy húsz évvel

esik költőnk halála után, minek eposzát nem tollal, hanem karddal megírni volt elte fő ábrándja és czélja.

A *Szigeti veszedelem*ben a nemzet sok száz évi történetének leghűbbb eposzát látom. A magyar nemzet szerepe a török háborúkban az ozman világhódító terjeszkedésenek meggátlása volt, s nem egyik sik téren vívott támadó ütközet, hanem egy körűlvett, tulnyomó erővel megtámadott vár elszánt vedelme ábrázolja leghívebben, — semmisem fejezi ki annyira, mint epen Szigetvár, melyet a török lerombolt, fölégetett, de a hódítás szelleme falai alatt adá ki utolsó lehelletét. S nemcsak képes, hanem szószerinti értelemben is a magyar-török háborukban a török hódítót legbiztosabban a várak gátolták, s a leghelyesebb eljárás volt sík teren nem daczolni xerxesi táboraival, hanem az akkori időkben oly nehezen megostromolhatott varakban. — A magyar hazafi hősisége nem volt támadó és hódito, hanem kiválóan önvédelemre, mint egy passivitásra utalták viszonyai, sőt magaalkotta törvényei is. Azon oly sok száz évig uralkodott törvény, hogy a nemesség, azaz a nemzet katonasága nem tartozott a haza határain kívül szolgálni, eléggé jellemzi passiv és egészen hazafias hösisegét. A magyar vitéz hősiségének ez adta meg jellemét. Harczolt kötelességérzetből, s kényszeritett önvédelmében nem puszta nagyravágyás-

ból és hiuságból, hanem mind azért a mi legkedvesebb és szentebb volt előtte: a hazáért, királyért családjáért, neve becsületéért. Vagy, mint a szigetvári hős mondja katonáihoz tartott beszédében:

«Harczolnunk pediglen nem akármi okért
Kell, hanem keresztyén szerelmes hazánkért,
Urunkért, feleségünkért, gyermekeinkért.
Magunk tisztességéért és életünkért!»

Ez indokok nem csak magokban hívek a történethez, hanem egyszerű modoruk is jellemzi a kort. Az elszántság, önfeláldozás jellemző tulajdona volt a magyar vitéznek, mi valamint tettben, úgy szóban is nem kérkedéssel, hanem az önérzet nyugalmával szokott nyilatkozni. De bármi magasztos magában is a hazáért, családért való önfeláldozás, mégis világtól elzárkózott önzésnek volna nevezhető, ha egy szélesb körű eszme nem teszi magasztosabbá — s e szélesebb körű eszme megvolt elejétől fogva mindvégig a török elleni harczokban. Nem a mi kérkedésünk volt, hanem egész Európa elismerte, hogy Magyarország a keresztyénség paizsa a világuralomra törekvő ozmanok ellen. Nem volt azon időkben nép, mely azt kétségbe vonja; mert nagy tények bizonyították számtalan esetben. Magyarország hárította el több ízben a rettegő szomszédokról a pusztító vihart, melynek

egész dühét többnyire egyedül állotta ki. Soha sem volt nagyobb rokonszenv Európában irántunk, mint azon időkben: — mert közös volt a veszely, s semmi sem képes annyi szolidaritást idezni elő, mint a veszély közös volta. De tagadhatlan, hogy a solidaritás ezen érzete nekünk is nagyobb erőt adott, habár a tettleges segítség aránylag csekély volt a török hódítások idejében, s ha egyéb nem, az ambitiót és önérzetet emelte az, hogy egesz világ szeme ránk volt függesztve, s Szigetvár hőse ezzel is buzdítja katonáit:

«Mindenfelől ránk néz a nagy keresztyénség,
Mi vitéz kezünkön van minden reménység.»

A magyar, Hunyadi János óta mindvégig, nemcsak nemzeti indokból, hanem egyetemes eszméért küzdött a török ellen: mert az ellenség, kivel dolga volt, szinten nem a nemzeti, hanem egyetemesebb eszméből meritette erejét. A török nem egy külön nemzetiség, hanem mint átalán a mohamedánok, minden nemzetiségből kivetkezett vallásos secta volt. Társadalma, politikája s egy részben ősi nyelve fölolvadt a vallásos intézményekben, melyek nagy merevségök es barátkozni nem tudó formáik miatt a leggyűlöletesebb elzárkozottságban mutatkoztak. A török valamint magát nem nemzetnek, hanem igazhivőnek tartá, úgy az idegeneknél sem ismert nemzeteket. Csupán a hivő és

hitetlen fogalmát értette — e két nagy osztályba sorozta az összes emberiséget s a hitetlenek ellen egyetemes háborút folytatott. Csoda-e, ha főleg vallásos ellenszenv szolgál az ellene folytatott küzdelem indokául, — s a magyar vitéz harczi jelszava nemcsak a «haza», hanem az összes keresztyénség «Jézus» kiáltása volt válaszul a mohamedán «Alláh» kiáltására.

A török elleni harczok e vallásos jelleme történeti tény, s nem híven ábrázolná, ki e lényeges vonást kihagyná belőlök. Tévedne az is, kivált költeményben, ki föl nem tűntetné a keresztyénség erkölcsi fenségét a mohamedanismus felett, mely rajongó önfeláldozásában is nem a lemondásban és az indokok tisztaságának öntudatában talált megnyugvást. A mozlimot még a mennyekbe is érzékiség kecsegtette.

Zrínyi eposzában mind a harcz vallásos jelleme, mind a két hit különbsége nagyon és mindenek fölött ki van emelve, a hit azon mysticismusával, mely a költői műveknek egyszersmind fenséget, s az indokoknak s igazságszolgáltatásnak testet ád. Mennyei hatalom lelkesíti a hősöket, az osztja az erény jutalmát és bűnök büntetését, — az intézi egyesek, egész hadak és nemzetek sorsát.

Mindez nem a nagy eposzírók utánzása, s nem fenséges leírások kedvéért foglal helyet Zrínyi eposzában. A keresztyén hit, a török elleni harczok ez

indoka, az isteni végzésben leli megnyugvását. A mi az igazságszolgáltatást illeti, az erkölcsi világ felett uralkodó közlelkiismeret, vagy világrend, vagy sors, mely a hajdankorban a mythologia istenei felett is uralkodott, a keresztyénségben a *mindenható* akarata alá van rendelve, vagy mint Zrínyi mondja:

> «*Szerencse* s Természet alázatossággal
> Allnak ő alatta, készek szogálattal.»

Zrínyi nem is hozza máskep az égi hatalmakat eposza cselekvényebe, mint hősei inspirálására, azaz magasb rendű indokul es az igazságszolgáltatásban, — az az e részben is arra szorítkozik, a mi lényeges. Csupán egy helyen vannak a leírás magasztosabbá tételére behozva, hol Sziget égése íratik le; de itt is, mintegy a természeti elemek pusztításának szellemi indokokká való átváltozásai a túlvilági lenyek, s bármi nagyszerű realis leírás sem versenyezne ezzel fenség dolgában. E mystikus festésben az ég és föld mintegy összekeveredvén, hű példája annak, mennyivel megragadóbb a költői idealismus a puszta valóságnál, vagy a valósághoz ragaszkodó realismusnál.

Zrínyi valamint ama leírásban a természeti elemeknek, úgy az egész eposzban a törtenet adatainak erkölcsi életet es jelentést adott, s ezzel költészetté változtatta a krónikák elbeszélését, sőt

magasb rendűve a költészet szellemi részét, azon világrendet tűntetvén fel, mely nemzetek és emberiség sorsában bár láthatatlan, de szintoly valóság mint a kézzel fogható tények. Neki mint minden valódi költőnek, a történet ezen erkölcsi oldalainak felfogására nagy érzéke volt, — s mivel ezt ideális képben oly erővel tudta elénk állítni, eposza nemcsak hogy a magyar nemzet több száz évi történetének hű eposza, hanem egyszersmind legmerészebb és magasb rendű compositio irodalmunkban. Mert a költői compositiók nagyságát első sorban az alapeszméknek az erkölcsi világot minél nagyobb mérvben való magába ölelése határozza el. A csupán érzelmi költészet, mely a szerelem, hazafiság érzelmeit testesíti meg, alsóbb rendű mind beltartalomra, mind hatásra nézve annál, mely a lelkiismeretetet, az erkölcsi embert tünteti fel, s ez ismét alsób rendű annál, mi a világrendet nagyban, egy-egy történeti katasztrophában tudja felmutatni. — Ezért bocsátkozám a *Szigetvári veszedelem*nek különösen ez oldalról való elemzésébe ily terjedelemben, midőn a compositio fejtegetését igértem.

IV.

Költői művek compositiójának becsét lélektani valóságuk dönti el főképen. A szépség összhangja

nem nélkülözheti az igazságét. Az erkölcsi igazságnak kell uralkodni különösen az elbeszélésben és drámában, melyek emberi cselekvést ábrázolnak. Erőteljes, cselekvő jellemek szükségesek a költészet e két fajában s a mű befejezettsége lehetetlen erkölcsi igazságérzet nélkül. A világrend mintegy cselekvőleg működik mind az epopoeában, mind a tragoediában, csakhogy amabban a végzet küldöttje, választottja és jutalmazottja a hős, emebben buknia kell, mert a végzettel, az erkölcsi jóval jön összeütközésbe. E költői formák egyike sem kényleges találmánya az emberi észnek, s egyikét sem csupa hagyományos szokásból fogadták el a legnagyobb lángeszek. E költői formák az emberi élet- és világeseményekből vannak merítve. A velünk született moralis érzet öszhangot, igazságot, jutalmat és büntetést szeret látni vagy legalább keresni a világ eseményeiben. Midőn a történet alakjait a képzelet egyoldaluan nemesbekké, nagyobbakká vagy rosszabbakká, törpébekké teszi, mint a valóságban voltak, midőn fényesebben dicsőit és kérlelhetlenebbűl büntet mint a történet, — igazságérzetét elégíti ki s egyszersmind *mondává* teszi a száraz krónikát. Mythologia és költészet ezen *történeti alapon* támad az erkölcsi idealismus alakitó közreműködésével. A nagy költők nemcsak elődeik műveiből veszik az inspiratiót, hanem erős erkölcsi érzetök nagy fogékony-

sággal bír a természet és történet rendjének felfogásában. Zrínyi a klassikai eposzírók ismerete mellett a történetírókat is mestereinek vallhatta volna, kik egész gondolkodását és jellemét korán túlemelkedővé tették. Művének bevégzett formájára pedig semmi sem foly be annyira, mint a lelkesült meggyőződés az erkölcsi eszmékben, melyek egyének és események felett uralkodnak. Csak ennélfogva volt képes egy realis történeti eseménynek nemcsak fenséget, hanem összhangot és kikerekített formát is adni.

E magasb rendű belső összhang vizsgálata után szólanom kellene a compositio külső egységéről is. Rövidebb leszek e tárgyban. Csak azt emelem ki, hogy e mű a külsőségekben hiányokat mutat fel, de e hiányokat csak az egyes részletekben találjuk, s az egészre nézve itt is kitünik a valódi alkotó tehetség. Egyenetlenségek, némi darabos, bárdolatlan részek nem hiányzanak a *Szigetvári veszedelem*ben. Most krónikaírói szárazság, majd igen hosszúra nyújtott beszédek és a prózát megközelítő elmélkedések fordúlnak elő benne. Ezek hibák kétségkívül; de mindez nincs oly mértékben, hogy zavarná az egész összhangját. Az elbeszélés elég epikai s a jelenetek egymásközti kapcsolata és változatossága avatottabb kőltőnek is dicséretére válnék. Ily nagy szabású monumentalis műben az *egész* összhangja nem is

kivánja a felület azon kicsiszolását, mely a szobai filigranműveklıez való. És a kitett hiányok inkább a feldolgozás némi elhanyagolását, mint az összhang iránti csekély érzéket bizonyitják: mert mint fentebb kiemeltem, nagyon megtudja különböztetni a lényegest a lényegtelentől s a puszta krónikát az indokolt elbeszeléstől. E részben talán a tulságig megy s igen szigoru is a megválogatásban. Ő, ki annyira szereti a rövidséget s igen sok helyen mutatja fel szép példáját, nem természeténél fogva hajlik néha a pongyolaságra. Az elbeszélés folyamatját nemcsak a részek természetes kapcsolata dicséri, hanem az érdek lassankénti emelkedése, mely a katastrophánál éri el tetőpontját. Hova tovább fokozódnak a szenvedélyek, tisztul és emelkedik az erény, élénkebbé válik a küzdés, magasztosabbá a cselekvény, s a végső perczekben mintegy összekeveredik a menny, föld és pokol, hogy az erkölcsi fenség annál fényesebben váljék ki e mystikus csatából. Ha a jellemrajzolásban, nagy alakok teremtésében a költői tehetség képirói oldalát ki tudta tüntetni, az elbeszélés eme fokozásában bizonyitá, hogy a compositio azon titkát is érti, mely oldalról a költők rokonságban állanak a zeneszerzőkkel. — Annál feltünőbb, hogy a részletekben oly sok hiányt találunk, mi arra mutatna, hogy a költészet zenei része iránt elég fogékonysága nem

volt. Nemcsak a rímek és rhythmus sántikálnak gyakran, hanem maga a nyelv olykor annyira pongyola, hogy prózában is hibás volna. Ha nem tudnók e műve sok sikerült helyéből, hogy mind a nyelvet kellően bírta, mind a rhythmus iránt érzéke volt, kétségtelenül bizonyítná ezt csak prózája is, mely nemcsak erőteljes, hanem hangzatos és numerosus is.

A részletek mindezen hiányát megfejti a mit maga mond eposzához irt előszavában:

«Virgilius *tíz esztendeig* írta az *Aeneis*t, énnékem pedig egy esztendőben, sőt *egy télben* történt véghez vinnem munkámat . . . az én mesterségem nem pœsis, hanem nagyobb s jobb, hazám szolgálatjára annál. A kit írtam, mulatságért írtam, semmi jutalmat nem várok érette, ő nekik (Virgilnek, Homérnak) más gondjok nem volt, *nékem ez legutolsó* volt. Írtam a mint tudtam, *noha* némely helyen jobban is tudtam volna, ha több munkámat nem szántam volna vesztegetni... Igazsággal mondom, hogy soha meg nem corrigáltam munkámat, mert időm nem volt hozzá».

Nemcsak hogy úgy maradt a költemény, mint a költő egy tél folyama alatti üres idejében papirra vetette, hanem az is benne foglaltatik szavaiban, hogy fontosabbnak vallott ügyek miatt nem csinált professiót a költészetből. Ámbár hőskölteményén kívül néhány idyllt is írt, úgy lát-

szik, kevesse gyakorolta magát a verselesben s a költeszet más technikai részeiben, melyek csak eszkozök az erösebb hatásra; de nelkülozhetlen eszközok. — És ez tortent oly korban, midőn még jeles magyar eposziró nem volt, kitől az elbeszélő előadás nyelvére es az eposzi verseles rhythmusára nézve sokat tanulhatott volna. Az ő idejeben a nép verses naiv eposzai alkalmasint elhangzottak volt, s az irodalomban a Tinódi, Ilosvai s más krónikások verseiből csak prózaiságot lehetett tanulni. Úgy latszik, az egyes irodalmi ágak stiljának kulön-kulön kell fejlődniok, míg egy nagy író műveszien tudja használni, — s e reszben az idegen nyelven irt legnagyobb példányok is keveset segitenek. Zrínyi szónoki prózája jóval magasabban áll eposzi verselesenél: mert azt elő szóval is hallotta zengeni a maga eröteljében, midőn mint gyermeknek Pázmány Petert hallgatni bő alkalma volt.

A nyelvben, rhythmusban és rımelesben való ügyesseg oly szükséges, mint a zenészre nézve saját választott hangszerenek avatott ismerete. Csodálkozhatunk-e, ha ez avatottság nelkül a kifejezés alantabb marad az eszménél és bágyadtabb az érzelemnél? — Fölhozhatnám ugyan, ha csupán ügyvédkedni akarnék, Zrínyi azon érdemét, hogy ment az utánzók szokott hibájától, kik többek akarván lenni, mint erejök bírja, álhangokat ad-

adnak: Zrínyi természetes és nem tettető. De az ily negativ érdemek a hiányt ki nem mentik.

Ezen hiány okozza, hogy verse nemcsak hibásabb prózájánál, hanem kevésbbé pathetikus is. Se maga az eposz tárgya és szelleme kivánta hang, se a költő egyénisége nem volt olyan, hogy azon mély sentimentalismust keressük eposzában, mely a keresztyén költészetben túluralkodó. Eposzában nem a szenvedőleges bűnbánatot, a fejökre hamut hintett első századbeli keresztyéneket tünteti fel, nem is azon jeremiási panaszokat hallatja, melyek a protestantismussal és hazánk valóban szomorú állapotával irodalmunkban ama századok alatt divatosakká lettek s Balassa Bálint költészetét is jellemzik. Zrínyi megénekelt hősei ó-testamentomi erős hittel a *«seregek urához»* fohászkodnak, s nemcsak imádsággal, hanem karral és észszel munkálkodnak dicsőségére. Költőnket magát is mély vallásos meggyőződés lelkesítette ugyan, de a legszentebb érzelmek ezerféle nyilatkozásai közűl legkevésbbé hajlott a gyöngélkedő és tehetetlenséget mutató sohajtozásra. Más érzelmei nyilatkozásairól is hasonlót mondhatunk. Szerelmes *pásztori* költeményeket írt. E költői faj azon korban Olasz- és Francziaországban divatozott, a kor azon modorával együtt, hogy a szerelmi költeményekben általánvéve a férfi az imádott nő kőszívűségéről mondott ömledező panaszokat. Zrínyi is

követte külsőleg e divatot; de gyönge pásztor helyett igen erőteljes és merész *vadászt* találunk idylljeiben, ki óriási fákat, kemény szirteket szeszeretne szakgatni és törni panaszaival, — s oly szerelmes képe áll előttünk, kinek kedvencz állatjai nem juhok és ökrök, hanem oroszlányok. A merészség s türelmetlen tettvágy, nem pedig az elérzékenyedés vagy a csendes háborítatlan élet vágya nyilatkozik bennök. Nem epedez ő, hanem háborgó tenger módjára hánykódik keservében.

Életében kevés csalódásról panaszkodhatott. Majdnem gyermekkorában annyi tere nyilt tevékenységi szomjának, mennyit egyes ember csak kivánhatott volna meg azon korban is, s később állásánál fogva csaknem béke és hadüzenési kiváltságot gyakorolt. A mihez fogott, annak ha teljesültét mind el nem érhette is, előhaladott benne, vagy legalább erős hite volt, hogy tevékenység által segitni lehet a bajokon. Hazafi pályáján nem volt oly szerencsétlen, mint DANTE, kinek mély sentimentalismusát balsorsából fejtik meg. Nem volt oly idegesen érzékeny, mint TASSO, kinek életét úgy festik, mint a magával jótehetetlennek evődését.

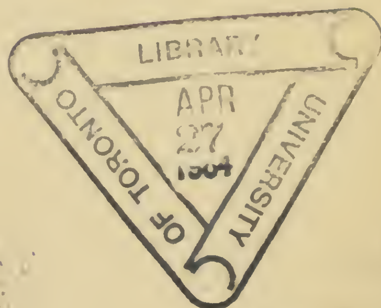
Azonban a sentimentalismus hiánya mellett költőnk mélyen érző ember volt. Senki sem fájlalta jobban nemzetének a maga korában tapasztalt sülyedését: s mégis oly gyöngédséggel van

iránta, hogy nemcsak gunynyal nem illeti, hanem bocsánatot kér a hibák fölemlegetéséért. Ketségbe sem esik. Minél mélyebben áll a nemzet, hajdani dicsőségéhez képest, annál munkásabban akarja visszaemelni. Ritka tünemény, hogy a gyengeségek oly éles látásával annyi valódi pathos egyesűljön, s a hiányok érzete oly buzdító szózattá váljék. Nincs magyar, ki a költő ama prózai Szózatát mély emotiók nélkül bírná olvasni.

Az eposzban, sőt a drámában is, mely még tárgyilagosabb, feltalálható a költő egyéni érzési módja is a szereplő egyének nyilatkozásaiban, s bármennyire magasztaljuk Shakspere objectivitását, nagyon ritkán kellett őt hallanunk, ha egy Lear, Romeo vagy Julius Cæsar szavaiban a költő saját hangjára nem ismerünk. Csak annyit állítok tehát Zrínyiről, hogy habár nem tartozik a mélyebben sentimentalis költők közé, hatalmas érzelmek élnek szívében, és hogy érzési módja hathatósabban nyilatkozik prózájában, mint verseiben, habár ezeken is által tör az. A hiányt verselésbeli nagyobb járatlanságának tulajdonítom. Minden művészet a legnagyobb tehetségtől is úgy szólván egész életét kívánja meg, s kisebb nemzeteknél, kivált a nemzet nagyobb tevékenysége korszakában, meg van azon szerencsétlenség, hogy épen a legjobbakat különböző foglalkozás vonja el.

E hiányok mellett is azonban Zrínyi eposza

talpraesett, valódi alakok, nagy jellemek magasb rendű stilban festése által és compositio dolgában első helyen áll klassikai eposzirodalmunkban, s a *Szigeti veszedelem* a magyar néhány száz évi történetének eposza marad. — Darabosságai mellett is a legnagyobb és legszebb monumentum az az elmúlt századokból.

LIBRARY
APR
27
1904
UNIVERSITY
OF TORONTO

